Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Национальная Академия наук Азербайджана

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MUZEYİ

Azərbaycan elminin inkişaf tarixi
1920-1960

Азербайджанский Государственный Музей

История развития науки Азербайджана
1920-1960

"Şərq-Qərb"
Bakı – 2012

Müəllif: **Zemfira Əli qızı Hacıyeva**
AMEA Rəyasət Heyətinin “Azərbaycanda Elmi İrsin Toplanması və Sistemləşdirilməsi” mərkəzinin rəhbəri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

İlkin materialları topladı: **Zemfira Əli qızı Hacıyeva** (mərkəzin rəhbəri)
Aliyə Burxan qızı Qəhrəmanova (baş mütəxəssis)

Автор: **Гаджиева Земфира Али кызы**
руководитель «Центром комплектования и систематизации научного наследия в Азербайджане» при президиуме НАНА, доктор философии по истории

Сбор первичных материалов: **Гаджиева Земфира Али кызы**
Гахраманова Алия Бурхан кызы (главный специалист)
Азербайджанский Государственный Музей (1920-1960), Баку, 2011, 179 с.

Zemfira Hacıyeva. Azərbaycan Dövlət Muzeyi.
Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2012, 152 səh.

Monoqrafiyada XX əsrin 1920-1960-cı illərində Azərbaycanda muzeylərin inkişafı və formalaşması məsələləri araşdırılır. Azərbaycan Milli Tarixi Muzeyinin ekspozisiya və fondlarının inkişafı, genişləndirilməsi zəminində əməkdaşların üzləşdiyi problemlər müzakirə edilir. Əsər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin Mərkəzi Aparatında fəaliyyət göstərən Azərbaycanda Elmi İrsin Toplanması və Sistemləşdirilməsi mərkəzinin (fond № 4) unikal sənədləri, həmçinin Azərbaycan Milli Tarixi Muzeyinin materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

В монографии исследуются вопросы становления и развития музейного дела в Азербайджане за период 1920-1960-х годов XX века. В данной работе были рассмотрены проблемы, с которыми сталкивались научные сотрудники музея в деле развития и расширения экспозиции и фондов Национального Музея Истории Азербайджана. Представленная работа написана на основании материалов фонда №4 «Центра Комплектования и систематизации научного наследия в Азербайджане» при президиуме Национальной Академии Наук Азербайджана и Музея Истории Азербайджана.

ISBN 978-9952-34-809-5

© Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2012
© “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi , 2012
www.eastwest.az

Giriş

XX əsrin 90-cı illərində öz müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası dövlətçilik ənənələrini qoruyub saxlamaq naminə qətiyyətli, uğurlu addımlar atır, xalqa məxsus özəllikləri tədqiq edərək, soy-kökünü öyrənməyə, keçmiş mənəvi dəyərləri özünə qaytarmağa çalışır.

Qədim tarixə malik olan Azərbaycan çox zəngin sivilizasiya ocaqlarından biridir. Onun tarixi ərazilərinin sakinləri əsrlər boyu yaratdıqları zəngin mədəni irsi sonrakı nəsillərə miras qoyub getmişlər.

Azərbaycan ərazisi özünün təbii-coğrafi şəraiti sayəsində bəşəriyyətin yaranma arealına daxildir. Burada ən qədim zamanlardan yaşayan insanlar sivilizasiyanın inkişafının bütün mərhələlərini keçmişlər. Azərbaycanın maddi və mənəvi mədəniyyəti çoxsaylı arxeoloji tapıntılarda, əsrlər boyu tariximizin şahidi olmuş abidələrdə əks olunmuşdur. Bu tapıntılar Azərbaycan Respublikası ərazisində aparılan tikinti işləri və arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmişdir. XX əsrin 30-cu illərində Abşeronun Binəqədi rayonunda minilliklər boyu yaşamış vəhşi heyvanların qalıqları aşkar edilmişdir. XX əsrin 60-cı illərində Qarabağın dağlıq hissəsində, Füzuli rayonunda Azıx mağarasının kəşf edilməsi epoxal hadisə olmuşdur. Burada respublikamızın ərazisində ən qədim insan məskəni tapılmışdır. Bu kəşf bütün dünya alimlərinə Azərbaycan arxeoloqları tərəfindən burada tapılmış, yaşı 1,5 milyon ilə bərabər artefaktları öz gözləri ilə görməyə imkan yaratmışdır.

Şərq ilə Qərbin qovuşduğu məkanda yerləşən Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi bütün dövrlərdə dünyanın qüdrətli dövlətlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Təsadüfi deyil ki, bu ərazi həmişə qonşu dövlətlər arasında bir növ "nifaq alması" olmuş, mütəmadi olaraq hərbi münaqişələr meydanına çevrilmişdir. Sivilizasiyaların qovuşduğu məkanda yaşayan xalqımız bura köçüb gəlmiş xalqların mədəniyyətindən bəhrələndiyi kimi, eyni zamanda

qonşu dövlətlərin mədəniyyətlərinə böyük təsir göstərmişdir. Bu dövlətlərin əksəriyyəti orta əsrlərdə dünya dövlətləri statusuna malik idi. Fatehlərin bu əraziləri ram etdikdən sonra yüksək səviyyəli ustaları, sənətkarları, memarları, yazıçıları hərbi əsir kimi özləri ilə aparmaları buna imkan yaradırdı.

Azərbaycanın görkəmli ziyalıları, alimləri və yazıçıları, mədəniyyət və elm xadimləri: Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov, Əhmədbəy Cavanşir, Mirzə Adıgözəlbəy, Rəşidbəy Əfəndiyev, Cəlil Məmmədquluzadə və başqaları milli diyarşünaslığın inkişafına sanballı töhfələr vermişlər. Onlar fəal maarifçilik işi ilə məşğul olmuş, diyarşünaslıq muzeyləri təşkil etmiş, nəticədə Azərbaycan tarixinin, xalqının maddi mədəniyyətinin öyrənilməsi üzrə elmi araşdırmalar aparmış, müəyyən nəticələr əldə etmişlər. Buna misal olaraq C. Məmmədquluzadənin 1890-cı ildə Naxçıvanın Nehrəm kəndindəki məktəbin nəzdində kiçik bir diyarşünaslıq muzeyi yaratmağa müvəffəq olduğunu söyləyə bilərik.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılan material və eksponatlar Azərbaycan xalqının çoxəsrlik zəngin tarixini əks etdirir. 1920-ci ildə Azərbaycan İnqilab Komitəsinin (Azrevkom) Azərbaycan Dövlət Muzeyi yaradılması haqqında dekreti ilə əsası qoyulmuş Muzey Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra yaradılmış ilk elmi müəssisə olmuşdur.

Muzey 1936-cı ildən SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının (EAAzF) tərkibində fəaliyyət göstərmişdir. O, 1945-ci ildən indiyə qədər elmi-tədqiqat və mədəni-maarif müəssisəsi kimi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının strukturuna daxildir. Muzeyin elmi planları Azərbaycan tarixinin bütün dövrlərinin tədqiq edilərək öyrənilməsini əhatə edir.

XX əsrin əvvəlində respublikamızda tədqiqat işlərinin əhatə dairəsi məhdud, öyrənilmə səviyyəsi zəif olduğu üçün hələ sovet hakimiyyətinin ilk illərində Azərbaycanın, onun zəngin tarixinin hərtərəfli öyrənilməsi genişmiqyaslı işlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Elmi kadrların kəskin qıtlığı şəraitində belə,

Azərbaycanın elmi ictimaiyyəti qarşısında geniş miqyaslı problemlərin həlli nəzərdə tuturdu. Muzeyin əməkdaşları qarşısında rusiyalı alim və mütəxəssislərin köməyi ilə bu boşluqların aradan qaldırılması, Azərbaycanın tükənməz təbii və tarixi sərvətlərinin planlı şəkildə öyrənilməsi problemi bir vəzifə kimi qoyulurdu. Bu baxımdan Azərbaycan xalqının maddi mədəniyyət abidələrinin bərpasına xüsusi diqqət yetirilməsi, elmi baxımdan hərtərəfli öyrənilməsi üçün tədbirlər planının hazırlanması vacib amillərdən idi.

Keçən əsrin 20-ci illərinin əvvəlində respublikada bütün elmi araşdırmalar əsasən Azərbaycan Dövlət Universitetində aparılırdı. Azərbaycan Dövlət Muzeyinin əməkdaşları onların qarşısında qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək üçün bu tədris müəssisəsinin Şərqşünaslıq fakültəsinin mütəxəssisləri ilə sıx əməkdaşlıq edir, həmin fakültədə Azərbaycanın, Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin tarixinin hərtərəfli öyrənilməsini təmin etmək üçün genişmiqyaslı planlar tərtib edirdilər. Sovet dövrü illərində də bu işlər davam etdirilmişdir.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi illərdə mədəni və maarif müəssisələrinin işi yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu, görülən tədbirlərin köklü dəyişilməsinə təkan verdi. Ulu öndərin şəxsi təşəbbüsü ilə respublikada bir sıra ev muzeylər: Bakıda Üzeyir Hacıbəylinin, Səməd Vurğunun, Cəfər Cabbarlının, Bülbülün, Niyazinin və başqalarının, Naxçıvanda Hüseyn Cavidin ev muzeyi fəaliyyətə başladı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə respublika rəhbərliyinə qayıdışı Azərbaycan alimləri qarşısında mühüm vəzifələr, o cümlədən Azərbaycan tarixinin, xüsusən XIX- XX əsrlər tarixinin obyektiv və hərtərəfli öyrənilməsi vəzifəsini zəruri etdi. Yeddi cildlik "Azərbaycan tarixi" hazırlanıb nəşr edildi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin elm, mədəniyyət və sosial sahələrin inkişafına yönəlmiş fəaliyyət xəttini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev davam etdirir. Respublikanın əsas elmi mərkəzinə – Milli Elmlər Akademiyasına

verilən önəm son illərdə bir sıra elmi tədqiqat təşkilatlarına, o cümlədən Azərbaycan Milli Tarixi Muzeyinə dövlət tərəfindən sanballı maddi, maliyyə dəstəyi göstərməsilə nəticələndi. Prezident İlham Əliyevin fərmanına əsasən aparılmış bərpa işlərindən sonra 2008-ci ildə Muzeyin ekspozisiyası yeni materiallar, sənədlər və eksponatlar ilə zənginləşdirildi. Bu dəyişikliklər yalnız Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra mümkün oldu.

Dövlət başçısının səmərəli, müdrik siyasəti regionların iqtisadi və sosial-mədəni inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan verdi, Azərbaycanın bir sıra rayonlarında yeni diyarşünaslıq muzeylərinin yaradılmasına şərait yarandı.

Azərbaycanda muzey işinin təşəkkülü, inkişafı sənədlər və arxiv materialları əsasında çoxsaylı tədqiqatlarda əks olunmuşdur. İstər Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşları, istərsə də başqa tədqiqatçılar: Y.I. Qummel, S.M. Qazıyev, V.N. Leviatov, M.A. Qazıyev, P.Ə. Əzizbəyova, S.O. Hüseynova, V.Y. Qarnik, N.A. Paşayeva, A. Bayramova, A.T. Baxşıyeva və digərləri bir sıra elmi əsərlər ortaya qoydular.

Bu işdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycanda elmi irsin toplanması və sistemləşdirilməsi mərkəzinin fondlarında saxlanılan arxiv materialları əsasında Azərbaycan Dövlət Muzeyinin (indiki Azərbaycan Milli Tarixi Muzeyi) 1920-1960-cı illərdə təşəkkülü və inkişafı tarixini işıqlandıra biləcək bu toplunun zəruri olduğu danılmazdır. Bu elmi-tədqiqat əsərində Muzeyin təşəkkülü, strukturunun dəyişilməsi mərhələləri, muzey işi entuziastlarının üzləşdiyi çoxsaylı çətinliklər ətraflı şərh edilmişdir.

2010-cu il Azərbaycan Milli Tarixi Muzeyi üçün yubiley ilidir. Azərbaycan Milli Tarixi Muzeyi özünün elmi əhəmiyyətinə, həmçinin ekspozisiyalarının zənginliyinə görə hazırda respublikanın ən iri muzeylərindən biridir. Onun fondlarında üç yüz minə yaxın eksponat (saxlama vahidləri) qorunub saxlanılır. Bunlar milli tariximizin, xalqımızın mədəniyyətinin inciləridir. Muzey özünün şərq sikkə kolleksiyası ilə haqlı olaraq fəxr edir. Bu

kolleksiya keçmiş SSRİ-də Ermitajdan sonra ikinci yeri tuturdu. Habelə nadir kitablar kolleksiyası respublikamızın hüdudlarından kənarda çox məşhurdur. Muzeyin materialları Əlcəzair, Fransa, Hollandiya, Yaponiya, Almaniya, Norveç və başqa ölkələrin beynəlxalq sərgilərində yüksək səviyyədə nümayiş etdirilmişdir.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi respublikada daha çox tamaşaçı cəlb edən muzey olmaqla yanaşı, onlarda öz tarixinə maraq doğuran muzeylər sırasındadır. Bura məktəblilər, tələbələr, turistlərlə yanaşı, siyasətçilər, ictimai xadimlər, alimlər, mədəniyyət və incəsənət işçiləri təşrif buyururlar. Azərbaycan xalqının maddi, mənəvi mədəniyyətini əks etdirən ekspozisiya haqqında onların təəssüratları muzeyə gələnlərin rəy kitabında öz əksini tapmışdur.

Bu tədqiqat əsəri Azərbaycan tarixi ilə maraqlanan geniş oxucu auditoriyası ilə yanaşı, muzeyşünaslar üçün istinad ediləcək bir əsərdir.

Nəşr Azərbaycanda muzey işinin yaranma və inkişafı tarixinin 90 illik yubileyinə həsr edilmişdir.

Azərbaycan Dövlət Muzeyinin yaradılmasının məqsəd və vəzifələri

Muzeyin əsas vəzifəsi əhalini maarifləndirmək, mədəniyyəti, elmi bilikləri təbliğ etməklə yanaşı, qədim Azərbaycan ərazilərinin inkişaf yolunu əks etdirən azəri türklərinin bu torpaqlarda məskunlaşma tarixinin salnaməsini sənədlərlə, arxeoloji ekspedisiyalarda aşkar edilmiş faktiki materiallarla, eksponatlarla təsdiq etməkdir. Muzey türk dünyasının qürur mənbəyidir. Keçən əsrin 20-ci illərində, respublikada muzey işi öz inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğu andan, Azərbaycan əhalisinin əksəriyyətinin savadsız olduğu bir dövrdə muzey əməkdaşlarının qarşısında ümumtəhsil məsələləri öndə dururdu. Bu dövrdə Azərbaycan Dövlət Muzeyinin əməkdaşları dövlət idarələrində, müəssisələrdə, fəhlə klublarında, kənd icmalarında məruzələrlə çıxış edir, müntəzəm surətdə lektoriyalar təşkil edirdilər. Muzeyin əməkdaşları Azərbaycan tarixinə aid dərs vəsaitləri tərtib edirdilər. Y.A. Paxomovun 1925-ci ildə çapdan çıxmış “Azərbaycan tarixinin qısa oçerki” əsəri bu fəaliyyətin parlaq nümunəsi sayıla bilər.

Ölkədə elmi tədqiqatlar sisteminin olmadığı bir dövrdə yaranmış Azərbaycanı öyrənən və tədqiq edən cəmiyyətdə (Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti) aparılan elmi fəaliyyət həmin dövrdə muzey işi üçün xüsusi aktuallıq kəsb edirdi.

Muzeylərin yaradılması respublikanın rayonlarında diyarşünaslıq işinin təşkilində mühüm rol oynamışdır. Muzey əməkdaşlarının bilavasitə köməyi ilə mədəniyyət ocaqları funksiyalarını yerinə yetirən tarix-diyarşünaslıq müəssisələrinin fəaliyyəti tənzimlənmişdir. Lakin muzeyin əsas vəzifəsi, xüsusən onun fəaliyyətinin ilk dövründə Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərinə aid materiallar toplamaqdan ibarət idi. Yeni əldə edilmiş eksponatlar əsasında muzeyin ilk ekspozisiyası yaradılır, sərgilər təşkil edilirdi. Muzeylər təşkil edildikdən sonra eksponatların toplanması işində Azərbaycan əhalisinin böyük rolu danılmazdır.

1921-ci ildə elm sahəsində ümumi ideya rəhbərliyini təmin edilməsi üçün respublika Xalq Maarif Komissarlığı yanında Akademiya şöbəsi təşkil edilmişdi. Bu şöbəyə Azərbaycan Dövlət Universiteti, Politexnik İnstitutu, Dövlət Muzeyi, Dövlət Arxivi və Dövlət Kitabxanası daxil idi.

1922-ci ilin iyulunda Akademiya şöbəsi ləğv edildikdən sonra Elmi Şura yaradıldı. Şuranın əsas vəzifəsi həm elmi tədqiqat müəssisələrində, həm də ali məktəblərdə elmi tədqiqi və elmi-pedaqoji fəaliyyətləri əlaqələndirməkdən ibarət idi. Elmi tədqiqat və mədəni-maarif səciyyəli mühüm məsələlərin sınaqdan keçirilməsi, habelə elmi əsərlərə, dərsliklərə rəylərin verilməsində elmi şuranın müstəsna xidmətləri olmuşdur.

Respublikada Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Azərbaycan, habelə Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixinin öyrənilməsi ilə muzeylə bərabər universitetin şərqşünaslıq fakültəsi də məşğul olurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda elmi muzey müəssisələrinin olmaması üzündən Azərbaycan xalqının maddi mədəniyyətini əks etdirən həm yeni, həm də əvvəllər aşkarlanmış qiymətli eksponatlar Tiflis Tarix muzeyində, Moskva və Leninqradın (Sankt-Peterburq) Mərkəzi muzeylərində saxlanılırdı. Azərbaycanın daxilində bu xüsusda mövcud olan eksponatlar yalnız şəxsi kolleksiyalarda təmsil olunurdu.

1920-ci ilin iyununda xüsusi ekret əsasinda Bakı Müvəqqəti İnqilab Komitəsi yanında muzey-ekskursiya bölməsi (Muzekskurs) yaradıldı. Bu bölmə muzey dəyərlərinin toplanması, muzeylərin təşkil edilməsi işinə rəhbərlik edirdi. Burada keçmiş şəhər dumasının sənədləri, Azərbaycan və Şərq ölkələri haqqında statistik məlumatlar, plakatlar, diaqramlar, çap materialları saxlanılır, çapdan çıxmış və ya istehsalda olan mətbuat və bədii nəşr nümunələrinin toplanması üzrə nəşriyyatlarla, o cümlədən qəzet, jurnal redaksiyaları ilə iş aparılırdı.

XX əsrin 20-ci illərinin ilk rübü respublikada əsasən diyarşünaslıq-təhsil səciyyəli fəal muzey quruculuğu dövrü kimi dəyərləndirilməlidir. 1920-ci ildə Y.N. Staneviçin təşəbbüsü ilə

Bakı müəllimləri tərəfindən pedaqoji diyarşünaslıq dərnəyi yaradıldı. Bu dərnəyin vəzifəsi muzeylər, laboratoriyalar və ekskursiyalar təşkil etməkdən ibarət idi. Y.N. Staneviçin rəhbərlik etdiyi dərnək elə o zaman Muzekskurs adı ilə Xalq Maarif Komissarlığının tərkibinə daxil edildi. Daimi binası mövcud olmayan, müvəqqəti olaraq Bekendorfun malikanəsində iki kiçik otaqda yerləşən Muzekskurs gələcək muzey üçün materiallar toplamağa başladı.

Bakıda neft sahibkarı Bekendorfun keçmiş malikanəsi (hazırda Rüstəm Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi)

Onun ilk materialları arasında 103 nüsxə Yunan, Roma, Şərq və başqa sikkələrdən ibarət kolleksiya vardı. İyul ayında Muzekskursa əvvəllər iri neft sənayeçisi Hacı Zeynalabdin Tağıyevə məxsus evdə yer ayrıldı, biologiya, tarix-arxeologiya bölmələri yaradıldı və beləliklə muzey öz fəaliyyətinə başladı. Muzeydə numizmatika kabineti, pedaqoji fəaliyyəti həyata keçirən bir sıra yardımçı müəssisə, o cümlədən səyyar dərs vəsaitləri muzeyi, mərkəzi fizika-kimya kabineti, onun nəzdində kinematoqraf kabineti, ekskursiya bürosu, qədim abidələrin, incəsənət nümunələrinin mühafizəsi üzrə komissiya, kitabxana və başqa bölmələr yaradıldı.

Ləğv edilmiş muzeylərin, kabinetlərin qalan əmlakının – Bakıdakı keçmiş 2 nömrəli realnı məktəbin kolleksiyalarının, Bakı bazar günü məktəbinin, əsası Txorjevski tərəfindən qoyulmuş Pedaqoji Muzeyin, keçmiş Azərbaycan Parlamenti yanında X. Mirzəcamalov tərəfindən yaradılmış kiçik Tarix-Arxeologiya Muzeyinin əmlaklarının Muzekskursa verilməsi onun genişlənməsi və zənginləşməsinə yardımçı oldu.

1921-ci ilin əvvəlində Y.N. Staneviç Muzekskursa rəhbərlik etməkdən imtina etdiyi üçün S.N. Savelyev onun yeni rəhbəri kimi fəaliyyətə başladı. Yeni təyin olunmuş S.N. Savelyevin dövründə Qədim abidələrin mühafizəsi üzrə Komissiyanın arxiv bölməsi dövlət arxivi statusu aldı, Muzekskursun adı dəyişdirilərək Muzarxiv (Xalq Maarif Komissarlığının Muzey və Arxivlər Yarımşöbəsi) adlandırıldı. Xalq Maarif Komissarlığı yanında M. Ağayev və X. Mirzəcamalovun təşəbbüsü ilə təşkil edilmiş Tarix-Arxeologiya Komissiyası bundan əvvəl həmin bölməyə birləşdirilmişdi. Bir müddətdən sonra arxiv muzeydən tam ayrıldı və muzey Azərbaycan Dövlət Muzeyi kimi fəaliyyətini davam etdirdi. Tədricən sırf pedaqoji şöbələr muzeydən ayrılmağa başladı: 1922-ci ildə Mərkəzi Fizika-Kimya Kabineti fəhlə fakültəsinə verildi, 1923-cü ildə Ekskursiya Bürosu və Tədris Vəsaitləri Muzeyi fəaliyyətini dayandırdı. 1923-cü ildə isə qədim abidələrin Mühafizəsi üzrə Komissiya Arxeologiya Komitəsinə verildi.

Muzey quruculuğu sahəsində təcrübəli mütəxəssislərin olmaması bir müddət bu sahədə işlərin kortəbii surətdə təşkil edilməsinə, iş prosesinin müxtəlifliyi isə muzeyin adının tez-tez dəyişməsinə səbəb olurdu: “Xalq Maarif Komissarlığının Muzekskurs Yarımşöbəsi yanında Doğma Diyar Tədris Muzeyi”, “Əyani Vəsaitlər Muzeyi”, “İstiqlal” Doğma Diyar Muzeyi. Azərbaycan SSR Dövlət Muzeyi hüquqi cəhətdən tam rəsmiləşdirildikdən sonra o, həm muzey işi mərkəzinə, həm də respublikada tarix, arxeologiya, numizmatika, arxiv işi, şərqşünaslığın öyrənilməsi üzrə mərkəz statusu aldı.

Muzeydə elmi tədqiqat işinə muzey sahəsinin entuziastları ilə bərabər tarixçilər, arxeoloqlar, qədim əşyaların həvəskarları, kolleksionerlər və başqaları cəlb edilirdi. Moskva arxeologiya cəmiyyətinin Azərbaycan bölməsinin idarə heyəti Azərbaycanda arxeologiyanın inkişafı üzrə mühüm mərkəz kimi muzeyin təşəkkülünə və inkişafına çox böyük köməklik göstərmişdi. Azərbaycan arxeoloqlar məktəbinin banisi akademik İ.İ. Meşşaninovun əsərləri Azərbaycanın keçmişinin öyrənilməsi işinə sanballı töhfələr vermişdir. Azərbaycan arxeologiyası dünya arxeologiya elminin diqqətini özünə cəlb edirdi. XIX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi tanınmış arxeoloq alimlərdən M.N. Nikolski və A.A. Ivanovskinin adı ilə bağlıdır. Qədim Qafqazın, o cümlədən Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi işində akademik N.Y. Marrın müstəsna xidmətləri olmuşdur.

1922-ci il martın 25-də RSFSR Xalq Maarif Komissarlığının Kollegiyası "Muzey fondlarından şərq incəsənət əsərlərinin Azərbaycan muzeyi üçün ayrılması haqqında" qərar qəbul etmişdi. Əhatəli ekspozisiyaların təşkil edilməsi sahəsində materialların toplanılması kimi məsuliyyətli, çətin iş prosesində mərkəzi muzeylərin köməyi danılmazdır. Tretyakov qalereyası Azərbaycan Dövlət Muzeyi üçün rus rəssamlarının əsərlərindən ibarət kolleksiya ayırmışdı, Leninqradın muzey fondlarından Azərbaycana aid maddi mədəniyyət inciləri geri alınmışdı. 1928-ci ilin yanvarında SSRİ Xalq Komissarları Soveti yanında xüsusi komissiyanın iclasında İttifaqın iri muzeyləri arasında vəsaitlərin bölünməsi məsələlərinə dair müzakirələrdə Azərbaycan Dövlət Muzeyinə 4 min rubl məbləğində vəsait ayrılması haqqında qərar qəbul edilmişdi. Bütün bu tədbirlər muzey işinin yenidən qurulmasına, inkişaf etməsinə əlverişli şərait yarada bildi.

Muzeyin strukturu

Xüsusi sərəncamlar, dekretlər, qərarlar qəbul edildikdən sonra respublikada bütün mədəni-maarif müəssisələrinin milliləşdirilməsi, tarixi-incəsənət abidələrinin mühafizəsi kimi aktual problemlərin həlli həyata keçirilməyə başladı. Bu dekretlər əsasında 1920-ci il mayın 18-də Azərbaycan Dövlət muzeyi yaradıldı və o, görkəmli neft sənayeçisi, mesenat Hacı Zeynalabdin Tağıyevin malikanəsində yerləşdirildi.

1920-ci ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyinin H.Z.Tağıyevin evindəki binası

Azərbaycan Dövlət Muzeyi Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı Baş Elm İdarəsinin tabeliyində fəaliyyətə başladı. Muzeyin iş planları, smetası və fəaliyyəti haqqında hesabatlar həmin idarəyə təqdim edilirdi. Azərbaycan Dövlət Muzeyinə Baş Elm İdarəsinin təqdimatına əsasən Xalq Maarif Komissarlığının Kollegiyası tərəfindən təyin edilən direktor rəhbərlik edirdi. O, bütövlükdə muzey işinin təşkilinə, muzey əmlakının qorunub mühafizə edilməsinə cavabdeh idi.

Direktor müavini funksiyalarını elmi katib yerinə yetirirdi. Elmi məsələlərin müzakirəsi elmi şura tərəfindən həyata keçirildi. Ekspozisiyaların planlarına, materialların toplanması, eksponatların saxlanılması və inventarlaşdırılması məsələlərinə bu şuranın iclaslarında baxılır, həmin sənədlər təsdiq edilir, ekspozisiyalarla əlaqədar məruzələr dinlənilirdi.

Azərbaycan Dövlət Muzeyi rayon muzeylərinin fəaliyyətinə rəhbərlik edirdi. Muzeyin maliyyələşdirilməsi Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının smetası əsasında həyata keçirilirdi. İdarə və müəssisələrdə sərgilər təşkil etmək üçün ayrılan vəsaitlər, habelə köməkçi müəssisələrin istismarından, xüsusi nəşrlərin satışından, muzeyə giriş haqqından, muzeyin elmi əmlakının satışından əldə edilən vəsaitlər smetada nəzərə alınırdı. Muzey ləğv ediləcəyi təqdirdə bütün elmi, texniki avadanlıq elmi və bədii kolleksiyalar, ayrı-ayrı eksponatlar, kitabxana, arxiv və s. Xalq Maarif Komissarlığının tabeliyinə keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Arxiv sənədlərinə əsasən Azərbaycan Dövlət Muzeyi dörd şöbədən ibarət idi. Bu şöbələr öz növbəsində aşağıdakı yarımşöbələrə bölünürdü :

1) müəssisənin adı - Azərbaycan Dövlət Muzeyi. Ünvan: Az.SSR, Bakı şəhəri, Malıgin küçəsi, № 6. Yaradıldığı il – 1920.

2) xarakteri – diyarşünaslıq; müəssisənin vəzifəsi – elmi müəssisə.

3) əsas şöbələr və onların rəhbərləri: a) təbiət-tarix şöbəsi və onun dörd yarımşöbəsi: geologiya, zoologiya, botanika və entomologiya. Elmi rəhbər – prof. Yelpatyevski V.S., şöbə müdiri – Cəfərov R.; b) tarix şöbəsi və onun üç yarımşöbəsi: tarix, arxeologiya, etnoqrafiya. Elmi rəhbər – prof. Pçelin N.N.; c) rəssamlıq şöbəsi və onun iki yarımşöbəsi – şərq və qərb incəsənəti. Mühafizəçi – rəssam Fabri M.A.; ç) ədəbi teatr şöbəsi. Mühafizəçi – Şərifov A.K.

4) eksponatların və kitab cildlərinin sayı: a) incəsənət şöbəsində – 2 364; b) ədəbi teatr şöbəsində – 2 500; c) tarix şöbəsində – 2 603; ç) təbiət-tarix şöbəsində – 38 325. Kitabxanada 6 828 cild kitab vardır.

5) şöbələr üzrə elmi işçilər, onların ixtisası:

a) təbiət-tarix şöbəsi: Yelpatyevski Vladimir Sergeyeviç, professor; Cəfərov Rahim, zooloq; Prilipko Leonid İvanoviç, botanik; Xəlilov Cəlil, geoloq (tələbə); Lazımov Cəlil, botanik (tələbə);

b) tarix şöbəsi: Pçelin Nikolay Nikolayeviç, professor; Cəfərzadə İshaq, arxeoloq, müəllim; Paxomov Yevgeni Aleksandroviç, müəllim; Quliyeva Mariya Vladimirovna, etnoqraf (tələbə);

c) incəsənət şöbəsi: Fabri Moris Alfredoviç, rəssam, müəllim; Obolenski Vladimir Andreyeviç, rəssam, müəllim;

ç) ədəbiyyat və teatr şöbəsi: Şərifov Ağakərim, teatrşünas.

1927-ci ildə Azərbaycanı öyrənən və tədqiq edən cəmiyyət tərəfindən D.Şərifovun "Yaloylutəpə qazıntıları", "Qəbələ şəhər yerinin müayinəsi", "Nuxa qəzasının 3-4 rayonunun kəndli malikanəsi", "Qədim Nuxa qəzasının bəzi incəsənət abidələri" adlı kitablar nəşr edilmişdir. 1928-ci ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyi aşağıdakı əsərləri nəşr etmişdir: Şvann-Quriyski – "Az.SSR səhraları", "Tuberozlar", "İnciçiçəyi", "Rozmarin"; Paxomov Y.A. – "Azərbaycan Dövlət Muzeyinin sikkə kolleksiyası".

XX əsrin 20-ci illərində muzeyin fəaliyyəti

XX əsrin 20-ci illərində sırf pedaqoji şöbələr tədricən muzeydən ayrılmağa başladı, qədim abidələrin mühafizəsi üzrə komissiya isə 1923-cü ildə Azərbaycan arxeologiya komitəsi kimi fəaliyyətini davam etdirməyə başladı. Beləliklə, muzey tədricən özünün elmi-maarifçilik fəaliyyətinin əhatə dairəsini konkretləşdirdi. 1924-cü ilə qədər muzeyin formalaşması artıq başa çatmışdı. 1924-cü ildə muzey kitabxanasının yenidən təşkil edilməsi, 1927-ci ildən isə «muzeyin materialları» artıq dərc edilirdi. Bu, həm Rusiya Elmlər Akademiyası, həm də başqa elmi müəssisələr, elmi muzeylər, universitetlər ilə nəşrlər mübadiləsinə köməklik göstərirdi. Kitabxana muzeyin profilinə, elmi vəzifələrinə uyğun dövri nəşrlər və kitablar hesabına zənginləşirdi.

Arxeologiya Komitəsi özünün fəaliyyətdə olduğu bütün müddət ərzində əsas diqqəti Azərbaycanın inkişaf tarixinə birbaşa aidiyyəti olan materiallar, eksponatlar toplanılmasına yönəltmişdi. Bu zərurət daxilolmaların əksəriyyətinin təsadüfi xarakter daşıması və məktəb vəsaitlərinin səviyyəsinə uyğun gəlməsilə əlaqədar idi. Buna görə də 1924-1925-ci illərdə “Bütövlükdə Azərbaycanın inkişaf tarixi” mövzusunda müxtəlif sərgilər üçün eksponatların seçilməsi, fond üçün sistematik materialların toplanılması məqsədilə səfərlər təşkil edilmişdi.

1925-ci ildə muzeydə Etnoqrafiya yarımşöbəsi təşkil edilmiş, respublikada yaşayan müxtəlif millətlərin həyat tərzini təsvir edən bələdçi kitabları hazırlanmışdı. Yarımşöbənin eksponatları Azərbaycan əhalisinin həyatını, özünəməxsus bənzərsizliyini, mənəvi mədəniyyət nailiyyətlərini əks etdirirdi. Bu məqsədlə maldarların yay fəsli üçün nəzərdə tutulan müvəqqəti səyyar mənzili – alaçıq sərgiyə qoyulmuşdu.

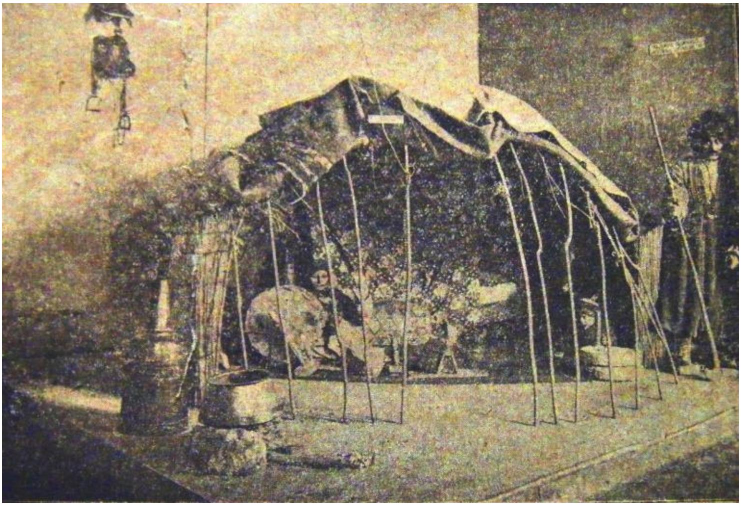

Köçəri maldar təsərrüfatı: alaçıq

Kəndlilərin yaylaq* həyatını – yun əyrilməsi, nehrə çalxalanması səhnələrini əks etdirən eksponatlar sərgiyə gələnlərin böyük marağına səbəb olmuşdu. Otaqların birində yerləşən ekspozisiya ortabab kəndli məişətini əks etdirən maketlə nümayiş edilmişdir. Bu otaqda sərgilənən təsərrüfat əşyaları, geyim nümunələri əkinçilik təsərrüfatı haqqında təsəvvür yaradırdı. Maldarlıq təsərrüfatına həsr edilmiş ekspozisiyada yun istehsalı, onun emalı – sapın əyrilməsi, xalçaların toxunma texnikası nümayiş etdirilirdi.

---

* Əslində, Azərbaycanda heç bir zaman köçəri maldar təsərrüfatı mövcud olmamışdır. Sadəcə maldarlıqla məşğul olanlar isti yay aylarında öz təsərrüfatları ilə birlikdə sərin yaylaqlara üz tuturdular. Onların təsbit olunmuş yaşayış yerləri var idi, qış aylarında onlar digər təsərrüfat işləri ilə məşğul olurdular (məlumat üçün bax: Z.Hacıyeva "Qarabağ xanlığının tarixşünaslığı" , Bakı, 2005, s.150).

Oturaq əkinçi təsərrüfatı

Bu ekspozisiya tamaşaçılara türk mənşəli qadınların bədii yaradıcılığı, vərdişləri, məişəti, ev əşyaları, ümumiyyətlə həyat tərzi haqqında bilgiləri əldə etməyə imkan yaradırdı. Əkinçilik təsərrüfatına aid ekspozisiyada o dövrdə taxılçılığın, barama istehsalının inkişafında müəyyən nailiyyətlər əldə etmiş Nuxa, Göyçay qəzalarının təsərrüfatları nümayiş etdirilirdi. Həmin qəzaların bütün əhalisi azəri türkləri (azərbaycanlılar) idi. Dörd vitrində ipəkqurdunun yetişdirilməsi üçün otaqlar, baramanın kustar üsulla açılması prosesi, ipək əyirici dəzgahın inkişaf tarixinə aid səhnələr və emal edilən parçaların nümunələri təqdim edilirdi.

Ekspozisiyanın digər otağında Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların məişətinə, yaşayış tərzinə həsr edilmiş maketlər quraşdırılmışdı. Eksponatlar müxtəlif millətlərə (udinlər, talışlar, tatlar, farslar) aid ayrı-ayrı qruplar şəklində nümayiş olunurdu.

1928-ci ilin sentyabr ayında Muzeyin Etnoqrafiya yarımşöbəsi Nuxa və Göyçay qəzalarının taxılçılıq, ipəkçilik xüsusiyyətlərini araşdırmaq məqsədilə ekspedisiya təşkil etmişdi. Bu səfərin əsas vəzifələri kəndli məişətini tədqiq etmək, öyrənmək, nəticəsini yarımşöbənin ekspozisiyasında nümayiş etdirmək idi.

Ekspedisiyanın nəticələrinə əsasən bu rayonlarda taxıl, ipək istehsalı sahəsində çalışan əkinçinin səciyyəvi otağı yaradılmış, maddi mədəniyyət əşyalarının maketləri, fotoşəkillər, planlar, cədvəllər, kəndli təsərrüfatının nümunələri nümayiş etdirilirdi.

Tarix-Etnoqrafiya Şöbəsinin Kollegiyasının 28.02.30-cu il tarixli qərarına əsasən tarix şöbəsinin ekspozisiyasında Azərbaycanın maddi mədəniyyətini aşağıdakı bölmələrdə təqdim etmək qərara alınmışdı:

1) köçəri məişət (qəbilə quruluşundan kapitalizmin yayılmasına qədər);

2) yarımköçəri məişət (qəbilə quruluşundan kapitalizmin yayılmasına qədər);

3) əkinçi məişəti (primitiv əkinçilikdən mexanikləşdirilmiş müasir əkinçiliyə qədər);

4) şəhər və onun inkişafı: sənətkar-sənaye kəndi, sənətkar-ticarət şəhəri, sənaye şəhəri.

İş planına əsasən ilk növbədə Bakıya yaxın rayonları tədqiq etmək nəzərdə tutulurdu. Lənkəran, Quba qəzalarına aid materiallar sistemləşdirilərək toplanıldıqdan sonra işlənildi. Yaloylutəpə, Qəbələ, Çovdar kəndi yaxınlığında bir sıra arxeoloji qazıntılar aparılmışdı. Sonradan Azərbaycan SSR-in şimal bölgələrində, Nuxa və qismən Şamaxı qəzalarının öyrənilməsi işinə start verildi. Şimal qəzalarının tədqiq edilməsinin əsas məqsədi öyrənilən ərazilərin əhalisinin bənzərsiz xüsusiyyətlərini araşdırmaq, onların məişətini, təbii həyat şəraitini, eləcə də bu diyarın təbiətini – flora, fauna və geologiyasını açıqlayan faktiki materiallar əldə etməkdən ibarət idi. Gəncə qəzasına təşkil ediıən çoxsaylı ezamiyyət və ekspedisiyalar, o cümlədən Abşeron yaxınlığındakı adaların tədqiq edilməsi zəngin faktiki material toplamağa imkan yaradırdı.

RSFSR Mərkəzi Dövlət Muzey Fondu ilə yanaşı digər müəssisələrə edilmiş ezamiyyələr nəticə etibarilə çox səmərəli oldu. Muzeyin şərq incəsənəti şöbəsi üçün bir sıra eksponatlar – İran çinisi, bürünc, türk xalqlarının istehsal etdikləri parçalar və tikmələr alınmışdı. Muzeydə daimi fəaliyyət göstərən emalatxanada zəruri

eksponatlar (maketlər, müqəvvalar və s.), arxeoloji əşyaların bərpası üçün tarix şöbəsi yanında laboratoriya və fotolaboratoriya fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycan Dövlət Muzeyinin 1920-ci illərdəki Sərai salonu

Azərbaycan Dövlət Muzeyinin t**arix-arxeologiya şöbəsinin** materialları dövrlər üzrə sərgilənmişdi: daş dövrü, tunc dövrü, dəmir dövrü, xanlıqlar dövrü və çar hakimiyyəti dövrü.

Daş dövrü şöbəsində ibtidai insanın düzəltdiyi alətlərin reproduksiyaları nümayiş etdirilirdi. Daş dövrünə aid eksponatlar mərkəzdən göndərilmiş, habelə Bekendorfun kolleksiyasından seçilmiş eksponatlarla, Fransa və İsveçrə tapıntıları ilə təmsil olunmuşdu.

Tunc dövrü şöbəsində Azərbaycan Dövlət Muzeyinin 1926-1927-ci illərdə Çovdar, Yaloylutəpə, Qızıl Vənk, Kürdüstan və Qəbələ məntəqələrinə Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti ilə birgə təşkil edilmiş ekspedisiyalar zamanı aşkar edilmiş eksponatlar nümayiş etdirilirdi.

Silahların inkişaf tarixinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Oxun silah kimi istifadə edilməsi cəmiyyətdə müxtəlif bəzək əşyalarının miqdarının, istehsalının artması ilə nəticələnmişdi. Bu hadisə insanların həyat şəraitinin yaxşılaşmasına zəmin yaradırdı. Materiallar ayrı-ayrı mədəniyyətlər üzrə nümayiş etdirilirdi: qara gil, boz gil, qırmızı gil mədəniyyəti, rəngli keramika.

Dəmir dövrünə aid şöbədə Yaloylutəpə mədəniyyəti – qab fraqmentləri, Bərdə, Gəncə, Şamaxı və Qəbələ şəhərlərindən tapılmış əşyaların hissələri sərgilənmişdi. Dəmir əşyalardan qılınclar, xəncərlər, çapacaqlar, yatağanlar və zirehli geyimlər

nümayiş etdirilirdi. Bu sərginin məqsədi tamaşıçıları Azərbaycanda şəhər mədəniyyəti ilə yanaşı, Azərbaycan ərazisində metal istehsalının qədim tarixə malik olduğunu nümayiş etdirmək idi.

XVIII əsr Azərbaycan tarixinin xanlıqlar dövrü Qarabağ (Şuşa şəhəri), Gəncə, Şamaxı və Bakı xanlıqları ekspozisiyasında əks etdirilmişdi. Burada o dövrün odlu silahları (fitil və çaxmaq-daşla işləyən silahlar), Şuşa darvazasının, Gəncə, Bakı, Quba qalalarının açarları, habelə Bakı və Şamaxı şəhərlərinin, Suraxanı atəşgahının maketləri nümayiş etdirilirdi. Ekspozisiyada XVIII-XIX əsrlərdə Azərbaycanı idarə etmiş şahların – Nadir şahın, Ağa Məhəmməd Şah Qacarın, Fətəli Şah Qacarın portretləri; Rubonun 1812-ci ildə Lənkəran qalasının alınmasını təsvir edən tablosu, Azərbaycanlı çar məmurları Kəlbəli xan Naxçıvanski, Kərim bəy Novruzov-Kəngərlinski, mülkədar Həsən bəy Ağalarovun portretləri nümayiş etdirilirdi. XIX əsrin silahlı kəndli maketi böyük marağa səbəb olmuşdu.

Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının qərarına əsasən 1924-cü ildən Azərbaycan Dövlət Muzeyində İncəsənət şöbəsi yaradıldı. Bu şöbə Şərq və Qərb incəsənəti yarımşöbələrinə bölündü, Azərbaycan dövlət muzeyinin fondlarından müvafiq eksponatlar: rəsm əsərləri, çini məmulatlar İncəsənət şöbəsinə təqdim edildi.

Azərbaycan Dövlət Muzeyinin 1925-ci il avqust ayı üçün Xalq Maarif Komissarlığının Baş Peşə Təhsili idarəsinə təqdim etdiyi hesabata görə muzeyin direktoru Davud Şərifov, incəsənət şöbəsinin müdiri Fabri tarixi, etnoqrafik materiallar toplamaq məqsədilə ilə bir ay müddətinə Nuxa, Ağdaş, Göyçay qəzalarına ezamiyyətə göndərildi.

1925-ci ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyinin direktoru Davud Şərifov tərəfindən təşkil edilmiş ezamiyyət dövründə muzeyin əməkdaşları tərəfindən Nuxa qəzasında çəkilmiş foto

Ezamiyyətin nəticələrinə əsasən:

1) rəssam Fabri və direktor Şərifov Nuxada Şəki Xan Sarayının divar rəsmlərinin bir neçə süjetinin dəqiq surətlərini çıxarmışlar (7 vahid, onlardan birinin ölçüsü 7 arşın, ikisinin ölçüsü 5 arşın);

2) tarixi, etnoqrafik və bədii dəyərə malik olan 97 fotoşəkil çəkilmişdir;

3) 28 etnoqrafik əşya, o cümlədən 2 kostyum alınmışdır.

4) Qutqaşen, Vardanlı, Bunud, Çuxur Qəbələ, Qalacıq, Həzrə kəndlərində 102 antropometrik ölçmə aparılmışdır.

5) Nuxa rayonunun yuxarı hissəsində rast gəlinən kol bitkilərinin 42 nüsxəsi muzeyə təhvil verilmişdir.

6) Həzrə kəndi yaxınlığında aşkar edilmiş tarixi abidələrin üzərindəki qədim yazılar əsasında 16 vərəq estampaj hazırlanmışdı;

7) Qəbələ şəhərinin xarabalıqlarında kəşfiyyat qazıntı işləri aparılmış, 8 arxeoloji əşya aşkarlanmışdı. Bir sıra iri həcmli tarixi

eksponatları lazımi yerlərə aparmaq üçün vəsait olmadığından onlar Ləkidə, Ucarda və Nuxada saxlanılırdı.

Arxiv materiallarından göründüyü kimi, səyyar fəaliyyətlə yanaşı, muzeyin daxilində gərgin işlər aparılmışdır, o cümlədən:

- Tarix-etnoqrafiya şöbəsi üzrə:

Yun məmulatlarda güvə və digər zərərvericiləri məhv etmək üçün ciddi dezinfeksiya aparılmış, müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bir sıra yeni əşya: imperator III Konstantinin hakimiyyəti dövrünə aid 5 ədəd numizmatik dəyərli qızıl Bizans sikkəsi, 3 ədəd dukat[1] və çini əşya alınmışdır.

- Biologiya şöbəsi üzrə:

Botanika yarımşöbəsinə Quba qəzası herbarisindən 162 bitki gətirilmişdir.

Qubada yığılmış 600 kəpənək zoologiya yarımşöbəsinə göndərilmiş, Muğan guşəsi üzrə işlər tamamlanmışdır.

- Zoologiya şöbəsi üzrə:

Respublika ərazisində tapılmış 19 mineralın kimyəvi və mineraloji tərkibi müəyyən edilmişdir. Nuxa və Quba qəzalarından 62 qutu torpaq nümunəsi götürülərək şöbəyə verilmişdir.

1925-ci il sentyabrın 29-da Azərbaycan Dövlət Muzeyinin direktoru D. Şərifovun sədrliyi və muzeyin elmi işçiləri R. Cəfərov, M.A. Fabri, S.M. Sısoyev, T. Sadıqinin, katib Şvann-Quriyskinin iştirakı ilə Azərbaycan Dövlət Muzeyinin və Arxeologiya Komitəsinin birgə iclasında Azərbaycan Dövlət Muzeyi üçün müəyyən eksponatların alınması məqsədi ilə Moskva, Leninqrad şəhərlərinə ezamiyyətlərin təşkil edilməsi müzakirə edilmişdir. Şərifovun çıxışından məlum olur ki, Azərbaycan Muzeyi üçün eksponatların alınması, yalnız muzey əməkdaşlarının iştirakı ilə həyata keçirilməlidir. Müşavirə iştirakçıları bu məsələ ilə əlaqədar Xalq Maarif Komissarlığı qarşısında vəsatət qaldırdılar. Xatırladaq

---

[1] İlk dəfə İtaliyada buraxılmış, sonralar Qərbi Avropanın bir sıra ölkələrində tədavüldə olmuş, gümüşdən, sonralar isə qızıldan hazırlanan sikkə. Dukat qaytanla baglanıb boğazdan asılan medal və ya medalyon şəklində bəzək əşyası kimi istifadə edilirdi.

ki, 1925-ci ilin iyununda rəssamlıq məktəbinin direktoru Samorodov, həmin ilin avqust-sentyabr aylarında rəssamlar Kosiçkin və Boqoslovskaya Muzey Fondu tərəfindən Azərbaycan Muzeyi üçün ayrılmış rəsmləri, habelə keramika, tunc əşyaları Moskva və Leninqrad muzeylərindən aldıqdan sonra, Davud Şərifov Xalq Maarif Komissarlığının Baş Peşə Təhsili İdarəsinə təqdimatla müraciət etmişdir. D. Şərifov qeyd etmişdir ki, Samorodov, Kosiçkin və Boqoslovskaya dövlət muzeyi ilə razılaşma əldə etmədən bədii dəyərə malik əsərləri özbaşına seçib aparmış, dövlət muzeyinin ekspozisiyasını zənginləşdirmək əvəzinə, Azərbaycanın rəssamlıq məktəblərində tədris kabinetlərində avadanlıq kimi istifadə etmək məqsədi güdmüşlər. Bu məsələ ilə bağlı baş elm idarəsi, bu idarənin muzeylər şöbəsi həmin əşyaları mənimsəyənlərə qəti etirazını bildirmiş, qiymətli sənət əsərlərinin Azərbaycan Dövlət Muzeyinə təhvil verilməsini tələb etmişdir. Şərifov, Samorodov, Kosiçkin və Boqoslovskayanın özbaşına törətdikləri əməllərin onların səlahiyyətlərinə uyğun olmadığı açıqlanmışdır. Qərara alınmışdır ki, muzey Qərbi Avropa, o cümlədən rus mədəniyyətinə aid bədii əsərləri toplamalıdır. Məhz bu məqsədlə ayrıca şərq incəsənəti şöbəsi yaradılmış, sonralar şöbəni yeni yaradılan qərb incəsənəti şöbəsi ilə birləşdirmək nəzərdə tutulurdu. Azərbaycan Dövlət Muzeyinin direktoru aşağıdakı təklifləri irəli sürmüşdü:

1) digər respublikalarda Azərbaycan Dövlət Muzeyi yanında qərb incəsənəti şöbəsi təşkil edilsin, qəbul edilən materiallar dərhal elmi ekspertizadan keçirilsin;

2) bu işləri həyata keçirmək üçün münasib bina ayrılsın;

3) yeni yaradılan Qərb incəsənəti şöbəsinin düzgün fəaliyyəti təmin edilsin, Dövlət Muzeyinin maliyyələşdirilməsi yaxşılaşdırılsın.

Qərb İncəsənəti şöbəsinin fəaliyyət göstərməsi üçün müvəqqəti olaraq (Malıgin küçəsi, ev № 6 ünvanında Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin yerləşdiyi binanın aşağı mərtəbəsindəki otaqlar boşalana qədər) Maarif Sarayındakı otaqların verilməsi ilə yanaşı, aşağıdakı tərkibdə işçilər ştatının ayrılması təklif olunurdu: şöbə

müdiri, mühafizəçi, xadimə və gözətçi. Əmək haqqından əlavə hər ay 70 rubl vəsait ayrılmalı idi. Bu məbləğin 40 rublu tədris ehtiyaclarına, 30 rublu təsərrüfat ehtiyaclarına sərf edilməli idi. Bundan əlavə şöbənin avadanlıqları üçün birdəfəlik 2000 rubl (rəsm əsərlərinin bərpası, şkaflar, vitrinlər, çərçivələr hazırlanması və s.) vəsait ayrılmışdı.

1925-1926-cı illərdə XIX əsr rus rəssamları Borovikovski, Brüllov, Ayvazovski, Laqorio, Arqunov, Brodski, Repin, Korovin, Serov, Rubo, Makovski və başqalarının rəsm əsərləri, Qərbi Avropa rəssamları Rafael, Murilyo, Titsian və başqalarının əsərlərinin surətləri – cəmi 192 rəsm əsəri Moskva və Leninqradın dövlət muzey fondlarının mərkəzi anbarlarından Bakıya gətirilmişdir.

Azərbaycan xalqlarının tarixi muzeyi AzFAN
Soldan sağa: 1) I.P. Koqnoviskaya, 2) L.P. Taşyan, 3) B.K. Aşurov 4) Brjeziskiy?, 5) M. Baxmutova (rəssam), 6), N.F. Todolskaya, 7), L. Mirzoyan, 8) A. Məmmədov, 9)?, 10), N.F. Miklaşevkiy 11)?, 12), V.N. Leviatov, 13) I. Axundov, 14), Əzim Əzimzadə, 15) O.Ş. Ismizadə.

Onlarla birlikdə II Yekaterina dövründən II Aleksandr dövrünə qədər imperator zavodlarında hazırlanmış çini, saxsı məmulatlar, eləcə də Qardner, Popov və digərlərinin şəxsi fabriklərinin məhsulları, Qərbi Avropa manufakturalarının: meysen (Saks), Fransa (Sevr), Vyana manufakturalarının, Berlindəki imperator

zavodunun, Hollandiyadakı Delft çını zavodunun məhsulları - cəmi 342 ədəd incəsənət əsərləri gətirilmişdir, həmçinin, yenə həmin zavodlardan heykəltəraşlıq nümunələri, o cümlədən Antokolski, Opekuşinin işləri, Fyodor Tolstoyun barelyefləri və bir neçə tunc məmulat əldə edilmişdir.

Azərbaycan Dövlət Muzeyi aparılan işlər barədə yuxarı təşkilatlar qarşısında hesabat verirdi. Xalq Maarif Komissarlığının Baş Peşə Təhsili İdarəsinə göndərilmiş hesabatların birində qeyd edilir ki, 1926-cı il iyunun 22-dən iyulun 26-dək muzey əməkdaşlarının əksəriyyəti material toplamaq üçün müəyyən qəzalara ezam edilmiş, Obolenski isə RSFSR-in ləğv edilən muzey fondlarından bədii əşyalar almaq məqsədilə Moskva və Leninqrada göndərilmişdir.

Hesabatın nəticələrindən məlum olur ki, Obolenski 208 məmulat, o cümlədən:

1) Şərq çinisindən hazırlanmış 14 əşya (akt № 1086);

2) xaricdə istehsal edilmiş şüşə və çinidən hazırlanmış 133 məmulat (akt № 1085);

3) Moskva musiqi fondundan, Tretyakov qalereyasından rus rəssamlarının 45 rəsm əsərini almağa müvəffəq olmuşdur.

Göyçay və Nuxa qəzalarına səfər nəticəsində:

- Etnoqrafiya üzrə: 168 ədəd fotoşəkil, 35 ədəd müxtəlif eksponatlar, 9 ədəd rəsm əsəri (cəmi 212 ədəd);
- Tarix üzrə: 5 eksponat, əsasən qəbirüstü tikililərdə üstü yazılı daşlar və estampajlar;
- Zoologiya üzrə: 22 quş cəmdəyi və yumurtası olan 12 yuva tapılmışdır (bu əşyalar muzeyin direktoru, preparatoru tərəfindən toplanmışdır);
- Botanika üzrə: Nuxa qəzasının dağüstü sahəsinin herbarisi, 1800 nüsxədən ibarət flora nümunələri.
- Entomologiya üzrə: (həşəratları öyrənən zoologiya bölməsi) 5 347 nüsxə məmulat toplanmışdır.
- Geologiya və petroqrafiya üzrə: Nuxa qəzasının dağüstü hissəsinə aid 350 nüsxəyə yaxın material toplanmışdır.

Davud Şərifov

Muzeyin direktoru Davud Şərifovun Tiflisə ezamiyyətləri zamanı Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyindən alınmış arxeoloji materiallar arasında Azərbaycan xanlıqlarının atributları əhəmiyyətli eksponatlar siyahısına daxil edilmişdir.

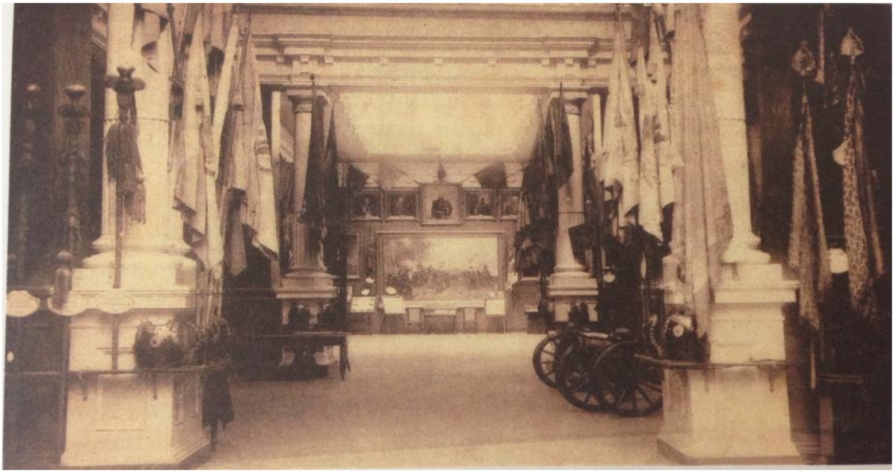

Tiflis Hərbi Tarixi Muzeyi

1925-1926-cı illərdə muzeyin tarix-etnoqrafiya şöbəsindən Şərq incəsənəti yarımşöbəsinə qiymətli Rey keramikası kolleksiyası verilmişdir. Fondun həcminin artması 1927-ci ildə rus təsviri sənət qalereyası açmağa imkan yaratmışdır. Eyni zamanda Azərbaycan Xalq yaradıcılığı üzrə bədii fond təşkil etmək vacib məsələlərdən biri idi. Qarşıya çıxan problemlərin həllinə nail olmaq məqsədilə 1928-ci ildə Azərbaycanın rayonlarına böyük ekspedisiyalar təşkil edilmiş, nəticədə çoxsaylı xalça məmulatları əldə edilmişdir.

Tarix-arxeologiya yarımşöbəsində Azərbaycan ərazilərində qazıntılar zamanı aşkar edilmiş eksponatların bərpası, quraşdırılması üzrə irimiqyaslı iş aparılmışdır. Keçmiş Qarabağ xanlarına məxsus silahlar, Lənkəran qəzasından qızıl sikkə xəzinəsi, X əsr İran sikkələri xəzinəsi və bir sıra tarixi sənədlər bu yarımşöbəyə daxil olmuşdur. Etnoqrafiya yarımşöbəsi köçəri türklərin alaçığını, geyim əşyaları, libas, bəzi bir sıra istehsal alətləri əldə etmiş, Nuxa qəzasında müasir keramika sənayesi məmulatlarından ibarət kolleksiya yaradılmışdı.

Botanika yarımşöbəsi tərəfindən Nuxa qəzasında 1 800 bitki növünü əhatə edən herbari toplanmışdır. Bundan əlavə, Quba, Gəncə, Nuxa qəzalarında təbii boya istehsalında istifadə edilən bitkilər, eləcə də əhali tərəfindən istifadə edilən müalicəvi əhəmiyyətə malik bitki növlərini aşkar etmək üçün müəyyən tədbirlər planı həyata keçirilirdi.

AZƏRBAYCANIN RAYONLARINDA DİYARŞÜNASLIQ MUZEYLƏRİNİN TƏŞKİL EDİLMƏSİ

Gəncə diyarşünaslıq muzeyi

Gəncə muzeyi 1926-cı ildə təşkil edilmişdir. Burada din əleyhinə məsələlərə dair, eləcə də dağ-mədən və toxuculuq sənayesinə aid eksponatlar toplanıb, ekspozisiyalar təşkil edilmişdir. Həmçinin 1905-ci il İnqilabı, "26 Bakı komissarı" səyyar muzeyləri fəaliyyət göstərirdi.

Xanlar (Yelenendorf) diyarşünaslıq muzeyi

Bu muzey 1928-ci ildə tədris fəaliyyəti prosesində yeddiillik məktəblərin, texnikumların şagirdlərinin səyləri hesabına təşkil edilmişdir. 1929-cu ilin aprelində Yelenendorfda Azərbaycanı Öyrənən Cəmiyyətin (Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti) filialı yaradılmış, muzey yeni təşkil edilmiş Diyarşünaslıq Cəmiyyətinin tabeliyinə keçmişdi. 1929-cu ilin sentyabrında Cəmiyyətin nəzdində gənc diyarşünaslar bölməsi təşkil edildi. Sonrakı illərdə bütün xərclər cəmiyyətin üzvlük haqqı, könüllü ianələr, diyarşünaslığa aid əsərlərin satışından alınan vəsaitlər hesabına ödənilirdi.

Muzeyin əsas binasında aşağıdakı şöbələr fəaliyyət göstərirdi:

– Tarix geologiya şöbəsi;
– Arxeologiya şöbəsi;
– Təbiətşünaslıq, sənaye və kənd təsərrüfatı şöbəsi;
– Etnoqrafiya şöbəsi;
– Ədəbiyyat şöbəsi;
– Ümumi şöbə.

Muzey xüsusi stendləri nümayiş etdirir, əməkdaşlar müxtəlif mövzular üzrə məruzələrlə çıxış edirdilər: texniki vasitələr insanların təsərrüfat fəaliyyətini, məişətini necə dəyişməsi; elmin

dini xurafat üzərində qələbəsi; bizim növbəti vəzifələrimiz; üzümçülüyün səmərələşdirilməsi və mexanikləşdirilməsi və s.

1930-cu ildən Azərbaycanın rayonlarında arxeoloji kəşfiyyatlar yerli qüvvələr hesabına, əsasən Xanlar şəhəri (keçmiş Yelenendorf koloniyası) ətrafında aparılırdı. Burada Y.İ. Qummel tərəfindən arxeoloji materiallar əsasında zəngin arxeologiya şöbəsinə malik Xanlar diyarşünaslıq muzeyi təşkil edilmişdir.

Y.İ. Hummel.1930-cu illərdə arxeoloji ekspedisiya zamanı

1931-ci ildə Xanlar (Yelenendorf) muzeyi "Konkordiya" kooperativinin uçot şöbəsi nəzdində xüsusi üzümçülük, şərabçılıq muzeyi təşkil etmişdir. Muzeydə aşağıdakı yarımşöbələr vardı:

– Torpaqşünaslıq;
– Suvarma və meteorologiya;
– Gübrələr;
–Üzümçülük təsərrüfatının səmərələşdirilməsi və mexanikləşdirilməsi;
– Üzümün süni tozlanması;
– Üzümün ziyanvericiləri;
– Göbələk xəstəlikləri.

Maraqlı cəhət budur ki, bu muzey müstəsna olaraq alman dilində sənədləşdirilmişdir, eyni zamanda büdcədən vəsait almırdı. Muzeyin müdiri yerli müəllim Qummel idi.

Lənkəran diyarşünaslıq muzeyi

Xalq təhsili şöbəsinin təşəbbüsü ilə yerli materialların toplanması həyata keçirildi və 1926-cı ildə muzey təşkil edildiyi zaman həmin materialardan istifadə edildi. 1927-ci ildə muzey yeni diyarşünaslıq materialları ilə zənginləşmiş, 1928-ci ildə isə başqa binaya köçürülərkən eksponatların bir qismi itirilmişdir. Sonradan muzeyin faktiki olaraq ləğv edilməsi prosesi başlandı, məsuliyyətsizlik üzündən eksponatlar itirildi. 1933-cü ildə muzeyin maliyyələşdirilməsi dayandırıldı, qalan eksponatlar müxtəlif müəssisə və təşkilatlara paylandı, eksponatların bir hissəsi isə səhlənkarlıq, ögey münasibət nəticəsində itirildi.

Nuxa (Şəki) diyarşünaslıq muzeyi

Nuxa (Şəki) muzeyi 1926-cı ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyinin təşəbbüsü ilə təşkil edilmişdi. Xan Sarayının keçmiş fondundan bu diyarın, ərazinin xüsusiyyətini əks etdirən materiallar və eksponatlar ekspozisiyaya cəlb edilmişdi. Sonra fondlar müxtəlif təşkilatların maddi dəyərləri, keçmiş İnqilab Muzeyinin Səyyar Stendləri hesabına genişləndi. 1932-ci ildə artıq fəaliyyətdə olan muzey yeni əldə edilmiş materialları cəlb etdikdən sonra aşağıdakı şöbələr yarandı:

– Yerli sənaye;
– Kustar sənaye;
– Kənd sənayesi;
– Mədəniyyət və məişət.

Naxçıvan diyarşünaslıq muzeyi

Naxçıvan diyarşünaslıq muzeyi 1924-cü ildə təşkil edilmişdir. Onun təşkili inqilabdan əvvəl bir nəfər yerli həvəskarın topladığı materiallar kolleksiyasından istifadə edilməklə yarandı. Naxçıvan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə muzeyə aid olmayan materialların bir qismi muzeydən götürülmüşdür.

Xalq Maarif Komissarlığının planına görə, 1933-cü ildə respublikada Azərbaycan SSR-in aşağıdakı rayon mərkəzlərində 12 diyarşünaslıq muzeyi yaranmalı idi: Gəncədə iki muzey (diyarşünaslıq və pedaqoji muzeyləri fəaliyyətə başlamalı idi). Faktiki olaraq yalnız diyarşünaslıq muzeyinin yaradılması təsdiqləndi. Yelenendorfda diyarşünaslıq muzeyi. Nuxa, Lənkəran, Naxçıvan, Stepanakert (Xankəndi) muzeyləri üçün büdcə vəsaitləri 1932-ci ildən ayrılmalı idi, lakin mənbələr, muzeyin maliyyələşdirilməsi barədə heç bir faktın olmadığını bir daha təsdiqlədi. Qubada büdcəyə əsasən təşkil ediləcək diyarşünaslıq muzeyi ümumiyyətlə, siyahıdan çıxarılmışdı. Zaqatala, Ağdam, Qazax və Ordubadda muzeylər təşkil edilmədi. Təəssüf ki, fəaliyyət göstərən digər diyarşünaslıq muzeyləri baxımsız idi, onlara lazımınca diqqət yetirilmirdi, bu vəziyyət heç kəsi narahat etmirdi.

XX ƏSRİN 30-40-CI İLLƏRİNDƏ MUZEYİN FƏALİYYƏTİ

1933-cü ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyi haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir. Sənəddə göstərilirdi ki, Azərbaycan Dövlət Muzeyi ümumdövlət əhəmiyyətli yardımçı elmi müəssisədir. Onun əsas vəzifəsi aşağıdakılardan ibarət idi:

a) Azərbaycanda məhsuldar qüvvələrin inkişafı tarixinə, sinfi mübarizəyə aid materialların öyrənilməsi, nümayiş etdirilməsi;

b) təbiətlə insanların qarşılıqlı münasibəti;

c) Sovet Azərbaycanında sosializm quruculuğu.

Azərbaycan Dövlət Muzeyi özünün əsas vəzifəsinə müvafiq olaraq aşağıdakı tədbirləri həyata keçirirdi:

a) Muzeyin proqramına müvafiq eksponatların və onlara aid, Azərbaycan tarixinin bütün dövrlərinə aid eksponatların, əlyazmaların elmi əhəmiyyətini tamamlayan sənədlərin toplanması;

b) eksponatların öyrənilməsi və saxlanılması;

c) yerli millətlərdən muzeyşünas elmi işçi kadrlarının hazırlanması üçün kurs və seminarların təşkil edilməsi.

Muzey öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün aşağıdakı hüquqlardan istifadə edirdi:

a) muzeyin proqramına cavab verən eksponatların yığılması, SSRİ-nin mərkəzi muzeylərindən müvafiq kolleksiyaların və ayrı-ayrı eksponatların alınması, smeta xərcləri daxilində muzey üçün zəruri əşyaların satın alınması, eləcə də hədiyyə kimi qəbul edilməsi yolu ilə öz kolleksiyalarını genişləndirmək;

b) muzeyin vəzifələrinə müvafiq olmayan dublet və materialları aidiyyatı olan muzey müəssisələri ilə mübadilə etmək;

c) muzey əməkdaşlarının elmi-tədqiqat əsərləri, müxtəlif eksponatların təsvirləri, kataloqları, muzeyin fəaliyyəti ilə əlaqədar bələdçi broşuraları çap etmək;

ç) həm muzeyin özündə, həm də onun hüdudlarından kənarda sərgilər təşkil etmək;

d) muzeyin fəaliyyət dairəsinə daxil olan məsələlərə dair məruzələr, kurslar və elmi konfranslar təşkil etmək;

e) elmi tədqiqat ekskursiyaları və ekspedisiyalar təşkil etmək;

ə) Muzeyin əməkdaşlarını dünyada mövcud olan muzey quruculuğunun nailiyyətləri ilə tanış etmək, təcrübə mübadiləsi məqsədilə SSRİ-yə və digər xarici ölkələrə ezam etmək;

f) ekspozisiya yaratmaq üçün materiallar bazasını yerləşdirmək məqsədi ilə xüsusi muzey anbarları, kitabxana, arxiv, fotoarxiv, dezinfeksiya kamerası, bərpa, mulyaj və yardımçı elmi xarakterli digər müəssisələr yaratmaq;

g) dövlət və ictimai müəssisələrin, habelə ayrı-ayrı şəxslərin təklifi ilə incəsənət əsərlərinin üzərində ekspertiza işlərini aparmaq.

1934-cü ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyi nəzdində Elmi-Metodiki Şura haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir.

Elmi-Metodiki Şuranın vəzifələrinə aşağıdakı məsələlər daxil idi:

a) XMK-nin muzey quruculuğu üzrə göstərişlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar metodiki məsələlərin müzakirəsi;

b) ayrı-ayrı muzeylərin ekspozisiya, elmi-tədqiqat işləri planlarının strukturunun müzakirəsi, təsdiq edilməsi;

c) muzeylərin və ixtisasa görə onlara yaxın olan başqa elmi-tədqiqat müəssisələrinin, elmi-tədqiqat işlərinin əlaqələndirilməsinin forma və metodlarının işlənib hazırlanması;

ç) muzeylərin naşirlik fəaliyyəti planının müzakirə və təsdiq edilməsi;

d) muzey işlərinin tədqiq edilməsi;

e) muzeylərin plan üzrə yeni kolleksiyalarla genişləndirilməsi ilə əlaqədar məsələlərin müzakirə edilməsi.

Yuxarıda göstərilən vəzifələrə müvafiq olaraq Elmi-Metodiki Şura:

a) muzeylər tərəfindən onun müzakirəsinə təqdim edilmiş planlar barəsində rəylər verirdi;

b) muzey kadrlarının hazırlanmasına aid tədbirləri və materialları nəzərdən keçirirdi;

c) kütləvi iş xətti üzrə metodik işləmələri nəzərdən keçirir, onlara rəylər verirdi.

Elmi-metodiki şuranın aşağıdakı üzvləri təsdiq edilmişdi:

1. M. Salamov – Azərbaycan Dövlət Muzeyinin direktoru;
2. Qəhrəmanov – İnqilab muzeyinin direktoru;
3. A.K. Şərifov – Teatr muzeyinin direktoru;
4. Prof. Yelpatyevski – Azərbaycan Dövlət Muzeyinin elmi məsləhətçisi;
5. Paxomov – Azərbaycan Dövlət Muzeyinin numizmatika şöbəsinin müdiri;
6. Prof. Xuluflu – SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsi Tarix şöbəsinin rəhbəri;
7. Gülnəzərov – Azərbaycan Dövlət Arxivinin elmi katibi;
8. Y. Hacıyev – Məktəblər idarəsinin rəisi və başqaları.

Azərbaycanda Firdovsinin 1000 illik yubileyi ilə əlaqədar 1933-cü il sentyabrın 28-dən başlayaraq bir ay ərzində genişmiqyaslı tədbirlər keçirilmişdir. Bu tədbirlər çərçivəsində aşağıdakı işlər nəzərdə tutulurdu:

- “Azərnəşr” nəşriyyatında türk dilində “Şahnamə” yubiley məcmuəsinin nəşri;
- Firdovsinin həyatı, yaradıcılığı və dövrünü əks etdirən sərginin təşkili.

Ruhulla Axundovun ümumi redaktəsi ilə nəşr edilmiş məcmuəyə “Şahnamə” əsərindən ayrı-ayrı parçalar daxil idi: “Dünyanın və insanın yaranması”, “Zöhhak və Gavə”, “Rüstəm və Zöhrab”, “Siyavuş”, “Rüstəm və İsfəndiyar”, “Qubad və Məzdək”, “Sultan Mahmudun vəsfi”.

Məcmuənin tərcümə və redaktə işləri SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsi Tarix şöbəsinin Azərbaycan bölməsinin ədəbiyyat sektorunda həyata keçirilirdi. Bu işə respublikanın yüksək səviyyəli tərcüməçiləri, tarixçiləri, tənqidçi

və yazıçıları – Xuluflu, Əli Nazim, Abdulla İbrahimov, Şaiq, Abbas Əli, Müşfiq, Seyidzadə, İbrahim Tahir cəlb edilmişdi.

Yubiley sərgisi dörd əsas bölmədən ibarət idi:

- Firdovsi və onun dövrü;
- "Şahnamə" qəhrəmanları və onların dövrü;
- Firdovsinin təsiri;
- Firdovsi və müasir dövr.

Sərginin təşkil olunmasında Azərbaycan Dövlət Muzeyi fəal iştirak edirdi. Sərgidə İran materialları ilə yanaşı Gəncədən, Qəbələdən, habelə akademik İ.İ. Meşşaninovun rəhbərliyi ilə Örənqalada aparılmış qazıntılar zamanı aşkar edilmiş materiallar nümayiş etdirilirdi. Burada tapılmış bəzi qab fraqmentləri onların üzərindəki rəsmlərin keyfiyyəti, bəzəyi öz unikallığı ilə seçilirdi. Bütün bu arxeoloji materiallar Azərbaycan şəhərlərinin, Firdovsinin yaşadığı dövrə aid abidələrin yenidən qurulmasını təsvir edən rəsmlərlə tamamlanırdı. Firdovsinin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş bölmədə rəngkarlıq, akvarel tablolar, heykəltaraşlıq nümunələri, o cümlədən Xalıqovun "Firdovsinin dəfni" (yağlı boya), R. Mustafayevin "Firdovsinin portreti" (yağlı boya), Əzimzadənin "Firdovsi Mazandaran şahının hüzurunda" (akvarel) və bəzi başqa rəsm əsərləri xüsusi seçilirdi. Firdovsi dövrünü özündə təcəssüm edən muzey eksponatları arasında Rey keramikasının zəngin kolleksiyası, Ərəb Xilafəti dövründə Cənubi azərbaycan və Şimali Azərbaycanın qızıl, gümüş, mis sikkələrindən ibarət qiymətli kolleksiya diqqəti cəlb edirdi. Çap nümunələrində Bakıxanovun "Gülüstani-İrəm", habelə "Kəlilə və Dimnə", "Divani-Ünsüri" kitabları və bir sıra miniatürlər nümayiş etdirilirdi.

Sərginin ekspozisiyasının iki bölməsi yalnız "Şahnamə" qəhrəmanlarına, onların dövrünə həsr edilmişdi. Burada "Şahnamə" əsərinin məzmunu ilə yanaşı qədim İranın (farsların) maddi mədəniyyət nümunələri nümayiş etdirilirdi. Firdovsi tətbiq etdiyi süjetləri məhz bu mənbədən götürmüşdü. Burada Əhəmənilər, Sasanilər dövrünə aid barelyeflər, eləcə də Sasani sikkələrinin,

gümüş boşqabların fotoşəkilləri kolleksiyası təqdim olunmuşdu. Sərgi Firdovsinin yaradıcılığı ilə yanaşı, bu möhtəşəm şairin sonrakı dövrlərdə İran (fars), Azərbaycan ədəbiyyatına təsirini nümayiş etdirən fraqmentlərlə tamamlanırdı. Sərginin bu hissəsində Nizami Gəncəvi yaradıcılığına xüsusi yer ayrılmışdı.

Sərgidə Nizaminin portreti, onun bir sıra əsərlərinin əlyazmaları, illüstrasiyalar nümayiş etdirilirdi. Bərdə şahzadəsi Nüşabəni təsvir edən miniatür xüsusi maraqla qarşılanmışdı. Hal-hazırda həmin miniatür muzeydə qeydə alınmayıb. Burada digər Azərbaycan şairlərinin – Xaqani, Məhsəti xanım və başqalarının portretləri nümayiş etdirilirdi. Sərginin bu hissəsində ən qiymətli eksponat Nizami Gəncəvi ilə Məhsəti xanımın məzarlarından götürülmüş, XII – XIII əsrlərə aid iki naxışlı parça idi.

Azərbaycan Dövlət Muzeyində Şərqin tanınmış məşhur xəttat-rəssamları Mir İmadi və Əli Məşədi tərəfindən "talıq" xətti ilə yazılmış iki nadir əlyazma saxlanılırdı. Xəttatın əməyi çox vaxt rəssamın əməyindən daha yüksək qiymətləndirilirdi, çünki əlyazmaların yazılmasına illərlə vaxt sərf edilir, onlar çox qiymətli mədəni irs sayılırdı. "Şahnamə" əsərinin türk dilinə tərcümələri, Azərbaycan şairlərinin Firdovsiyə həsr edilmiş şeirləri sərginin ayrıca bölməsində nümayiş etdirilirdi. Sərginin bu hissəsi Firdovsi haqqında Avropa və Şərq dillərində əsas biblioqrafiya siyahıları ilə tamamlanırdı.

Firdovsi üslubu bədii ədəbiyyata təsir etməklə yanaşı, həm də parça naxışları, binaların divar rəsmləri üçün zəngin süjet mənbəyi sayılırdı. Azərbaycan rəssamları "Şahnamə" motivləri əsasında bir sıra rəsm əsərləri təqdim etmişdi: "Məzdəkin üsyanı" – Quritski (yağlı boya); "Rüstəmin Əfrasiyabla döyüşü" – Salamzadə (yağlı boya); Həsən Mustafayevin yüksək səviyyədə çəkdiyi "Rüstəmin ağ divlə döyüşü" qravürü; Art və Şarovun bədii üslubda işlənmiş əl işi olan Sasani torpaqlarının xəritəsi və s.

Sərgidə "Şahnamə" əsərinin Azərbaycan dramaturgiyasına təsirini əks etdirən 15-ə yaxın pyes, habelə "Gavə", "Siyavuş", "Od gəlini" pyesləri əsasında hazırlanmış tamaşaların maketləri, bu

pyeslərin ayrı-ayrı qəhrəmanlarının fotoşəkilləri (Teatr muzeyinin materialları) nümayiş etdirilirdi. Sərginin bu bölməsi Leninqrad Ermitaj Muzeyinin Firdovsiyə həsr edilmiş sərgisindən çəkilmiş fotoşəkillərlə tamamlanırdı. Sərginin maraqlı cəhəti ondan ibarət idi ki, burada Sasanilər dövrünə aid nadir əlyazmalar, miniatürlər və gümüş qablar nümayiş etdirilirdi.

Firdovsinin "Şahnamə" əsərindən parça üzərində təsvir olunmuş miniatür.

Sərgidə elmi müəssisələr və vətəndaşlar tərəfindən müvəqqəti istifadə üçün təqdim edilmiş 800-ə yaxın eksponat, bir sıra qiymətli əlyazmalar nümayiş edilirdi. Firdovsinin 1000 illik yubileyinə həsr edilmiş sərginin təşkil edilməsi üçün göstərdiyi əməyinə görə Salman Mümtazın (EAZFA bölməsi) adı xüsusi qeyd edilməlidir. O, Firdovsi dövrünün ədəbiyyatı və elminə aid 10 dəyərli əlyazma nüsxəsini hökumət komissiyasına hədiyyə etmişdi.

.1933-cü il sentyabrın 28-də Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Əfəndiyev, Xalq Maarif Komissarı Ağayev, Xalq Xarici İşlər Komissarlığının müvəkkili İlyinski, Az. SSR yazıçılar İttifaqının sədri Ələkbərli, akademiklər Levinson-Lessinq, İ. Meşşaninov, İran hökumətinin nümayəndəsi, tarixçi və ədəbiyyatçı Səid Nəfisi, dövlət, ictimai, elmi təşkilatlarının və mətbuatın çoxsaylı nümayəndələrinin iştirakı ilə Firdovsiyə həsr edilmiş yubiley sərgisinin təntənəli açılış mərasimi oldu. Sərgiyə gələnlər arasında tanınmış sovet alimləri, yazıçıları: Bolotnikov, Orbeli, Fretman, Bertels, Romaşeviç, Marr, Bonç-Bruyeviç və başqaları vardı. Sərginin nümayiş olunduğu 1 ay ərzində 1933-cü il sentyabr 28-dən oktyabrın 28-ə kimi muzeyə 5 816 nəfər tamaşaçı gəlmişdi.

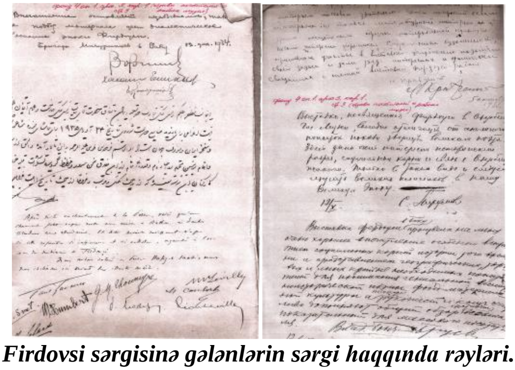

Firdovsi sərgisinə gələnlərin sərgi haqqında rəyləri. 12.X.1933

1934-cü ildə N.Nərimanovun vəfatının 10-cu il dönümü ilə əlaqədar əhalinin geniş təbəqələrini onun həyatı, ictimai-siyasi və ədəbi fəaliyyəti ilə tanış etmək məqsədi ilə Azərbaycan Dövlət Muzeyi sərgi təşkil etmişdi. Muzey ictimai təşkilatlara, habelə ayrı-ayrı ədəbiyyat xadimlərinə müraciətlə N.Nərimanov haqqında materialların, xatirələrin muzeyə təqdim edilməsi üçün köməklik göstərilməsini xahiş etmişdi.

Azərbaycanda türk teatrının tarixi və inkişafı, xüsusən son 10 ildə bu sahədə əldə edilmiş nailiyyətlərlə ictimaiyyəti tanış etmək məqsədi ilə Azərbaycan Dövlət Muzeyi SSRİ milli teatrlarının Moskvada keçiriləcək Teatr Olimpiadasında Azərbaycanda Türk Teatrının Nailiyyətləri Sərgisinin təşkil edilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etdi. Azərbaycanın sovetləşməsinin 10 illiyi münasibəti ilə muzey Azərbaycan türk teatrının tarixinə aid materiallardan ibarət kitab nəşr etmişdir. Muzeyin ədəbiyyat və teatr şöbəsində toplanmış materiallar əsasında yazılmış bu kitaba bir sıra reproduksiyalar, tarixi sənədlərin illüstrasiyaları, ayrı-ayrı teatr xadimlərinin fotoşəkilləri daxil edilmişdir.

1934-cü ildə təşkil edilmiş zəngin, maraqlı sərgilərdən biri olan ***XVIII-XIX əsrlərə aid çini məmulatlar sərgisi aşağıdakı bölmələrdən ibarət idi:***

1. Çin və Yapon çinisi;
2. Hollandiya saxsı məmulatları (Delft, XVII əsr);
3. Meysen manufakturasının (Saks) alman çinisi, habelə Berlin imperator zavodunun məhsulları;
4. Sevr manufakturasının və başqa zavodların Fransa çini məhsulları;
5. Danimarka, Vyana və İngiltərə çini məmulatları;
6. II Yekaterina, II Aleksandr dövründə İmperator çini zavodunun, Qardner, Popov və başqalarının şəxsi zavodlarının Rusiya mədəniyyətinə aid çini məmulatlar;
7. Sovet çinisi (əsasən rəssam Dankonun işləri).

Azərbaycan SSR XKS-nin 1937-ci il 9 may tarixli 2865 №-li qərarı ilə yaradılmış komissiyanın təklifi əsasında Azərbaycan SSR XKS 1937-ci il 28 iyun tarixli 3911 №-li qərar qəbul edilmişdir. Həmin qərara əsasən:

I. Malıgin küçəsi 4 № -li binada Azərbaycan SSR Muzeylər Evi yaradılır.

II. Həmin binada aşağıdakı muzeylər yerləşirdi:

- EAAzF-nin Azərbaycan Xalqlarının Tarixi Muzeyi.
- Az.SSR Xalq Torpaq Komissarlığının V.İ.Lenin adına Azərbaycan Kənd təsərrüfatı Muzeyi.
- Az.SSR XKS yanında İncəsənət İşləri İdarəsinin Dövlət İncəsənət Muzeyi.
- EAAzF-nin Təbiət-Tarix Muzeyi.
- Az.SSR XKS yanında İncəsənət İşləri İdarəsi yanında Teatr Muzeyi.

III. Otaqların muzeylər arasında aşağıdakı bölgüsü təsdiq edilmişdi: 1) Azərbaycan Xalqlarının Tarixi Muzeyi: İkinci mərtəbədə 1-13 №-li otaqlar, birinci mərtəbədə 1-6 və 28-34 №-li otaqlar, ümumi sahəsi 1 416 kv. metr; 2) Az.SSR Xalq Torpaq Komissarlığının V.İ. Lenin adına Azərbaycan Kənd təsərrüfatı Muzeyi: ikinci mərtəbədə 14-33 № -li, birinci mərtəbədə 21-27 №-li otaqlar, ümumi sahəsi 763 kv.metr; 3) Az.SSR XKS yanında İncəsənət İşləri İdarəsinin Dövlət İncəsənət Muzeyi: ikinci mərtəbədə 34-40 № -li, birinci mərtəbədə 35-40 №-li otaqlar, ümumi sahəsi 695 kv.metr; 4) EAAzF-nin Təbiət-Tarix Muzeyi – üçüncü mərtəbədəki 29 otağın hamısı, ümumi sahəsi 581 kv.metr; 5) Az.SSR XKS yanında İncəsənət İşləri İdarəsi yanında Teatr Muzeyi – birinci mərtəbədəki iki qapının arasındakı otaqlar.

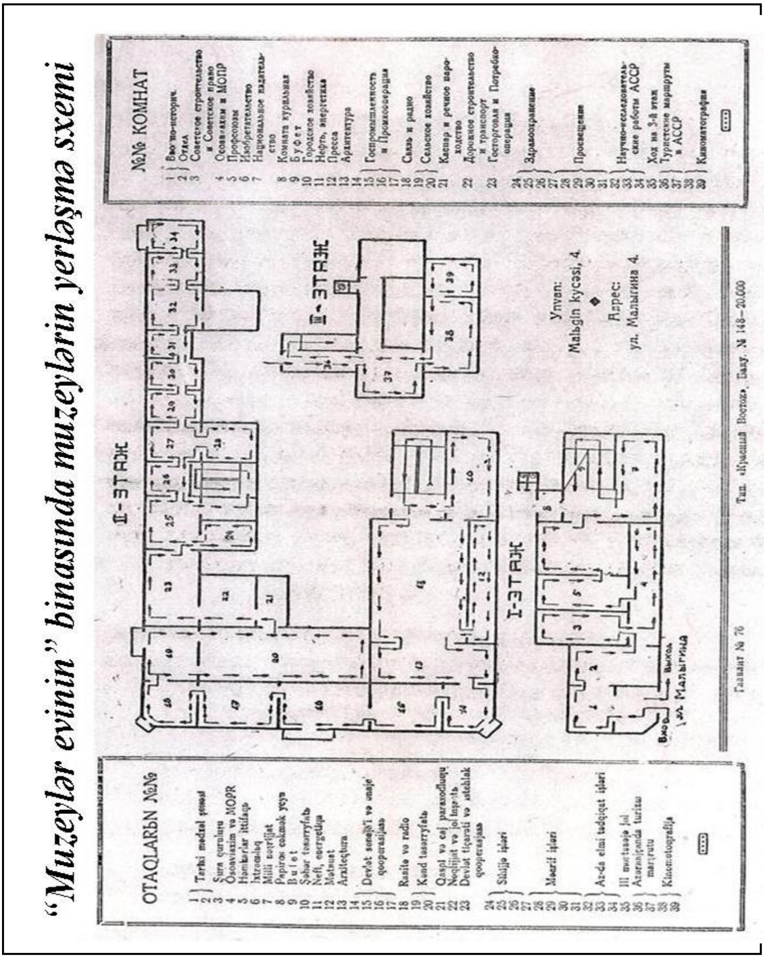

IV. Bakı Sovetinə (Olin) tapşırıldı ki, 1937-ci il dekabrın 1-dək Muzeylər Evində sakinlərin tutduğu bütün otaqlar boşaldılsın.

V. Azərbaycan Mərkəzi dövlət Arxivinə (Gülnəzərov) və Bakı sovetinə (Olin) tapşırıldı ki, 1 Yanvar 1938-ci ildən gec olmayaraq arxivin tutduğu bütün otaqlar boşaldılsın, həmin otaqlar muzeylərə təhvil verilsin.

VI. EAAzF-yə (Vəlibəyov), İncəsənət İşləri İdarəsinə (Rəsulzadə), Xalq Maarif Komissarlığına (Əfəndiyev) tapşırıldı ki, 1937-ci il sentyabr 1-dək onların təşkilatlarının (Bədii kombinat, EAAzF-nin Tikinti Kontoru, Kukla Teatrı, Xalq Təhsili Muzeyi) Muzeylər Evində tutduğu bütün otaqları təhvil verilsin.

VII. Muzeylər Evinin idarə edilməsi EAAzF-yə həvalə edildi.

VIII. EAAzF-yə (Vəlibəyov) tapşırıldı ki, 10 gün müddətində Muzeylər Evinə texniki baxış keçirilməsi üçün komissiya təyin edilsin, evin texniki vəziyyətinə dair akt tərtib edilsin, binanın tam təmir edilməsi üçün zəruri vəsaitin həcmi müəyyən edilsin.

IX. Muzey direktorlarına dərhal yeni ekspozisiyaların yaradılması təklif edildi.

X. EAAzF (Vəlibəyov) 10 gün müddətində Azərbaycan Xalqlarının Tarixi Muzeyinin profilini əsaslandıraraq sənədləri təsdiq olunmaq üçün Az.SSR XKS-yə təqdim etməli idi.

XI. EAAzF-yə (Vəlibəyov) və Azərbaycan Xalqlarının Tarixi Muzeyinə (İzmailov) tapşırıldı ki, 1937-ci il noyabrın 1-dən gec olmayaraq "Sosializm quruculuğu şöbəsi"nin açılması, Oktyabr inqilabının 20-ci ildönümü münasibəti ilə Az.SSR-in son 20 il ərzində qazandığı nailiyyətləri nümayiş etdirmək üçün sərginin mövcud eksponatlarından istifadə etməklə Sosializm quruculuğu şöbəsinin eksponatlarını yeniləndirsin.

Bütün Xalq Komissarlarına, Bakı Sovetinin sədrinə, digər idarə və təşkilatların rəhbərlərinə tapşırıldı ki, 1937-ci il noyabrın 1-dək Muzeyin açılışını təmin etmək məqsədilə eksponatlarının yeniləndirilməsində EAAzF-yə kömək etsinlər.

Az.SSR Xalq Torpaq Komissarlığının V.İ.Lenin adına Azərbaycan Kənd təsərrüfatı Muzeyinin direktoruna (Əliyev) tapşırıldı ki, həmin müddətdə "Kənd təsərrüfatının sosialistcəsinə yenidən qurulması şöbəsi" yaradılsın, sərginin kənd təsərrüfatı şöbəsinin eksponatlarından istifadə edilməklə Az.SSR-in kənd təsərrüfatı sahəsində nailiyyətləri nümayiş etdirilsin.

XII. EAAzF-yə (Vəlibəyov) tapşırıldı ki, sərginin yenidən qurulması planını, yenidənqurma ilə əlaqədar zəruri xərclər üçün vəsaitlərin məbləğini təsdiq etməkdən ötrü Az.SSR XKS-yə təqdim etsin.

XIII. Az.SSR Dövlət Plan Komitəsinə tapşırıldı ki, üçüncü beşillik plana muzeylər üçün xüsusi bina tikilməsi proyekti daxil edilsin.

XIV. Aidiyyəti təşkilatların nümayəndələrindən ibarət xüsusi komissiyaya tapşırıldı ki, Xalq Komissarları Evində Az.SSR Xalq Səhiyyə komissarlığının tədris müəssisələrinin və Xalçaçılıq Artelinin yerləşdiyi otaqlarda Azərbaycan Mərkəzi Dövlət Arxivinin yerləşdirilməsi məqsədi ilə həmin otaqların boşaldılması məsələsinə baxsın, həmçinin, Xalq Komissarları evinin hansı təşkilata verilməsini müəyyənləşdirsin.

XX əsrin 30-cu illərində Azərbaycan Dövlət Muzeyinin mövcud bazasına istinad edilərək yeni muzey quruculuğu dövrü başlandı. C.Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyi və Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi Azərbaycan Dövlət Muzeyindən ayrıldı. Muzeydə qalan eksponatların əksəriyyəti bilavasitə Azərbaycan tarixi və onun məhsuldar qüvvələri tematikasına aid idi.

Azərbaycan Dövlət Muzeyi 1935-ci ildə yaradıldığı vaxtdan Xalq Maarif Komissarlığının tabeliyində olmuşdu. 1936-cı ildə Muzey EAAzF-nin tabeliyinə verildikdən sonra yenidən təşkil olundu. 1937-ci ildə təbiət-tarix şöbəsi muzeydən ayrıldı, EAAzF-nin Təbiət-Tarix Muzeyi kimi fəaliyyətini davam etdirdi, elmi baxımdan EAAzF-nin müvafiq institutları ilə müştərək iş birliyi yaratdı. Elə həmin andan Muzeyin çox zəngin ədəbi əlyazmalar şöbəsi Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna verildi.

Azərbaycan Dövlət Muzeyinin əsas tərkib hissəsi Azərbaycan Tarix Muzeyi kimi fəaliyyət göstərməyə başladı. Bu muzey elmi iş profilinə görə Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu ilə əməkdaşlıq edirdi. Sonralar ölkəmizin tarixinin öyrənilməsi ilə

əlaqədar ən mühüm tədbirlər muzeylə institutun birgə fəaliyyəti ilə həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Dövlət Muzeyinin elmi kollektivi Şirvanşahlar Sarayında: 1-ci sıra, sağdan: Y. Paxomov (1), 2-ci sıra, sağdan: P. Fridolin (2), A. Bukşpan (3), Q. Qubaydullun (4), İ. Meşşaninov (5), İ. Şeblıkin (7), S. Aşurbəyli (8), 3-cü sıra, sağdan: Ə. Ələkbərov (3).

Beləliklə, Tarix Muzeyinin profili məhz onun EAAzF-nin tabeliyinə keçdiyi zaman müəyyənləşdirildi. XV əsr Azərbaycan memarlığının görkəmli abidəsi keçmiş Şirvanşahlar Sarayının binası 1936-cı ildən Muzeyə verilmişdi. 1937-ci ildən bu binanın beş zalında sərgilər təşkil edilmişdi.

Şirvanşahlar sarayı XV əsrin əlamətdar memarlıq abidəsidir. 1936-cı ildə burada Azərbaycan Dövlət Muzeyi yerləşirdi.

Azərbaycan tarixinə dair materiallar sərgisi o dövrdə biliklərin səviyyəsini əks etdirməklə aşağıdakı bölmələrdən ibarət idi:

1) ***Arxeologiya bölməsi*** – Xocalı-Gədəbəy, Qızıl Vəng, Yaloylutəpə mədəniyyətləri, küp qəbirləri və orta əsr Azərbaycan şəhər ərazilərinin materialları.

2) ***Tarix bölməsi*** – əsasən XVIII- XIX əsrlər tarixinə aid sənədlər; Azərbaycan, Dağıstan silahları və muzeyin numizmatika kolleksiyası. Bu kolleksiya hələ o dövrdə numizmatika fondunun müdiri Y.A. Paxomovun əzmkarlığı və bilikləri sayəsində İttifaqda Şərq numizmatikası üzrə ən səviyyəli, zəngin kolleksiyalardan biri idi.

3) ***Etnoqrafiya bölməsi*** – burada azərbaycanlıların məişət əşyaları, habelə Azərbaycan tikmələrindən (ipək, güləbətin, muncuq) kolleksiyaları, Lahıc ustalarının əl işləri olan mis qablar kifayət qədər geniş təmsil olunmuşdu.

4) ***Şirvanşahlar Sarayının*** tarixinə, orada aparılmış təmir-bərpa işlərinə həsr edilmiş bölmə. Sarayın tarixinə aid materiallarda Bakı şəhərinin XVII əsrdən sonrakı tarixi əks etdirilir, habelə Sarayın arxeoloji və memarlıq baxımından öyrənilməsinə aid toplanmış materiallar nümayiş etdirilirdi.

Bu sərgiyə, eləcə də Şirvanşahlar Saray kompleksinə aid abidələrə: Divanxana, Məqbərə, Şirvanşah məscidi, Şirvanşahlar Sarayında yaşamış məşhur Azərbaycan alimi Seyid Yəhya Bakuvinin məqbərəsinə tamaşa etmək üçün saysız-hesabsız müsafirlər muzeyə axışırdı. 1937-ci ilin axırlarında, sərgi açılan zaman, eləcə də 1938-ci ildə, 1939-cu ilin birinci yarısında Muzeyə 100.000-dən çox tamaşaçı auditoriyası gəlmişdir.

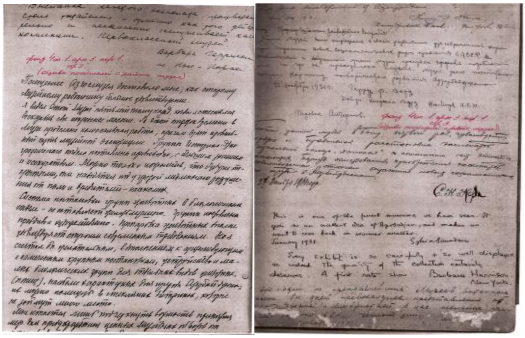

XX əsrin 30-cu illərində Azərbaycan Dövlət Muzeyinə gələnlərin rəyləri

Qonaqların Azərbaycan memarlığının ən gözəl abidələrindən biri olan bu saraya marağını təmin etmək məqsədi ilə 1939-cu ildə İ. P. Şeblıkinin "Şirvanşahlar Sarayının tarixi oçerki" adlı kitabı nəşr edilmişdi.

1936-cı ildən muzeyin ekspozisiyasında Azərbaycan Xanlıqlarının siyasi tarixi, daxili quruluşu, eləcə də xanlıqların Rusiya təəbəliyini qəbul etməsinin (faktiki olaraq işğal edilməsinin) tarixi işıqlandırılmışdır. Ekspozisiyaya bir sıra qiymətli eksponatların həqiqi nüsxələri daxil edilmişdi: 1756–1789-cu illərdə Azərbaycan Xanlıqlarını vahid dövlət şəklində birləşdirməyə çalışmış, bu işdə sanballı uğurlar qazanmış Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi Qubalı Fətəli xanın məzarı

üstündəki mərmər daş; Gəncə, Bakı qalalarının açarları; XVIII-XIX əsrlərə aid Azərbaycan, Dağıstan silahları; 1804-cü ilin yanvar ayında Gəncə qalasının müdafiəsi zamanı qəhrəmancasına həlak olmuş Gəncəli Cavad xanın bonçuğu; F. Rubonun "1826-cı ildə İran ordusunun Yelizavetpol ətrafında məğlubiyyəti" adlı əsərinin əsli; 1827-28-ci illərdə rus qoşunları tərəfindən tutulmuş Ərdəbil, Təbriz qalalarının şəhər darvazalarının açarları, bir sıra başqa materiallar daxil edilmişdi.

1938-ci il ərzində Muzeyin fondlarındakı eksponatların sayının artması aşağıdakı rəqəmlərlə ifadə olunur:

Fondların adı	**Rəqəmlər yanvarın 1-də geydə alınmışdır**	
	1938-ci il	1939-cu il
Arxeologiya fondu	1496	1676
Epiqrafiya fondu	12	74
Numizmatika fondu	14321	16728
Etnoqrafiya fondu	2361	2725
Tarix fondu	700	1238
Ədəbiyyat və əlyazmalar fondu	3119	5817
Az.SSR-də sosializm quruculuğu şöbəsi	2240	2312
Cəmi:	**24249**	**30570**

Beləliklə, təkcə 1938-ci ildə Muzeyin bütün fondlarına 6 321 eksponat daxil edilmişdi. Numizmatika fonduna daxil olan eksponatlar arasında Sasanilər sülaləsinin (b.e. VI-VII əsrlər) gümüş sikkə xəzinəsi xüsusilə diqqəti cəlb edirdi. Bu xəzinə Altıağac kəndində kolxozçular tərəfindən aşkar edilmişdi. 1938-ci ildə təşkil edilmiş epiqrafiya fondunun yeni eksponatları arasında üzərində div və öküz başı təsvir edilmiş yazının bir hissəsi olan 42 qəbir daşı tamaşaçıların tükənməz marağına səbəb olmuşdu. Bu yazının həkk edildiyi daşlar dənizin sularında aşkarlanıb, "Bayıl daşları" tikilisinə aid edilmişdir. Daşların üzərindəki yazılar XIII-XIV əsrlərə aiddir. İl

ərzində etnoqrafiya fonduna bir sıra qiymətli eksponatlar: kəlağayı naxışlamaq üçün Gəncə möhürləri, Azərbaycanın müxtəlif rayonlarından toplanmış yüksək bədii dəyərə malik tikmələr, qədim parça nümunələri daxil olmuşdur.

Ədəbi əlyazmalar fondu M.F. Axundovun həyat və fəaliyyətinə aid çoxsaylı sənədlər, şəxsi kitabxanası, həmçinin ailəsinə məxsus ev əşyaları almışdır. Muzeyin elmi kitabxanasında Azərbaycan, Zaqafqaziya, Rusiya və Yaxın Şərq ölkələrinin tarixinə, coğrafiyasına, etnoqrafiyasına, numizmatikasına, arxeologiyasına və ədəbiyyatına aid kitablar, jurnallar, albomlar vardı. 1938-ci ildə alınmış eksponatlar arasında xüsusən Le-Bryuinin səyahətini təsvir edən kitab mühüm dəyərə malik nadir kitablar sırasına daxil edilmişdi. 1718-ci ildə Amsterdamda nəşr edilmiş bu kitabda çoxsaylı qravürlər mövcuddur. 1939-cu il yanvarın 1-i üçün kitabxanada 11 022 saxlama vahidi mühafizə edilirdi. İl ərzində 2 184 yeni saxlama vahidi daxil olmuşdu.

1938-ci ildə Muzey iki sərgi təşkil etmişdir:

1. Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabının 20-ci ildönümü münasibətilə Azərbaycanda sosializm quruculuğu nailiyyətləri sərgisi;

2. Azərbaycan tarixinə aid materialların ikinci sərgisi.

Birinci sərgidə sovet hakimiyyətində təhsil, elm və incəsənət sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlər nümayiş etdirilməli idi. Bu sərgi aşağıdakı bölmələrdən təşkil edilmişdi:

1) giriş bölməsi – çar hakimiyyəti dövrü, Bakı kommunası, Müsavat, məktəb quruculuğu, pedaqoji kadrlar, yeni əlifba ilə ərəb əlifbasının müqayisəsi, Azərbaycan xalq təhsil sistemi.

2) məktəbəqədər tərbiyə.

3) ibtidai, natamam orta, orta məktəb.

4) uşaq aqronom-bioloji stansiyası və uşaq-texniki stansiyaları.

5) mədəni-maarifçilik işi.

6) Azərbaycan qadını keçmişdə və indi.

7) milli naşirlik.

8) mətbuat.
9) incəsənət.
10) musiqi, rəssamlıq və teatr təhsili.
11) elm.
12) bədən tərbiyəsi.

Ekspozisiyanın planına aşağıdakı mövzu və yarımmövzular daxil idi:

- Çar hakimiyyəti dövrü – yarımmövzular:

1) savadlılıq faizi;
2) məktəblərin və məktəblilərin sayı;
3) məktəblər;
4) rus-tatar məktəbi;
5) məktəblərdə təlim edilən dərsliklər;
6) çar hökumətinin xalq təhsili sahəsində qanun müddəaları və sirkulyar sərəncamları.

- Bakı kommunası – yarımmövzu "Bakı kommunasının xalq təhsilinə aid dekretləri və sərəncamları".
- Müsavat – yarımmövzular: 1) məktəblərin və məktəblilərin sayı; 2) maarif cəbhəsində vəziyyətin tamamilə bərbad olmasını səciyyələndirən qərarlar, sərəncamlar, yerlərdən daxil olmuş məlumatlar.
- SSRİ-də mədəni quruculuq – yarımmövzular:

1) partiya və hökumətin mədəni quruculuğa aid qərarları;
2) büdcə;
3) məktəb quruculuğu;
4) əhalinin savadlılığı;
5) pedaqoji kadrlar: a) pedaqoji məktəblərin işi; b) pedaqoji institutda tələblərin sayının artması; c) ADU tələbələrinin sayının artması; ç) pedaqoji ali məktəblərdə, pedaqoji məktəblərdə proqramlar, dərsliklər, tədris planları; d) müəllimlərin sayının artması, onların təhsil senzi; e) xalq təsərrüfatı kadrları; ə) Azərbaycanda xalq təhsil sistemi.

- Yeni əlifba – yarımmövzu "Yeni əlifbanın ərəb əlifbası ilə müqayisəsi".

- Məktəb tərbiyəsi – yarımmövzular:
  1) məktəbəqədər müəssisələrin sayının artması;
  2) uşaq bağçalarında uşaqların sayının artması;
  3) uşaq bağçasında canlı guşə;
  4) uşaqların işləri və didaktik material.

- Məktəbdə təhsilin keyfiyyəti uğrunda mübarizə – yarımmövzular:
  1) Az.SSR-də məskunlaşmış 16 milli mənsubiyyətə daxil olmuş xalqların ana dilində savadlanması;
  2) ədəbiyyat, riyaziyyat, fizika, kimya, coğrafiya və başqa fənlərin tədrisi.

- Azərbaycan qadını – yarımmövzu "Türk qadınının vəziyyəti keçmişdə və indi".
- Kitab nəşri – yarımmövzu "Kitabların sayının artması".
- Mətbuat – yarımmövzu "Azərbaycan SSR-də dövri mətbuat".
- İncəsənət – yarımmövzu "Teatr, təsviri incəsənət, musiqi, Azərbaycan yazıçıları".
- Musiqi təhsili – yarımmövzular: 1) "Rəssamlıq və teatr təhsili"; 2) "Musiqi məktəbləri, Konservatoriya, rəssamlıq məktəbi, teatr məktəbi".
- Elm.

Burada elmi tədqiqat müəssisələrinin fəaliyyəti haqqında eksponatlar nümayiş etdirilirdi:

Tarix fənləri: Azərbaycanın etnoqrafik və arxeoloji baxımdan tədqiq edilməsi və öyrənilməsi xəritəsi, maddi mədəniyyət və etnoqrafiya abidələrinə aid rəsmlər və fotolar, yeni türk əlifbasının inkişafını və yayılmasını əks etdirən cədvəl, Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinin nəşri.

Təbii-tarix fənləri üzrə:

Geologiya üzrə – Azərbaycan SSR-də geoloji tədqiqat işlərinin xəritəsi və faydalı qazıntı nümunələri;

Torpaqşünaslıq üzrə – Azərbaycan SSR-in torpaq xəritəsi;

Botanika üzrə – Azərbaycanın botanika xəritəsi və subtropiklər xəritəsi;

Zoologiya üzrə – Azərbaycan SSR-in zooloji xəritəsi, kənd təsərrüfatı ziyanvericilərinin yayılması xəritəsi;

Geofizika üzrə – Azərbaycan SSR-də seysmik mənbələr;

Tətbiqi kimya üzrə – alunitlərdən zəy alınması üsulu, təbii qazın dərin emalı və s.;

Energetika üzrə – energetik sərvətlər xəritəsi, o cümlədən hidroenergiya və s.

Azərbaycan tarixinə aid materialların ikinci sərgisi aşağıdakı bölmələrdən ibarət idi:

1) Xan sarayında bərpa işləri, onun tarixi;

2) Azərbaycanın və onunla həmhüdud ölkələrin qədim silahları, muzeyin sikkə kolleksiyası;

3) Azərbaycanın arxeoloji mədəniyyətləri, sərgidə nümayiş etdirilən mədəniyyətlərin məzmununu, onların yayılma ərazisini izah edən xəritə və fotoşəkillər;

4) Azərbaycan etnoqrafiyası (XIX əsr). Azərbaycanın bir sıra rayonlarında toplanmış mis qablar, libaslar, tikmələrdə əks olunan xalq yaradıcılığı.

1938-ci ildə təşkil edilmiş hər iki sərgiyə gələnlərin sayı çox idi. İl ərzində muzeyin sərgilərinə 50147 nəfər tamaşa etmişdi. Bu, 1937-ci ildəkinə nisbətən 16421 nəfər çox idi.

Azərbaycanda feodalizm tarixi şöbəsinin materialları əsasında rəssam Haqverdiyev tərəfindən "XVIII əsrdə Azərbaycanda Həsən məhkəməsi" mövzusunda tablo çəkilmişdir. Bu əsərin süjeti Nuxa şəhərində Məhəmmədhəsən xanın məhkəməsi haqqında xalq rəvayəti əsasında qurulmuşdur. Şöbənin materialları əsasında onun əməkdaşlarının rəhbərliyi ilə rəssam Q.B. Piralov "1723-cü ildə I

Pyotr qoşunları tərəfindən Bakının mühasirəyə alınması” mövzusunda yağlı boya ilə rəsm əsəri çəkmişdir. 1938-ci ildə rəssam L.F. Knit “1743-cü ildə Nadir şahın ordusunun Dağıstandan və Azərbaycanın şimal hissəsindən geri çəkilməsi” rəsmi üzərində işi tamamlamışdır. Bu əsərin süjeti yadelli işğalçı və müstəbidin parçalanmaqda, tamamilə mənəviyyatsızlaşmaqda olan ordu tərəfindən insanları, ölüləri, qarət edərək geri çəkilməyə məcbur olduğu bir dövrdə Dağıstan və Azərbaycan xalqlarının öz müstəqilliyi uğrunda mübarizəsinə həsr edilmişdir. L.F.Knit “XVIII əsrdə Şamaxıda meydan” tarixi mövzuda bir rəsm əsəri çəkmişdi.

Bu şöbədə XVIII əsrdə Azərbaycanda istehsal və məişət səhnələrini təsvir edən bir sıra maketlər yaradılmışdır: “XVIII əsr Lahıc misgərlərinin emalatxanası”, “XVIII əsr Gəncə çəkməçisi”, “Maştağada qədim hamam”, həmçinin Azərbaycanda orta əsr memarlıq tikililərinin maket-modelləri: “XVI əsrdə Qarğabazar yolunun kənarında karvansara”, “Abşeronda gil ovdan”, “Abşeronda yağış ovdanı” və “XVIII əsrdə Azərbaycanda oturaq kəndlilərin istismarını əks etdirən maketlər: “XVIII əsrdə Bərdə yaxınlığında xışla şum”, “XVIII əsrdə Şirvanda xırman” adlı böyük diorama və s.

1938-1940-cı illərdə Muzey EAAzF-nın Tarix İnstitutu ilə birlikdə qədim Gəncə ərazisində iri həcmli arxeoloji qazıntılar aparmışdır. Bu işlər nəticəsində dahi Azərbaycan şairi Nizaminin doğulduğu və yaşadığı şəhərin orta əsrlər tarixinin, mədəniyyətinin öyrənilməsi nəzərdə tutulurdu. Arxeoloji qazıntılar zamanı XII əsrə, XIII əsrin əvvəlinə aid keramika emalatxanalarının qalıqları aşkar edilmişdir. Qazıntılar prosesində XII-XIII əsrlərə aid olan çoxsaylı keramika, inşaat, üzlük materialları, əmək alətləri tapılmışdır. Aşkar edilmiş materiallar arasında daha qiymətlisi 1941-ci ildə Azərbaycanın dahi şairi, mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin yubileyinə həsr edilmiş nümayiş məqsədilə Nizami Gəncəvi adına muzeyə verilmək üçün seçilmişdir. Qazıntılarda muzey tərəfindən: tarix elmləri namizədi S.M. Qazıyev, elmi katib V.N.Leviatov, feodalizm tarixi şöbəsinin müdiri, sonradan, 1941-ci ildə Smolensk ətrafında

döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuş V.A. Qraçov, böyük elmi işçi İ.M. Cəfərzadə, kiçik elmi işçi Q.İ. İone və başqaları iştirak edirdi.

Azərbaycan Dövlət Muzeyinin və EAAzF-nın Tarix İnstitutunun elmi işçiləri tərəfindən aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş bütün materiallar Muzeyin anbarlarında, fondlarında cəmləşmişdi. Qədim Gəncədən gətirilmiş keramika materiallarının işlənməsinin nəticələri əsasında 1940-cı ildə V.N. Leviatovun "Qədim Gəncə keramikası" əsəri çap edilmişdir. Azərbaycan Dövlət muzeyi Qədim Gəncədən gətirilmiş, elmi baxımdan daha əhəmiyyətli və dəyərli eksponatlar Nizami muzeyinə təqdim edilmişdir.

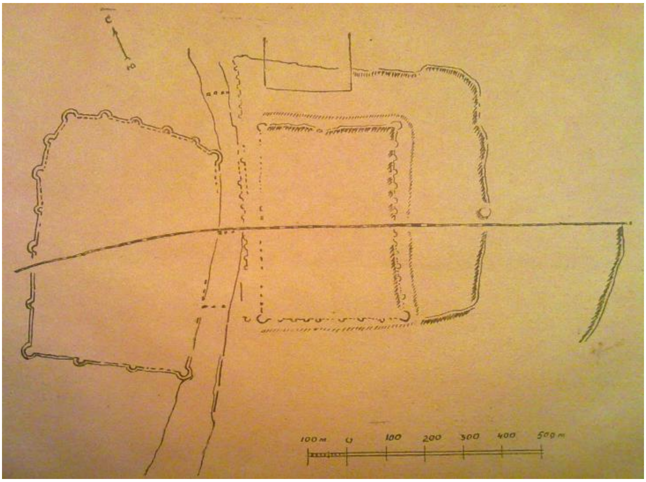

"Qədim Gəncə" şəhər yerinin sxematik planı

1941-ci ildə Muzey Mingəçevirdə arxeoloji ekspedisiya işləri aparmışdır. Burada qazıntılar zamanı eramızın başlanğıcına aid mədəni təbəqələr aşkar edilmişdir. Ekspedisiyaya tarix elmləri namizədi S.M.Qazıyev rəhbərlik edirdi. Qazıntı işlərini isə elmi işçilər Y.A.Paxomov, N.V.Minkeviç-Mustafayeva aparırdı. Bu ekspedisiyanın bütün materialları Muzeyin anbarlarında və fondlarında yerləşdirilmişdi. Bundan əlavə bir sıra təsadüfi tapıntılar Muzeyə gətirilmişdir. Onların arasında Astraxanbazar (indiki Cəlilabad) rayonunun Novoqolovka kəndi yaxınlığındakı məzarlıqda

aşkar edilmiş tapıntılar: tunc, dəmir qılınclar, Xocalı mədəniyyəti formalarına yaxın, lakin daha sonrakı dövrə – bizim eranın I minilliyinin ortalarına aid ehtimal ki, Midiya dövlətinin mədəniyyəti ilə bağlı çoxsaylı keramik qablar xüsusi dəyərə malik idi. Bütün bu tapıntılar Muzeyin arxeologiya fondunu xeyli zənginləşdirmişdir.

1936-cı ildən başlayaraq muzeyin digər fondlarının həcmi artaraq zənginləşirdi.

Muzeyin fondlarının artması barədə icmal məlumatlar

	01.01.1936-cı il tarixində siyahı üzrə	15.08.1943-cü il tarixində siyahı üzrə	Daxil olmuşdur
Arxeologiya fondu			
Numizmatika fondu	1515	7014	5499
(əsas sikkə və möhür kolleksiyası)	9325	17188	7863
Tarix fondu	837	1745	908
Etnoqrafiya fondu	1564	3498	934
Epiqrafiya fondu	10	240	230
Elmi kitabxana	4700	təq. 30000	təq. 25000

Cədvəldəki rəqəmlərdən göründüyü kimi, 1936-1943-cü illərdə muzeydəki eksponatların sayı iki dəfədən çox artmışdır. Lakin muzey eksponatlarının təkcə kəmiyyətcə artmasına diqqət yetirməklə kifayətlənmirdi, burada fond materiallarının öyrənilməsi, təsvir edilməsi üzrə daim iş aparılırdı. Bu işin nəticələri təkcə inventarlaşdırma sənədlərində deyil, həm də ayrı-ayrı təsvirlərin tərtib edilməsində ifadə olunurdu. Məsələn, arxeologiya fondu üzrə N.V.Minkeviç-Mustafayeva Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Hadrut rayonunda aşkar edilmiş, e.ə. IV-III əsrlərə aid bürünc məmulatlar: qolbaqlar, sırğalar, üzüklər, tanalar kolleksiyasını təsvir edən “Dolonlar kəndində aşkar edilmiş arxeoloji tapıntılar” adlı sənəd tərtib etmişdi. Numizmatika fondu üzrə Y.A. Paxomov “Azərbaycanın və Qafqazın digər respublika

və diyarlarının xəzinələri” (2-ci buraxılış – 1938-ci ildə, 3-cü buraxılış – 1940-cı ildə), “Çaykənd xəzinəsi” (1941-ci il buraxılışı) adlı işləri hazırlamış və dərc etdirmişdir. Y.A. Paxomov “Muzeyin sikkə kolleksiyasının təsviri”nin 2-ci və 3-cü buraxılışlarını (monqollardan əvvəlki dövr dövlətlərinin və monqol dövrü dövlətlərinin sikkələri), “Bərdə xəzinəsi”, “Muzeyin sikkə kolleksiyası üzrə bələdçi broşura” tərtib etmişdir. Tarix fondu üzrə XVIII əsrdə yaşamış bəzi Azərbaycan xanlarının məktubları ərəb və fars dillərindən tərcümə edilmiş, XIX əsrin əvvəlinə aid bir sıra sənədlərin təsviri tərtib edilmişdir (bu işlər tarix elmləri namizədi S.M. Qazıyev tərəfindən yerinə yetirilmişdir). Etnoqrafiya fondu üzrə “XIX əsr Azərbaycan tikmələri” məqaləsi və eyni mövzuda albom, “Şuşa şəhərindən olan azərbaycanlı qadın kostyumunun təsviri”, “Qarabağın Azərbaycan kişi və qadın kostyumlarının təsviri” adlı məqalələr tərtib edilmişdir (bu işlər etnoqrafiya fondunun müdiri Z.A. Kilçevskaya tərəfindən yerinə yetirilmişdir.

Muzeyin elmi kollektivi geniş kütləvi siyasi-maariflədirmə işi aparmaqla yanaşı, Tarix İnstitutu ilə birgə aparılan elmi işlərin yerinə yetirilməsində fəal iştirak edirdi. 1940-cı ildə muzeyin elmi işçiləri İ. Cəfərzadə, V. Leviatov, Y. Paxomov, Z. Yampolski və başqaları Azərbaycan tarixinə dair monoqrafik oçerklərin tərtib olunmasında fəal iştirak etmişlər.

V.N. Leviatov Bakıdakı Şirvanşahlar Saray Kompleksinə aid yeni bələdçi kitabı hazırlamışdır. Muzeydə aparılan elmi işlər üçün kitab bazasının təmin edilməsi məqsədilə öz kitabxanasının genişləndirilməsi, dəstləşdirilməsi məsələlərinə böyük diqqət yetirirdi. Kitabxananın müdiri A.İ. Qrinbaum tərəfindən həyata keçirilmiş işlər nəticəsində Respublikada çox zəngin və fərqli qafqazşünaslıq kitabxanası yaradılmışdır.

XX əsrin 40-cı illərinin sonunda Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru Saleh Qazıyev Muzeyin fondlarında və arxivlərində saxlanılan materiallar əsasında “Azərbaycanın maddi mədəniyyəti” adlı xüsusi məcmuələr dərc etmək ideyasını irəli sürmüşdür.

Böyük Vətən müharibəsi dövründə muzey tarixi-müdafiə mövzularına həsr edilmiş 9 səyyar sərgi təşkil etmişdir. Bu sərgilər rus sərkərdələri Aleksandr Nevskiyə, A.V. Suvorova, M.İ. Kutuzova, eləcə də Azərbaycan xalqının azadlıq və müstəqillik uğrunda qəhrəmanlıq mübarizəsinə həsr edilmişdir – “Babək”, “Monqol istilasına qarşı mübarizə”, “Azərbaycan xalqının oğulları – Vətən Müharibəsi qəhrəmanları” və s. Sərgilərin yaradılması üzərində Muzeyin elmi işçiləri A.Y. Lev, Y.T. Tuzenkeviç və başqaları işləmişlər. Səyyar sərgilər hospitallarda, klublarda, mədəniyyət saraylarında, kinoteatrlarda nümayiş etdirilir, on minlərlə insan bu sərgilərlə tanış olurdu.

1950-ci ildə Muzeyin fəaliyyəti

1950-ci ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əsas fəaliyyəti Azərbaycanın və onun maddi mədəniyyətinin (arxeologiya, etnoqrafiya) öyrənilməsi, tarixi sənədlər, ev müxəlləfatı əşyaları, əmək alətləri, silahlar, Azərbaycan xalqının maddi mədəniyyətinə aid ekspedisiyalar, arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilmiş, eləcə də əhalidən alınmış digər eksponatlar əsasında tematik sərgilər üzrə mədəni-maarif işlərinin aparılmasına yönəldilmişdir.

Muzey üçün iki prioritet problem vardı:

1) Azərbaycanın maddi mədəniyyəti;

2) Azərbaycan tarixi.

Birinci problem üzrə "Mingəçevir arxeoloji abidələri" mövzusunun işlənməsi davam etdirilmiş, etnoqrafiya sahəsində Xaldan, Samux rayonlarının, Mingəçevir ətrafında yerləşən, gələcək Su Elektrik Stansiyası su anbarının altında qalacaq kəndlərin əhalisinin, məişətinin, maddi mədəniyyətinin öyrənilməsi üzrə iş aparılmışdır.

İkinci problem üzrə - numizmatika sahəsində yeni sikkələr öyrənilmiş, muzeyin əsas kolleksiyaları daha da zənginləşmiş, Azərbaycan sikkələrinin ümumi təsvir mətni tərtib edilmiş, mingəçevirdə qazıntılar zamanı aşkar edilmiş sikkələr üzərində elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır. "XIX əsrin birinci yarısında Bakı şəhərinin tarixi" mövzusunun işlənməsi davam etdirilmişdir.

1950-ci ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyinin ştatı 34,5 vahid təşkil etmişdir. 1950-ci ilin ikinci yarısında Azərbaycan SSR EA-nın maliyyə planının azaldılması ilə əlaqədar 2 ştat vahidi ixtisar edilmiş, 3 əməkdaş aspiranturaya daxil olmuş, 1 əməkdaş məktəbdə təhsilini davam etdirmiş, ilin sonunda isə bir nəfər işə qəbul edilmişdir. 1951-ci il 1 yanvar tarixində muzeyin ştat cədvəlində 29,5 ştat vahidi olmuşdur, onlardan: bir nəfər elmlər doktoru, professor, bir nəfər tarix elmləri namizədi, bir nəfər baş elmi işçi vəzifəsini icra edən, 10 kiçik elmi işçi, bir böyük laborant, bir preparator, qalanları xidmət heyəti kimi çalışmışlar.

“XIX əsrin birinci yarısında Bakı şəhərinin tarixi” adlı mövzuya Azərbaycan SSR EA müxbir üzvü professor İ.A. Hüseynov rəhbərlik edirdi. Bu mövzu üzrə Azərbaycan SSR DİN Arxiv İdarəsində iş aparılmış, Bakı komendantının fonduna baxılmış, bir çap vərəqi həcmində material işlənmişdir. Bundan əlavə, Leninqradda fəaliyyət göstərən Hərbi-Dəniz Arxivinin SSRİ EA kitabxanasının əlyazma fondunun materiallarından və digər sənədlərdən istifadə edilmişdir. Müxtəlif materialların öyrənilməsi prosesi keçən əsrin əvvəlində aparılmış ilk tədqiqi - hesablamalar əsasında Qız qalası abidəsi haqqında məqalə hazırlanmışdır.

Azərbaycan SSR EA tərəfindən nəzərdə tutulan maliyyə resurslarının azadılması nəticəsində “XIX əsrin birinci yarısında Bakı şəhərinin tarixi” adlı mövzu muzeyin 1950-ci ildə görüləcək işlərin planından çıxarılmışdır. Professor Y.A. Paxomov Azərbaycana aid materialların aşkar edilməsi üçün Şimali Qafqaz muzeylərinə (Petiqorsk və Krasnodar) səfərlər etmişdir.

1950-ci ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyinin fondları üzrə aşağıdakı işlər yerinə yetirilmişdir

Arxeologiya fondu

Arxeologiya fondunun bir sıra otaqları üç yaruslu stellajlarla təmin edilmiş, 1946-1947-ci illərdə Mingəçevirdə qazıntılar zamanı əldə edilmiş, əvvəllər yeşiklərdə saxlanılan arxeoloji materiallar həmin stellajlarda yerləşdirilmişdir. Muzeyin əməkdaşları bütün bu materialları çöl ekspedisiyası təsvirinə əsasən qazıntılar üzrə sistemləşdirmiş, onları inventar kitabları, çöl qeydləri və gündəliklər əsasında tutuşdurmuş, cəmi 4000-dən çox əşya saf-çürük edilmişdir. Müxtəlif tədqiqatlar üçün materiallar seçilmiş, onlardan 250 nüsxə texnoloji emal və bərpa üçün muzeyin laboratoriyasına verilmiş, 40 nüsxə üçün müvafiq pasportlar tərtib edilmiş, üzvi maddələr, sümüklər Azərbaycan SSR EA H. Zərdabi adına Təbiət Tarixi Muzeyinin laboratoriyasına təqdim edilmişdir.

Fondda saxlanılan təsviri materiallar (şəkillər, planlar, sxemlər, fotoşəkillər) sistemləşdirilmişdir. Bu materiallar gündəliklər və

siyahılarla tutuşdurulduqdan sonra arxeoloji materiallar ilə eyni qaydada sistemləşdirilərək, xronoloji ardıcıllıqla qovluqlar üzrə yerləşdirilmişdir. Fotoşəkillər arxivi müvafiq qaydaya uyğun tərtib edilmiş, bütün fotoşəkillər, neqativlər arxeoloji obyektlər üzrə tutuşdurularaq sistemləşdirilmişdir. Qədim Gəncəyə aid arxeoloji materiallar – cəmi 169 əşya inventarlaşdırılaraq balansa daxil edilmişdir.

Numizmatika fondu

674 sikkədən ibarət 12 partiya nəzərdən keçirilmişdir. 1949-cu ildə daxil olmuş sikkələr elmi ekspertizadan keçirilərək qeydə alınmış, əvvəllər nömrələnmiş nüsxələrə 500-ə qədər təsvir hazırlanmışdır. 1949-cu ildə aparılmış yoxlamadan sonra kataloqdakı bütün kartlar sistemləşdirilmiş, inventar nömrələri ardıcıllığı ilə yenidən yerləşdirilmişdir. Əsas kolleksiyalara 560 sikkə və 47 cilalanmış daş daxil olmuşdur.

Etnoqrafiya fondu

Fondun 3000 nüsxəyə yaxın yumşaq eksponatlarının qorunub saxlanılması üçün tədbirlər həyata keçirilmişdir. XVIII əsr, XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan tarixinə aid ekspozisiya üçün 72 nüsxə eksponat (parçalar, ev müxəlləfatı, tikmələr, istehsal alətləri və s.) seçilmişdir.

1950-ci ildə alınmış 57 xalçadan XVIII əsrin axırlarında, XIX və XX əsrlərdə istehsal edilmiş məmulatlar xüsusi diqqətə layiq idi. Onların arasında "Xilə" xalçaları (XVIII əsrin axırları), "Pirəbədil" (XIX əsr), müasir "Çili" və "Verni" xalçaları (palaz variantları) xüsusilə seçilirdi.

Fondlar yay mövsümünə hazırlanmış, eksponatlar qurudulmuş və sanitar işləməsindən keçmişdi.

1950-ci ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyinin işində bir sıra nöqsanlar, qüsurlar mövcud idi:

1) muzey bu müəssisə üçün uyğunlaşdırılmamış Şirvanşahlar Sarayının rütubətli, qızdırılmayan otaqlarında yerləşirdi. Rütubət

fondlarda saxlanılan eksponatlara məhvedici təsir göstərirdi: metal əşyalar (tunc alətlərlə, bəzək əşyaları və s.) təmizləndikdən sonra yenə paslanır, etnoqrafiya fondundakı eksponatlar (parçalar, tikmələr) və kitabxananın kitabları məhvedici təsirə məruz qalırdı.

2) muzey üçün münasib binanın olmaması ən qədim dövrdən müasir dövrə qədər Azərbaycan tarixinə aid ekspozisiyaları bütövlükdə nümayiş etdirməyə imkan vermirdi. Məhz bu səbəbdən yalnız XVIII əsr və XIX əsrin birinci rübündə Azərbaycan tarixinə aid ekspozisiyalar, həmçinin Mingəçevir arxeoloji qazıntılarına həsr edilmiş sərgi fəaliyyətdə olmuşdur.

3) arxeoloji texnologiyalar laboratoriyasının təşkil edilməsi gələcəkdə arxeoloji fondların eksponatlarının mövcud qaydalara uyğun şəkildə işlənilməsi üçün zəmin yarada bilərdi.

4) Mingəçevirdə tapılmış eksponatların kameral işlənməsi yetərsiz idi, bu işlər keramika, şüşə məmulatların yuyulması, yapışdırılması, həmçinin heyvan sümükləri qalıqlarının dəyərini müəyyən etmək məqsədilə Azərbaycan SSR EA Təbiət Tarixi Muzeyinə verilməsi ilə məhdudlaşdırılmışdı.

5) 1950-ci ildə Muzeyin Elmi Şurasının iclasları lazımi sayda keçirilmirdi, elmi məsələlərin müzakirəsi yarım illik hesabata baxılması ilə məhdudlaşdırılmışdı. Planlaşdırılan mövzuların yerinə yetirilməsi barədə elmi işçilərin məruzələri dinlənilmirdi.

6) Muzeyin əməkdaşları Elmlər Akademiyasının elmi- mətbuat dövriyyəsində yetərsiz iştirak edirdi, 1950-ci il üçün planlaşdırılan "Azərbaycanın maddi mədəniyyəti" məcmuəsinin 2-ci №-si isə uzun gecikmədən sonra təhvil verilmişdi.

1955-1960-CI İLLƏRDƏ MUZEYİN FƏALİYYƏTİ

Bu dövrdə Azərbaycan Tarixi Muzeyi Şirvanşahlar Sarayından özünün əvvəlki binasına, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin evinə köçürülmüşdür.

Muzeydə Azərbaycanın, qonşu respublikaların qədim və erkən orta əsrlər dövrünün tarixini tədqiq edən çoxsaylı tarixçi, arxeoloqların çoxillik elmi işlərinin nəticələri olan ekspozisiyalar yaradılmışdır. Azərbaycan tarixçiləri: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü A.A. Əlizadə, Azərbaycan SSR EA müxbir üzvü S. Sumbatzadə, prof. Y.A. Paxomov, Təbiət Tarixi Muzeyinin direktoru R.D. Cəfərov, habelə S.M. Qazıyev, İ.Q. Əliyev, Z.İ. Yampolski və başqaları tərəfindən aparılmış işlər xüsusi qeyd edilməlidir. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının akademiki, Azərbaycan xalq şairi Səməd Vurğun özünün qiymətli məsləhətləri, yardımı ilə muzeyə böyük köməklik göstərirdi. Azərbaycanın təbii sərvətlərinin coğrafi şəraitini əks etdirən giriş zalı yaradılarkən muzey akademik M.Ə. Qaşqayın, coğrafiya elmləri namizədi Ş.Ə. Əliyevin dəyərli məsləhətləri və biliklərindən bəhrələnmişdir.

Moskva və Leninqradın (akad. V.V. Struve, A.A. İyessen və b.), Gürcüstanın (akad. A.Q. Şanidze, T.S. Kauxçişvili və b.) və digər ölkələrin alimlərinin elmi işləri Azərbaycanın qədim və erkən orta əsrlər tarixinin daha dərindən tədqiqinə öz töhfəsini vermişdir. Ekspozisiyanın yaradılmasında muzeyin elmi işçiləri Q.A. Əbilova, S.B. Aşurbəyli, M.M. Hüseynov, Ş.Q. İsaqova (Sadıqzadə), V.P. Fomenko, A.N. Hüseynov, A.V. Rəhimov, Z.A. Kilçevskaya və başqaları fəal iştirak edirdi. Tarix İnstitutunun işçiləri A.N. Quliyev, M.A. İsmayılov, Q.M. Aslanov, R.M. Vahidov, Q.İ. İone, İ.R. Səlimxanov, N.M. Minkeviç-Mustafayeva, O.A. Həbibullayev ekspozisiyanın yaradılması işində yaxından iştirak etmişlər.

Bu dövrdə Muzeyin elmi kollektivi əsas diqqəti Azərbaycan tarixinin ən qədim dövrlərindən zəmanəmizə (yəni 1950-ci illərə) qədər dövrünü əhatə edən yeni ekspozisiyanın yaradılması və açılmasına yönəltmişdir. Muzeyə gələn tamaşaçılar eksponatlar

vasıtəsi ilə xronoloji ardıcıllıqla müəyyən dövrlərə aid Azərbaycan xalqının tarixini, maddi mədəniyyətini, incəsənətini və qəhrəmanlıq mübarizəsini əks etdirən muzey sərvətləri ilə tanış olurdular.

Muzeyin XX əsrin 50-cı illərində təşkil edilmiş yeni ekspozisiyası

Muzeyin ekspozisiyası 10 zaldan ibarət idi. Ekspozisiyanın əsasını Azərbaycanın hüdudlarında, əsasən Mingəçevirdə, Qədim Gəncədə, Örənqala, Qəbələ, Xanlar, Çuxuryurd, Vardanlı və başqa ərazilərdə aparılmış çoxillik arxeoloji qazıntılar, elmi ekspedisiyalar nəticəsində əldə edilmiş olduqca qiymətli maddi mədəniyyət abidələri təşkil edirdi. Əcnəbi qonaqlar muzeyin ekspozisiyasının elmi baxımdan səviyyəli, dəyərli olduğunu xüsusi qeyd edirdilər. Muzeyin rəy kitabında Azərbaycan xalqının zəngin tarixinə həsr edilmiş ekspozisiya barəsində maraqlı fikirlər öz əksini tapmışdır.

1955-1956-cı illərdə “Azərbaycan 1905-1907-ci illərin Birinci Rus İnqilabı dövründə”, “Elm və din”, “Azərbaycan SSR-ə hədiyyələr” mövzusunda sərgilər təşkil edilmişdir. Hədiyyələr zalında Azərbaycan SSR-ə qonşu respublikaların görkəmli xadimləri, xarici ölkələrin nümayəndə heyətləri tərəfindən hədiyyə edilmiş çox saylı qiymətli, orijinal əşyalar toplanmışdır.

1956-cı il martın 9 və 10-u tarixində muzey ən qədim dövrlərdən XX əsrə qədər Azərbaycan tarixi ekspozisiyasının açılışına həsr edilmiş elmi sessiya keçirmişdir. Sessiyanı Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının akademiki A.A. Əlizadə açmışdır. Sessiyanın işində Azərbaycan alimləri ilə yanaşı, digər müttəfiq respublikaların nümayəndələri də Azərbaycanın maddi mədəniyyəti haqqında məruzələrlə iştirak etmişdir.

1956-cı ilin martında Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru M. Qazıyevin sessiyada çıxışı.

Sessiyanın materialları əsasında azərbaycan, rus dillərində məruzələr, məlumatlar, Azərbaycan xalqının tarixi, arxeologiyası və etnoqrafiyası ekspozisiyasına həsr edilmiş məqalələr 1957-ci ildə muzeyin əsərlərinin II cildində çap edilmişdir. Əsas ekspozisiyanın yaradılması ilə paralel muzeyin işçilərinin elmi əsərləri çapa hazırlanmışdır. 1956-cı ilin birinci yarısında "Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əsərləri"nin I cildi, məşhur "Azərbaycan tarixi abidələri" və "Bakı, Tarixi və əlamətdar yerlər " məcmuələri çapdan çıxmışdır. Adları çəkilən məcmuələrin Azərbaycan dilində çapa verilməsi üçün hazırlıq işləri başa çatdırılmışdır. Həmin kitablar ingilis dilində nəşr edilmişdir. Bundan əlavə, muzeyin əməkdaşlarının bir sıra elmi işləri: "1905-1910-cu illərdə Bakı proletariatının inqilabi mübarizə tarixindən", "Məşədi

Əzizbəyov”,* “Nəriman Nərimanovun həyat və fəaliyyəti” monoqrafiyaları çapdan çıxmışdır. Azərbaycan Tarixi Muzeyinin qədim dövrə aid ekspozisiyası üzrə bələdçi kitabçası Azərbaycan və rus dillərində çapa hazırlanmışdır. Muzeyin elmi işçiləri tərəfindən Azərbaycanın tarixi abidələrinin, ayrı-ayrı muzey sərvətlərinin foto illüstrasiyaları ilə müşayət olunan bukletlər şəklində qısa təsvirləri, habelə “Azərbaycan tikmələri”, “Azərbaycan kostyumları” albomları çapa hazırlanmışdır.

Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Şərq zalı. Hədiyyələr salonu

Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin qərarına uyğun olaraq 1955-1956-cı illərdə Şirvanşahlar Saray kompleksi, Qız qalası Muzeyin filialları fəaliyyət göstərməyə başlımışlar.

---

* 1956- cı ildə, Azərbaycan xalqının öz müstəqilliyini əldə etdiyi dövrdən əvvəl çap edilmiş monoqrafiyaların yenidən işlənib saf-çürük edilməsinin, ictimaiyyətə doğru-dürüst şəkildə çatdırılmasının çox böyük əhəmiyyəti var. Yetişən gənc nəsil öz doğma diyarının tarixini və xüsusən tarixi şəxsiyyətlərini tanımalı, bu dövrə qədər gəlib çıxmış yanlış “qəhrəmanların” əsl üzünü görməli, dostunu, düşmənini tanımalıdır.

1955-ci ildə Muzeydə ilk dəfə “qızıl anbar” yaradılmış, burada arxeoloji materiallar, incəsənət əşyaları, nadir sikkələr, bəzək əşyaları, qiymətli metallardan hazırlanmış silah və eksponatlar cəmlənmişdir. 1956-cı ildə muzeydə “Nəriman Nərimanovun həyat və fəaliyyəti”, “Elm və din” mövzusunda səyyar sərgilər hazırlanmış, bu sərgilər Bakının, Azərbaycanın bir sıra rayonlarının müəssisələrində nümayiş etdirilmişdir.

Eksponatların toplanması, muzeylərarası mübadilə muzey fondlarının, kitabxananın genişləndirilməsini mümkün etmişdir. Azərbaycan xalqının görkəmli xadimləri N. Nərimanov, M.B. Qasımov, M.F. Axundov, Böyük Vətən Müharibəsi qəhrəmanı general-mayor Həzi Aslanov, çar ordusunun general-leytenantı Ə. Şıxlinski, Böyük Vətən Müharibəsinin əfsanəvi partizanı, Azərbaycan xalqının şanlı oğlu Mehdi Hüseynzadə və başqalarının şəxsi əşyaları muzeyin fondlarına daxil edilmişdir. Muzey sovet ordusunun generalı, Böyük Vətən müharibəsi illərində qəhrəmancasına həlak olmuş M.D. Yefremovun həyat və fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra qiymətli əşyaları ekspozisiya üçün almışdır. Onların arasında Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi tərəfindən M.Q. Yefremovun təltif edildiyi, qiymətli daşlarla bəzədilmiş qılınc (şaşka) vardı. Bu qılıncın qını qızıl təbəqə ilə naxışlanmış, üzərində Yefremovun döyüş xidmətlərini əks etdirən səhnələr öz əksini tapmışdır.

XX əsrin 50-ci illərində Muzey Azərbaycanda paleolit dövrünün öyrənilməsi, alban yazılarının axtarışı üzrə iki ekspedisiya təşkil etmişdir. Ekspozisiya üçün materialların toplanması, öyrənilməsi məqsədilə respublikanın ayrı-ayrı rayonlarına səfərlər təşkil edilmişdir.

Muzeyin 46 min nüsxəyə yaxın kitab saxlanılan kitabxanası ötən dövr ərzində zənginləşmişdir. Onun genişlənməsinin əsas mənbəyi SSRİ Elmlər Akademiyasının Leninqradda fəaliyyət göstərən kitabxanasının dublet fondundan kitabların seçilərək alınması olmuşdur. Həmin fonddan 2 minə yaxın kitab (rus və Qərbi Avropa dillərində monoqrafik və dövri ədəbiyyat) alınmışdır.

Onların arasında nadir nəşrlər üstünlük təşkil edirdi. Bundan əlavə, muzey "Keçmişin şahidləri" adlı rəngli sənədli film üçün ssenari hazırlamışdır. Bu qısametrajlı film Azərbaycanın tarixi abidələrinə həsr olunmuş, muzeyin kino zalında nümayiş etdirilmişdir.

1957-ci ilin əvvəlində muzeyin təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR mədəniyyət nazirliyi ilə birlikdə Respublikanın muzey işçiləri üçün seminar keçirilmişdir. Seminarın məqsədi diyarşünaslıq muzeylərinə elmi sahədə yardım göstərmək, məsləhətlər verməklə, daimi əlaqə yaratmaq idi. 1957-ci ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyində Marksizm-Leninizm İnstitutunun (MLİ) Zaqafqaziya filiallarının əməkdaşlarının iştirakı ilə müşavirə keçirilmişdir.

MLİ Zaqafqaziya filialları əməkdaşlarının müşavirə iştirakçıları. Bakı, 1957-ci il. Soldan ayaq üstə: M.Qazıyev, Qəzənfər Mehdiyev(partiya arxivinin müdiri),həmin sırada axırıncı Cəlil Quliyev. Əyləşənlər: soldan 2-ci P.Əzizbəyova, 3-cü M.İsgəndərov (MLİ filialının direktoru),
4-cü MLİ nümayəndəsi (Moskva), direktorun müavini S.A.Hüseynov, 5-ci İ.Hüseynov, 6-cı N.Tahirzadə.

1959-cu ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyi Moskvada sərgi təşkil etmişdir. Ölkə paytaxtında Azərbaycan incəsənəti, ədəbiyyatı ongünlüyünə həsr edilmiş bu sərginin məqsədi ən qədim dövrlərdən

zəmanəmizə qədər Azərbaycan xalqının tarixini qısaca nümayiş etdirmək idi.

Sərgi muzey materiallarının həqiqi nüsxələri və köməkçi materiallar əsasında yaradılmışdı. Ekspozisiya Azərbaycanın tarixi ərazisində ibtidai icma quruluşu, bu ərazidə ilk dövlətlərin yaranması dövründən başlanırdı. Vitrinlərdə paleolit, neolit, eneolit dövrlərinin, tunc, dəmir dövrünün materialları, əmək alətləri, bədii sənətkarlıq məmulatları, keramika məhsulları və digər materiallar sərgilənmişdi. Feodalizm dövrü XIII-XVIII əsrlərdə sinfi mübarizəni, məhsuldar qüvvələri, Azərbaycanın siyasi tarixini, mədəniyyətini əks etdirən eksponatlarla təmsil olunmuşdur. Ən qədim dövrlərdən XIX əsrin əvvəlinə qədər Azərbaycanda kəsilmiş, dövriyyədə olmuş sikkələr ayrıca vitrində nümayiş etdirilirdi. Ekspozisiyanın növbəti üç bölməsi Azərbaycanın Rusiyaya birləşməsi (əslində işğal edilməsi) mövzusuna, bu birləşmənin Azərbaycan iqtisadiyyatı və mədəniyyəti üçün yaratdığı nəticələrə həsr edilmişdir. Ekspozisiyada milli kostyumlar, parça nümunələri, silahlar, XIX əsrə aid ev əşyaları, eləcə də Azərbaycan xalçaları, xalça toxunmasında istifadə edilən alətlər, digər əşyalar yer almışdı.

Sərginin digər bölməsi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində Azərbaycan mədəniyyətinə həsr edilmişdir. Burada Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli xadimləri: yazıçı və şairlər M.F. Axundov, M.Ə. Sabir, C. Məmmədquluzadə, A. Bakıxanov, bəstəkar Ü. Hacıbəyli, habelə məşhur alim, pedaqoq, rəssam və aktyorların portretləri nümayiş etdirilirdi. Vitrinlərdə musiqi alətləri, xalq tətbiqi sənətinin nümunələri: tikmələr, metal və ağac üzərində oymalar, sərgilənmişdi.

Vitrinlərin birində Azərbaycan yazıçılarının əsərləri, onların rus mədəniyyəti haqqında fikirləri, eləcə də rus yazıçılarının Azərbaycan haqqında, Rus-Azərbaycan mədəniyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında fikirlər, nöqteyi-nəzərlər toplanaraq nümayiş etdirilmişdir. Ayrıca bir lövhədə Azərbaycan zəhmətkeşlərinin çarizmə, mülkədarlara, burjuaziyaya qarşı ümumrusiya inqilabi hərəkatı ilə sıx bağlı olan inqilabi mübarizə öz əksini tapmışdır. Burada "V.İ. Lenin

başda olmaqla Azərbaycan zəhmətkeşlərinin mübarizəsinə başçılıq etmiş Bakı partiya təşkilatının, bolşeviklər partiyasının köməyi, rəhbərliyi” mövzusu açıqlanaraq sərgilənir. Bu lövhələrdəki materiallar sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəniyyətin böyük inkişafı barədə əyani təsəvvür əldə etməyə yönəlmişdi.

1960-CI İLDƏ YARADILMIŞ DƏRNƏKLƏRİN KÜTLƏVİ İŞİ VƏ FƏALİYYƏTİ

Muzeylərin elmi-maarifçilik işi bütövlükdə müxtəlif sahələrin elmi-maarifçilik işi ilə ayrılmaz şəkildə bağlı idi. Muzeydə saxlanılan və elmi cəhətdən işlənilmiş ekspozisiyada göstərilən maddi və mənəvi mədəniyyət abidələri əhalinin səviyyəsinin, bilgilərinin inkişafı üçün apardıqları kütləvi iş proqramlarında geniş istifadə edilirdi. Bu işin müxtəlif formaları vardır – ekskursiyalar, seminarlar, dərnəklər, məsləhətlər, səyyar sərgilər. Muzeyin ekspozisiyası ilə sıx əlaqədar olan ekskursiyalar kütləvi işin əsas formasıdır. Ekskursiyanın məqsədi onun ideya əsasını təşkil edir. Burada ümumtəhsil və tərbiyə xarakterli məsələlər əks olunurdu.

Azərbaycan Tarixi Muzeyinin nəzdində üç tarix dərnəyi fəaliyyət göstərirdi.

Gənc arxeoloqlar dərnəyi daha fəal idi. Arxeologiya dərnəyi 1960-cı ildə Muzeyin Məktəb Kabinetinin nəzdində yaradılmışdı. Bu müddətdə dərnəyin müəyyən iş metodikası formalaşmış. Onun qarşısında qoyulan əsas vəzifə arxeologiyanın ayrı-ayrı xüsusi kolleksiyalar toplaması ilə yanaşı, elmi cəhətdən təkamülünü göstərmək, arxeoloji qazıntı və tədqiqatların əsas metod və üsullarını şərh etmək, əldə edilmiş materiallar əsasında bəşəriyyətin tarixi keçmişinin necə təqdim edilməsini göstərməkdən ibarət idi.

Dərnək müəyyən plan üzrə işləyirdi. Dərnəyin üzvləri elmi mövzularla tanış olur, arxeologiyanın bir elm kimi yaranma və inkişaf tarixini öyrənirdilər. Arxeologiyanın digər elmlərlə (geologiya, antropologiya, etnoqrafiya, tarix, numizmatika, epiqrafika, heraldika, sfragistika, qliptika və s.) əlaqəsi, yazılı, maddi mənbələr və s. söhbətlər arxeoloji materialın nümayiş etdirilməsi, muzeyin ekspozisiyasında həmin materialların göstərilməsi ilə müşayiət olunurdu. Bakı, Abşeron, Azərbaycanın digər bölgələrinin arxeoloji, memarlıq abidələri ilə tanışlıq məqsədilə dərnək tematik ekskursiyalar təşkil edirdi. Gənc arxeoloqların ilk ekskursiyası doğma şəhərin keçmişi, bu günü və gələcəyi ilə tanışlıqdan

başlayırdı. Uşaqlar şəhərin ən gözəl guşələrində: meydan və bağçalarında, prospekt və parklarında, yeni tikililərdə, inqilabi hərəkatla əlaqədar yerlərdə olur, şəhərin qədim hissəsindəki memarlıq abidələrinə baxırdılar. Onlar təxminən XII əsrdə inşa edilmiş, çoxsaylı rəvayətlər söylənilən Qız qalası, XV əsrin birinci yarısına aid möhtəşəm Şirvanşahlar Saray Kompleksi ilə hökmən tanış olurdu. Gənc arxeoloqlar İçərişəhərdə qədim hamamlar, mədrəsə, yaşayış binalarının portalları, müxtəlif ölkələrdən gələn tacirlər üçün karvansaraylar, o cümlədən Çin karvansarayı (XIV əsr), Hindistanın Moltan şəhərindən olan tacirlər üçün nəzərdə tutulan Moltanı karvansarayı (XVIII əsr), Buxara karvansarayı və digər abidələrlə tanış olurdular. Təkcə İçərişəhərdə 30-dan çox qədim abidə qorunur.

Dərnəyin üzvləri Qobustana gedir, orada Azərbaycan xalqının yaradıcılıq inciləri 10-12 min yaşı olan qayaüstü rəsmlərlə tanış olurdu. Rəsmlərin müxtəlifliyinə, onların icra texnikasına və sayına görə Qobustan dünyanın ən maraqlı abidələrindən biridir. Kiçik daş, Böyük daş, Cingirdağ qayalarının üzərində 3000-dən çox müxtəlif təsvirlər mövcuddur.

Tarix elmləri doktoru, Azərbaycan Tarixi Muzeyinin qədim və orta əsrlər tarixi şöbəsinin rəhbəri Z.İ. Yampolski Qobustana ekskursiya zamanı dərnək iştirakçılarına latın yazılarının tarixi barədə məlumat verir

Dərnəyin üzvləri Abşeronun digər abidələri: Zaviyə, pirlər, məscidlər, müşahidə qüllələri, qala divarları, mayaklar, inqilabi şöhrət abidələri, Şağan, Şüvəlan, Artyom (Pirallahı) adası, Qala, Türkan, Dübəndi məntəqələrində arxeoloji obyektlər, məşhur Binəqədi gölündə dördüncü dövrə aid flora və fauna qalıqları ilə tanış olurdular. Dərnəyin ən qabiliyyətli üzvlərinin arxeoloji ekspedisiyalarda iştirak etməsinə icazə verilirdi. Məsələn, dərnəyin üzvləri Torpaqqala, Bakı, Qəbələdə, sualtı tarixi-arxeoloji ekspedisiyalarda işləyirdilər. Dərnəyin üzvləri burada arxeoloji abidələrlə, arxeoloji qazıntıların metodikası ilə tanış olur, çöl tədqiqatlarına dair gündəliklər aparır, fotoşəkillər, rəsmlər, planlar və çertyojlar çəkir, aşkar edilmiş materialın kameral işlənməsində, ətraf bölgələrin arxeoloji tədqiqatında və ekspedisiyanın digər işlərində iştirak edirlər. Arxeologiya dərnəyinin bəzi üzvləri sonradan tarix, arxeologiya və digər elm sahələri üzrə görkəmli alimlər sırasına qatılmışlar.

Qədim və orta əsrlər tarixi şöbəsinin və arxeologiya fondunun əməkdaşları istirahətdə: Tamilla İbrahimova (soldan birinci), Zelik Yampolski (ortada, ayaq üstə), onun yanında laborant Nurlana, aşağıda Rizvan Əliyev və başqaları.

1960-cı ildə muzeyə 75 mindən çox tamaşaçı gəlmişdir. Muzeyin elmi işçilərinin məqalələri "Muzeyin əsərləri", "Azərbaycan SSR EA xəbərləri" və digər mətbu orqanlarda dərc edilmişdir. Muzeyin elmi kollektivi fondların zənginləşdirilməsi, genişləndirilməsi işini davam etdirmişdir. Arxeologiya fondu daha çox zənginləşmişdir. Buraya Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun işçiləri tərəfindən arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış külli miqdarda maddi mədəniyyət əşyaları daxil olmuşdur. Fondlar həm də əhalidən muzey sərvətlərinin alqı-satqı komissiyasının fəaliyyəti nəticəsində alınmış eksponatlarda yeni naməlum materialları əldə etmək məqsədilə respublika rayonlarına tematik səfərlərin göstəriciləri nəticəsində genişlənmişdir.

1960-cı ildə Muzeyin fondlarına 11 minə yaxın material daxil olmuşdur:

Fondlar	Əşyaların sayı
Arxeologiya	2993
Numizmatika	7000
Etnoqrafiya	45
Yeni tarix	15
Müasir dövr	30
Moskva, Leninqrad, Tbilisi və keçmiş Sovet İttifaqının başqa şəhərlərindən alınmış neqativ və arxiv materialları	695

Azərbaycan Tarixi Muzeyinin elmi işçıləri C.Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyinə, R. Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinə, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat və Dil Muzeyinə, yeni yaradılmış digər muzeylərə elmi məsləhətlər verməklə köməklik göstərirdilər.

Azərbaycan Milli Tarixi Muzeyi ölkənin ən çox ziyarət olunan muzeylərdən biridir. Onların arasında şagirdlər, tələbələr, müxtəlif şəhərlərdən gələn turistlər, habelə siyasətçilər, ictimai xadimlər, alimlər, mədəniyyət və incəsənət işçiləri də vardır.

Bu yazıda biz Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin "Azərbaycanda Elmi İrsin Toplanması və Sistemləşdirilməsi" mərkəzi fondunda saxlanılan arxiv materialları əsasında 1920-1960-cı illərdə Azərbaycanda muzey işinin təşəkkülü və inkişaf prosesini işıqlandırmağa çalışdıq. Təqdim olunan əsər həm Azərbaycan tarixinə böyük maraq göstərən geniş oxucu kütləsi, həm də muzeyşunasların diqqətini cəlb edə bilər.

Sonda göstərilən nəşrin Azərbaycan tarixinin və muzey işinin meydana gəlməsinin və inkişafının 90 illik yubileyinə həsr olunduğunu qeyd etmək istərdik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Пахомов Е.А. Монетная коллекция Азгосмузея (I. Греция, Рим, Эллинистический Восток, Сасаниды, Бухары-Худаты, Табаристан и Омайдские наместники в Иране). Т. 1, вып. 8. Изд. Азгосмузея. Баку, 1928, с.7.

2. Социально-комплексная экспозиция Аз.Гос.Музея (к 10-летию Музея, 1920-1930). Изд. Азгосмузея. Баку, 1931, 48 с.

3. Гусейнова С.О. Организация первых научных учреждений и их вклад в становление исторической науки в Азербайджане. Материалы по истории Азербайджана. Т. X. Баку, 1987, с.132-140.

4. Материалы по истории Азербайджана (к 50-летию Музея). Т. VIII. Баку, 1975.

5. Гуммель Я.И. Краеведческий музей Ханларского района. Баку, 1939.

6. Известия Общества обследования и изучения Азербайджана. № 2, 1926; №3, 1927.

7. Левиатов В.Н. Музей Истории Азербайджана. Известия Азербайджанского Филиала Академии Наук, № 6, 1943, с.132-135.

8. Ишханов Б.А. Музей истории народов Азербайджана. Отчет за 1938 и перспективы на 1939 г. Известия Азербайджанского Филиала Академии Наук, № 3, 1939, с.45-49.

9. Пахомов Е.А. Клады Азербайджана и других республик и краев Кавказа. Баку. Вып. 2-й., 1938; Вып. 3-й, 1940 г.
10. Казиев С.М. Археологические раскопки в Мингечауре. Материальная культура Азербайджана, № 1. Баку, 1949, с.9-49.
11. Казиев М.А. Научные основы и задачи экспозиции Музея истории Азербайджана с древнейших времен до X века. Материалы по истории Азербайджана. Труды Музея истории Азербайджана. Т. 2. Баку, 1957, с.13-18.
12. Гусейнов А.Н. Музей истории Азербайджана. Материалы по истории Азербайджана. Труды Музея истории Азербайджана. Т 2. Баку,1957, с.329-332.
13. Азизбекова П.А. Директор Музея истории Азербайджана АН Азерб. ССР. (50-летие Музея истории Азербайджана). Изд. «Элм», Баку, 1975, с.12-22.
14. Голубкина Т.И. О работе кружка юных археологов Музея истории Азербайджана (50-летие Музея истории Азербайджана). Изд. «Элм», Баку, 1975, с.112-116.
15. Бахшиева А.Т. Из истории Музейного дела в Азербайджане. Изд. «Элм», Баку, 2005, 152 с.
16. Керимова Т.С. Из истории Национальной Академии Наук Азербайджана. Изд. «Тахсил», Баку, 2005, 566 с.
17. Bayramov A. Heydar Əliyev və muzeylərimiz. Bakı, 1999.

18. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi (ARDTA). Fond № 57, siyahı 5, sənəd 92, vərəq 303.
19. AMEA Rəyasət Heyətinin Azərbaycanda Elmi İrsin Toplanması və Sistemləşdirilməsi mərkəzi (AMEA AEİTSM). F.4, siyahı 1, sax. vah. 9, qutu 1.
20. Yenə orada. F.4, siyahı 1, sax. vah. 1, qutu 1.
21. Yenə orada. F.4, siyahı 1, sax. vah. 39, qutu 2.
22. Yenə orada. F.4, siyahı 1, sax. vah. 28, qutu 2.
23. Yenə orada. F.4, sax. vah. 26, qutu 1.
24. Yenə orada. F.4, sax. vah. 21, qutu 1.
25. Yenə orada. F.4, sax. vah. 20, qutu 1.
26. Yenə orada. F.4, siyahı 1, sax. vah. 4, qutu 1
27. Yenə orada. F.4, siyahı 1,sax. vah. 10, qutu 1.
28. Yenə orada. F.4, siyahı 1,sax. vah. 19, qutu 1.
29. Yenə orada. F.4, siyahı 1,sax. vah. 17, qutu 1.
30. Yenə orada. F.4, siyahı 1,sax. vah. 8, qutu 1.
31. Yenə orada. F.4, siyahı 1,sax. vah. 16, qutu 1.
32. Yenə orada. F.4, siyahı 1,sax. vah. 7, qutu 1.
33. Yenə orada. F.4, siyahı 1,sax. vah. 41, qutu 2.

MÜNDƏRİCAT

Giriş………………………………………………….3

Azərbaycan dövlət muzeyinin
yaradılmasının məqsəd və vəzifələri ………………......8

Muzeyin strukturu………………………………..........13

XX əsrin 20-ci illərində muzeyin fəaliyyəti……...........16

Azərbaycanın rayonlarında diyarşünaslıq muzeylərinin
təşkil edilməsi …………………………………….....30

XX əsrin 30-40-cı illərində muzeyin fəaliyyəti ..….........34

1950-ci ildə muzeyin fəaliyyəti…………………..........59

1955-1960-cı illərdə muzeyin fəaliyyəti..…………........63

1960-cı ildə muzeydə yaradılmış dərnəklərin kütləvi
işi və fəaliyyəti …………...71

İstifadə edilmiş ədəbiyyat……. ………………….......77

ВВЕДЕНИЕ

Азербайджанская Республика, восстановившая в начале 90-х годов XX века свою независимость, предпринимает решительные и успешные шаги на пути возрождения традиций государственности. Азербайджанский народ стремится познать свои корни, вернуть духовные ценности прошлого.

Азербайджан – страна с богатой и интересной историей, один из древнейших очагов цивилизации. Обитатели его исторической территории оставили богатое культурное наследие, создававшееся на протяжении многих веков.

Территория Азербайджана, благодаря естественно-географическим условиям - входит в ареал возникновения человечества. Здесь с глубокой древности проживали люди, прошедшие все основные этапы развития цивилизации. Материальная и духовная культура Азербайджана отражена в многочисленных археологических находках, запечатлена в памятниках, которые на протяжении веков были свидетелями нашей истории. Эти древние памятники обнаружены во время строительных работ и при археологических раскопках, проводимых на территории Азербайджанской Республики. К примеру в районе Бинагады в 30-х годах XX века были найдены останки диких животных, обитавших на Абшероне, возраст которых датируется многими тысячелетиями.

Эпохальным событием стало открытие в 60-х годах XX века Азыхской пещеры в Физулинском районе Нагорной части Гарабага. Здесь была найдена стоянка самого древнего человека на территории нашей республики. Это открытие позволило многим ученым со всего мира собственными глазами увидеть найденные здесь нашими отечественными археологами артефакты, возраст которых датируется 1,5 миллионом лет.

Геополитическое положение Азербайджана, его выгодное расположение на пересечении Востока с Западом во все времена привлекало внимание могущественных государств. Не случайно эта территория всегда была яблоком раздора между соседними государствами, регулярно превращалась в арену военных столкновений. Находясь на стыке цивилизаций, наш народ обогащался культурой пришлых народов. В то же время, он и сам влиял на культуру соседних государств, многие из которых в средние века возвеличились до статуса мировых держав. Покоряя эту территорию, завоеватели уводили с собой в качестве военнопленных самых лучших мастеров, ремесленников, архитекторов и писателей.

Заметный вклад в развитие национального краеведения внесли видные представители азербайджанской интеллигенции, ученые и писатели, деятели культуры и науки: Аббасгулу Ага Бакиханов, Мирза Фатали Ахундов, Ахмед бек Джаваншир,

Мирза Адыгезал бек, Рашид бек Эфендиев, Джалил Мамедгулузаде и другие, активно занимавшиеся просветительством, пытались организовывать краеведческие музеи, на их основе вести научную работу по изучению истории Азербайджана, материальной культуры своего народа. К примеру, в 1890 году Дж. Мамедгулузаде удалось создать первый небольшой краеведческий музей при школе в Нахчыванском селении Неграм.

Отражением богатой и многовековой истории азербайджанского народа являются материалы, которые хранятся в Национальном Музее Истории Азербайджана. Его основа была заложена в 1920 году декретом Азербайджанского революционного комитета (Азревкома) о создании Азербайджанского Государственного Музея, и он стал первым научным учреждением, созданным в Азербайжане после установления Советской власти.

С 1936 года Музей функционировал в составе Азербайджанского филиала Академии наук СССР, а с 1945 г. по настоящее время – в качестве научно-исследовательского и культурно-просветительского учреждения входит в структуру Национальной Академии наук Азербайджана. Научные планы Музея распространяются на сферы изучения истории Азербайджана всех периодов.

Учитывая, что в начале XX века республика была очень слабо исследована и изучена, а некоторые ее районы в научном плане были просто «белым

пятном», в первые годы Советской власти здесь была широко развернута работа по всестороннему изучению Азербайджана, его богатой истории. Даже с учетом острой нехватки научных кадров, перед азербайджанской научной общественностью ставились масштабные задачи. С помощью российских ученых и специалистов перед сотрудниками Музея была поставлена задача ликвидации этих пробелов, планомерного изучения неисчерпаемых природных и исторических богатств Азербайджана. При этом особое внимание обращалось на реставрацию памятников материальной культуры азербайджанского народа, требовавших пристального внимания и широкого научного изучения.

В начале 20-х годов прошлого столетия научные исследования в республике в основном были сконцентрированы в Азербайджанском Государственном университете. Для решения поставленных задач работники Азербайджанского Государственного Музея тесно сотрудничали со специалистами восточного факультета данного учебного заведения, где также велась работа по всестороннему изучению истории Азербайджана, стран Ближнего и Среднего Востока.

Развитие культурно-просветительских учреждений получило новый импульс в годы, когда республикой руководил Гейдар Алиев. По его инициативе в республике начали функционировать

ряд домов-музеев: в Баку – Узеира Гаджибекова, Самеда Вургуна, Джафара Джабарлы, Бюльбюля, Ниязи и др., в Нахичеване – Гусейна Джавида.

Важные изменения в области науки произошли с возвращением Гейдара Алиева к руководству республикой в 1993 году. Общенациональный лидер поставил перед учеными-историками задачу объективного и всестороннего изучения истории Азербайджана, особенно истории XIX и XX веков. Была подготовлена и издана «История Азербайджана» в семи томах.

Курс общенациональнго лидера Гейдара Алиева для развития науки, культуры и социальной сферы продолжил президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев. Большое внимание уделяется главному научному учреждению республики – Национальной Академии Наук. В последние годы многие научно-исследовательские организации, в том числе и Национальный Музей Истории Азербайджана, получили существенную материальную и финансовую поддержку со стороны государства. После проведенной по указу президента Ильхама Алиева реставрации, в 2008 году экспозиция Музея обогатилась новыми материалами, документами и экспонатами, демонстрация которых была невозможна до обретения независимости Азербайджана.

Плодотворная и мудрая политика главы государства, позволившая в значительной степени

достичь большего экономического и социально-культурного развития регионов, способствовала появлению и развитию краеведческих музеев во многих районах Азербайджана.

Становление и развитие музейного дела в Азербайджане отражено в многочисленных исследованиях, основанных на документальных и архивных материалах. Ряд важных научных трудов изданы, как сотрудниками Музея Истории Азербайджана, так и другими исследователями: Я.И. Гуммелем, С.М. Казиевым, В.Н. Левиатовым, М.А. Казиевым, П.А. Азизбековой, С.О. Гусейновой, В.Я. Гарником, Н.А. Пашаевой, А. Байрамовой, А.Т. Бахшиевой.

В данной работе сделана попытка на основе архивных материалов, хранящихся в фондах центра комплектования и систематизации научного наследия Азербайджана при Президиуме НАН Азербайджана, осветить историю становления и развития Азербайджанского Государственного Музея (ныне Национальный Музей Истории Азербайджана) в период с 1920 по 1960 годы. В ней подробно изложены этапы становления музея, изменения его структуры, трудности, с которыми сталкивались энтузиасты музейного дела.

2010 год - юбилейный для Национального Музея Истории Азербайджана. По своему научному значению и богатству коллекций Национальный Музей истории Азербайджана в настоящее время

является одним из крупнейших музеев республики. В его фондах имеется около трехсот тысяч единиц хранения, которые составляют сокровищницу национальной истории и культуры нашего народа. Музей по праву гордится своей коллекцией восточных монет, которая в бывшем СССР занимала второе место после коллекций Эрмитажа, была широко известна за пределами республики и коллекцией редких книг. Материалы Национального Музея Истории Азербайджана вытавлялись на международных выставках в Алжире, Франции, Голландии, Японии, Германии, Норвегии и других странах.

Национальный Музей Истории Азербайджана один из наиболее посещаемых музеев республики. Сюда приходят не только учащиеся, студенты, туристы, но и политики, общественные деятели, ученые, работники культуры и искусства. Их впечатления об экспозиции, рассказывающей о материальной и духовной культуре азербайджанского народа, отражены в книгах-отзывах посетителей.

Данная работа может представлять интерес, как для широкого круга читателей, интересующихся историей Азербайджана, так и для музееведов.

Издание посвящено 90-летию истории возникновения и развития музейного дела в Азербайджане.

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ СОЗДАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ

Главное предназначение музеев – просвещение населения, популяризация и пропаганда культуры, научных знаний. В 20-е гг. прошлого века, когда музейное дело в республике еще не было развито, а большинство населения Азербайджана было неграмотным, перед музейными сотрудниками стояли общеобразовательные задачи. В это время сотрудники Госмузея Азербайджана выступали с докладами в государственных учреждениях, на предприятиях, в рабочих клубах, на сельских сходах, регулярно организовывали лектории. Сотрудники Музея писали учебные пособия по истории Азербайджана. Ярким образцом этой деятельности может служить труд Е.А.Пахомова «Краткий очерк истории Азербайджана», вышедший в свет в 1925 г.

В период, когда еще не сложилась система научных учреждений, особую актуальность в работе Музея того периода приобрела научная деятельность, проводившаяся в рамках Общества по исследованию и изучению Азербайджана.

Важную роль Музей сыграл также в организации краеведения в районах республики. При непосредственном содействии сотрудников Музея была налажена деятельность историко-краеведческих учреждений, выполнявших функции очагов

культуры. Но основной задачей Музея, особенно в начальный период его деятельности, оставался сбор материалов по различным периодам истории Азербайджана. На основании вновь приобретенных экспонатов создавалась первая экспозиция, организовывались выставки. Большую помощь в организации Музея, сбору экспонатов оказывало население Азербайджана.

Для общего идейного руководства всеми работами в области науки в феврале 1921 г. при Народном комиссариате просвещения республики был организован Академический отдел, в него вошли: Азербайджанский Государственный Университет, Политехнический институт, Государственный Музей, Государственный Архив, Государственная Библиотека.

В июле 1922 г. Академический отдел был преобразован в Научный совет, основной задачей которого являлось объединение и координация научно-исследовательской и научно-педагогической деятельности, как научно-исследовательских учреждений, так и высшей школы. Научному совету принадлежала большая заслуга в апробации многих важнейших вопросов научно-исследовательского и культурно-просветительского характера, рецензировании научных трудов и учебников.

В первые годы Советской власти в республике изучением истории Азербайджана, народов Ближнего и Среднего Востока занимались Азербайджанский

Государственный Музей, а также Восточный факультет Азгосуниверситета. Следует отметить, что отсутствие научных музейных учреждений в Азербайджане привели к тому, что новые и ранее найденные ценные экспонаты материальной культуры азербайджанского народа хранились в Тифлисском Историческом Музее, или же в центральных музеях Москвы и Ленинграда. В Азербайджане они находились только в частных коллекциях.

В июне 1920 г. специальным декретом при отделе Временного Бакинского Ревкома была создана музейно-экскурсионная секция (Музэкскурс), руководившая сбором музейных ценностей и организацией музеев. Здесь собирали документы бывшей Городской думы, статистические данные, плакаты, диаграммы, печатные материалы об Азербайджане и странах Востока, проводили работу с издательствами, редакциями газет и журналов по сбору образцов печатных, художественных изданий, изданных и находившихся в производстве.

Начало 20-х годов XX века были периодом активного музейного строительства, и эта работа носила в основном краеведческо-просветительский характер. В 1920 г. по инициативе Е.Н. Станевича группой бакинских педагогов был основан краеведческо-педагогический кружок, задачей которого было организация музеев, лабораторий, экскурсий и т.п. Тогда же этот кружок был включен в

состав Наркомпроса под названием музейно-экскурсионного подотдела (Музэкскурс), который возглавил Е.Н. Станевич. Не имея постоянного помещения и временно занимая две небольшие комнаты в бывшем особняке Бекендорфа, Музэкскурс начал собирать материалы для будущего музея.

Бывший особняк нефтепромышленника Бекендорфа в Баку (ныне Азербайджанский государственный музей искусств имени Рустама Мустафаева)

В числе первых его приобретений оказалось хорошо подобранная типовая коллекция греческих, римских, восточных и др. монет в количестве 103 экземпляров. В июле Музэкскурс получил помещение в бывшем доме Гаджи Зейналабдина Тагиева, где была начата работа по организации музея с биологическим и историко-археологическим отделами. Здесь разместился нумизматический кабинет, ряд подсобных учреждений педагогического характера:

музей подвижных учебных пособий, центральный физико-химический кабинет с кинематографом при нем, экскурсионное бюро, комиссия по охране памятников старины и искусства, библиотека и др.

Развитию Музэкскурса способствовала передача остатков ликвидированных музеев и кабинетов, коллекций бывшего 2-го Бакинского реального училища, остатков Бакинской воскресной школы, педагогического музея, основанного Тхоржевским, небольшого историко-археологического музея, устроенного Х. Мирза-Джамаловом при бывшем Азербайджанском парламенте.

В начале 1921 г. Е.Н. Станевич отказался от руководства Музэкскурсом, его место занял С.Н. Савельев. При нем архивная секция комиссии по охране памятников старины, в которую еще раньше влилась историко-археологическая комиссия, организованная при Наркомпросе по инициативе М. Агаева и Х. Мирза-Джамалова, была преобразована в государственный архив, а Музэкскурс был переименован в Музархив (Музейно-архивный подотдел Наркомпроса). Несколько позже архив окончательно был отделен от музея, который и получил свое название Азгосмузея. Вместе с этим от музея постепенно стали отделяться чисто педагогические отделы: центральный физико-химический кабинет (был передан на рабфак в 1922 г.), экскурсионное бюро и музей учебных пособий

(оба были закрыты в 1923 г.), а комиссия по охране памятников старины была преобразована в 1923 г. в Азербайджанский Археологический Комитет.

Музей имел несколько названий: «Учебный Музей родного края при подотделе Наркомпроса Музэкскурс», «Музей наглядных пособий», Музей родного края «Истиглал». Получив свое окончательное юридическое оформление, Государственный Музей Азербайджанской ССР становится центром не только музейного дела, но и изучения истории, археологии, нумизматики, архивного дела, востоковедения в республике.

К научно-исследовательской работе в Азгосмузее привлекались не только энтузиасты музейного дела, но и историки, археологи, любители старины, коллекционеры и др. Огромную помощь в становлении и развитии Музея, как важного центра по развитию азербайджанской археологии, оказывало «Правление Азербайджанского отделения Московского археологического общества». Крупным вкладом в дело изучения прошлого Азербайджана стали труды академика И.И. Мещанинова – основателя азербайджанской школы археологов.

Археология Азербайджана давно привлекала внимание мировой науки. С изучением истории Азербайджана, начиная с середины XIX века, связаны имена крупнейших ученых-археологов М.Н. Никольского и А.А. Ивановского. В деле изучения истории древнего Кавказа, в том числе и

Азербайджана, многое было сделано академиком Н.Я. Марром.

25 марта 1922 г. было принято постановление Коллегии Наркомпроса РСФСР «О выделении из музейных фондов произведений Восточного искусства для Азербайджанского музея». Центральные музеи оказывали большую помощь в сборе материалов для организации развернутых экспозиций. Третьяковской галереей Азербайджанскому Государственному Музею была выделена коллекция произведений русских мастеров, предметы материальной культуры Азербайджана были получены из музейных фондов Ленинграда. В январе 1928 г. на заседании Особой Комиссии при Совнаркоме СССР по вопросу о распределении средств между крупными музеями Союза было вынесено постановление выделить Азгосмузею средств на сумму 4 тыс. рублей.

СТРУКТУРА МУЗЕЯ

В результате принятия ряда специальных приказов, декретов и постановлений в республике стали национализироваться все культурно-просветительские учреждения, а также началась работа по охране исторических памятников искусства. На основании этих декретов 18 мая 1920 г. и был создан Азербайджанский Государственный Музей, который был размещен в особняке видного нефтепромышленника и мецената Гаджи Зейналабдина Тагиева.

Помещение Азгосмузея в 1920 г. в доме Г.З.Тагиева.

Азгосмузей находился в ведении Главнауки Народного Комиссариата Просвещения Азербайджанской ССР, куда он и представлял свои планы работ, смету, отчёты о деятельности. Возглавлял Азгосмузей директор, назначенный Коллегией Народного Комиссариата Просвещения по представлению Главнауки. Он был ответственен за организацию музейного дела, за целостность и сохранность музейного имущества.

Функции заместителя директора исполнял учёный секретарь. Для обсуждения научных вопросов был организован Ученый совет, на заседаниях которого рассматривались и утверждались планы экспозиций, вопросы сбора материалов, хранения, инвентаризации экспонатов, заслушивались доклады, связанные с экспозицией.

Азгосмузей руководил деятельностью районных музеев. Финансирование Музея осуществлялось по смете Народного Комиссариата Просвещения Азербайджанской ССР из средств, выделяемых ведомствам и учреждениям для выставок, а также из спецсредств от эксплуатации подсобных предприятий, от продажи собственных изданий, входной платы в музей, реализации научного музейного имущества. Предусматривалось, в случае ликвидации Музея научное и техническое оборудование, научные и художественные коллекции, отдельные экспонаты, библиотеку, архив передать в ведение Народного Комиссариата Просвещения.

Согласно архивным документам, Азгосмузей состоял из четырех отделов, которые в свою очередь делились на подотделы:

1) Название учреждения – Азербайджанский Государственный Музей. Адрес: АзССР, г. Баку, ул. Малыгина, № 6. Год основания – 1920 г.

2) Характер – краеведческий. Задача – научное учреждение.

3) Главные отделы и их руководители: а) Естественно-исторический с 4-мя подотделами: геологии, зоологии, ботаники и энтомологии. Научный руководитель – проф. Елпатьевский В.С. Зав. отделом – Джафаров Р.; б) Исторический с 3-мя подотделами: истории, археологии и этнографии. Научный руководитель – проф. Пчелин Н.Н.; в) Художественный с 2-мя подотделами по Восточному и Западному искусствам. Хранитель – художник Фабри М.А; г) Литературно-театральный. Хранитель –Шарифов А.К.

4) Количество экспонатов и томов книг: а) в отделе Искусств – 2 364; б) в Литературно-театральном отделе – 2 500; в) в отделе Истории – 2 603; г) в Естественно-историческом отделе – 38 325. В библиотеке имелось 6 828 томов книг.

5) Научные работники по отделам, их специальность:

а) Естественно-исторический отдел: Елпатьевский Владимир Сергеевич, профессор; Джафаров Рагим (зоолог); Прилипко Леонид Иванович (ботаник);

Халилов Джалил (геолог, студент); Лазимов Джалил (ботаник, студент);
б) Исторический отдел: Пчелин Николай Николаевич (профессор); Джафарзаде Исхаак (археолог, преподаватель); Пахомов Евгений Александрович (преподаватель); Кулиева Мария Владимировна (этнограф, студентка);
в) Отдел Искусств: Фабри Морис Альфредович (художник, преподаватель); Оболенский Владимир Андреевич (художник, преподаватель);
г) Литературно-театральный отдел: Шарифов Ага Керим (театровед).

В 1927 г. Обществом обследования и изучения Азербайджана были изданы книги Шарифова Д: «Раскопки Ялойлутапа», «Обследование развалин Кабалы», «Крестьянская усадьба 3-4-х районов Нухинского уезда», «Некоторые памятники искусства древнего Нухинского уезда». В 1928 г. Азгосмузеем были изданы книги: Шван-Гурийского – «Пустыни АССР», «Туберозы», «Ландыш», «Розмарин»; Пахомова Е.А.– «Монетная коллекция Азгосмузея».

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУЗЕЯ В 20-Е ГОДЫ XX ВЕКА

Постепенно от музея стали отделяться чисто педагогические отделы, комиссия по охране памятников старины была преобразована в 1923 году в Азербайджанский Археологический Комитет. Таким образом, Музей постепенно конкретизировал круг своей научно-просветительской деятельности. Формирование Азгосмузея закончилось к 1924 году. В этом же году началась реорганизация музейной библиотеки, а с 1927 г. начали издаваться «Материалы Азгосмузея». Это способствовало обмену изданиями, как с Академией наук России, так и с другими научными учреждениями, музеями, университетами. Библиотека пополнялась периодическими изданиями, книгами, соответствующими профилю и научным задачам Азгосмузея.

Археологический Комитет за время своей деятельности основное внимание уделял сбору материалов и экспонатов, имевших прямое отношение к истории развития Азербайджана. Эта необходимость возникла из-за того, что большинство поступлений носили случайный характер и соответствовали уровню школьных пособий. Поэтому, с 1924 по 1925 гг. были организованы поездки, целью которых являлись систематические сборы материалов для фонда, дальнейший отбор

экспонатов для различных выставок по тематике «История развития Азербайджана в целом».

В 1925 г. в Музее был организован Этнографический подотдел, подготовлен путеводитель, описывающий жизнь людей различных национальностей, проживавших в республике.

Экспонаты подотдела отражали жизнь, самобытность, достижение духовной культуры населения Азербайджана. Здесь, к примеру, была выставлена кибитка* (юрта) – временное летнее передвижное жилище скотовода.

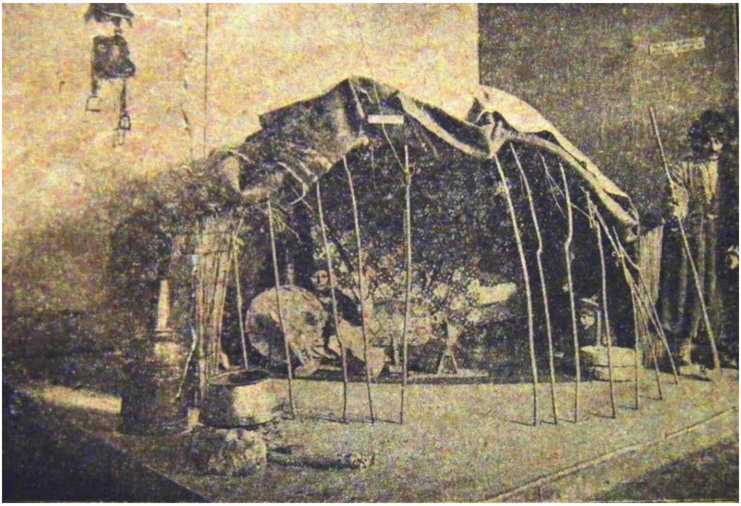

Кочевое скотоводческое хозяйство: кибитка

---

* В Азербайджане никогда не было кочевого скотоводческого хозяйства. Просто скотоводы в жаркие летние месяцы перебирались на прохладные пастбища. Они имели постоянные места жительства и зимой занимались другими видами хозяйственной деятельности. (Для получения дополнительной информации см.: З. Гаджиева «Историография Карабакского ханства», Баку, 2005, с. 150)

Большой интерес у посетителей вызывали экспонаты, отображающие быт крестьян на яйлагах: прядение шерсти, сбивание масла. В одной из комнат располагалась экспозиция, воспроизводящая хозяйство земледельца с макетом комнаты крестьянина-середняка, ее убранством, предметами хозяйства, одеждой. В экспозиции, посвященной хозяйству скотовода, демонстрировалось обработка шерсти- прядение нити и ковроткачество. Посетителей экспозиции знакомили с художественным творчеством женщины тюрчанки, ее рукоделиями, бытом, предметами обихода.

Оседлое хозяйство земледельца

В экспозиции по земледельческому хозяйству демонстрировалось хозяйство Нухинского и Геокчайского уездов, известных зерноводством и шелковичным производством. В 4-х витринах были представлены помещения для разведения червей тутового шелкопряда, процесс кустарной размотки коконов, развитие шёлкомотального станка, образцы выделываемых тканей.

Отдельная комната была посвящена быту национальных меньшинств Азербайджана. Экспонаты были собраны в отдельные группы по национальности (удины, талыши, таты, персы).

В сентябре 1928 г. Этнографическим подотделом Музея была организована экспедиция для исследования районов зерноводства, шелководства, Нухинского (Шекинского) и Геокчайского уездов. Основной задачей поездки являлось изучение быта крестьянина и дальнейшее его воспроизведение в экспозиции подотдела. По результатам была создана типичная комната земледельца, занятого производством зерна, шелковым производством, где были выставлены предметы материальной культуры, макеты, фотографии, планы, таблицы, хозяйство крестьянина этих районов.

Согласно постановлению коллегии Историко-этнографического отдела от 28 февраля 1930 г., было решено представить в экспозиции отдел истории материальной культуры Азербайджана в следующих разделах:

1) Кочевой быт (от родового строя до капитализма);
2) Полукочевой быт (от родового строя до капитализма);
3) Земледельческий быт (от примитивного до современного механизированного земледелия);
4) Город и его развитие: ремесленно-промышленное селение, ремесленно-торговый город, промышленный город.

Согласно плану работ, в первую очередь предстояло изучить районы, прилегающие к Баку. Систематически собирались и разрабатывались материалы по Ленкоранскому, Кубинскому уездам. Был произведён ряд археологических раскопок в Ялойлутапа, Кабале, близ села Човдар. Позже началось обследование северных уездов АзССР, Нихинского (Шекинского) и частично, Шамахинского уезда. Главной целью исследования северных уездов был сбор фактического материала, раскрывающий самобытность населения изучаемых местностей, его быт, естественные условия жизни, а также природу края – флору, фауну и геологию. Многочисленные командировки, экспедиции в Гянджинский уезд, на Абшерон и исследования островов, прилегающих к Абшерону, позволили собрать большой фактический материал.

Плодотворными оказались командировки в Государственный музейный фонд РСФСР и другие учреждения. Ряд экспонатов был приобретен для отдела Восточного искусства – персидский фаянс,

бронза, ткани и вышивки тюркских народов. В музее постоянно действовала мастерская, где изготавливались необходимые экспонаты (макеты, чучела и др.), а также лаборатория для реставрации археологических предметов (при отделе истории) и фотолаборатория.

Выставочный зал Азгосмузея в 1920–е годы

Деятельность отделов.

Материалы Историко-археологического отдела Азгосмузея были выставлены по периодам: каменный, бронзовый, железный, период правления ханов и период царского владычества.

В отделе каменного века демонстрировались орудия производства первобытного человека. Экспонаты каменного века были представлены репродукциями, присланными из Центра, а также

экспонатами из коллекции Бенкендорфа, находками из Франции, Швейцарии.

В отделе бронзового века демонстрировались находки экспедиции Азербайджанского Государственного Музея, Общества исследования и изучения Азербайджана, обнаруженные в 1926-27 гг. в пунктах Човдар, Ялойлутапа, Кызыл-Ванк, Курдистан, Кабала.

Особое внимание уделялось развитию истории оружия. К примеру, с появлением стрел в обществе наблюдалось количественное изменение и рост производства разных украшений, которые указывали на улучшение условий жизни человека. Материалы демонстрировались по отдельным культурам: черноглиняная, сероглиняная, красноглиняная культура, а также крашеная керамика.

В отделе железного периода экспонировалась Ялойлутапинская культура – фрагменты сосудов и обломки предметов из городов Барда, Гянджа, Шамаха и Кабала. Из железных предметов были выставлены мечи, кинжалы, секиры, ятаганы и кольчуги. Демонстрация этой выставки носила характер ознакомления посетителей с историей культуры городов Азербайджана, подтверждающая древний характер производства металла на территории Азербайджана.

Ханский период истории Азербайджана XVIII века был отражён в экспозиции Карабахского, Гянджинского, Шамахинского и Бакинского ханств.

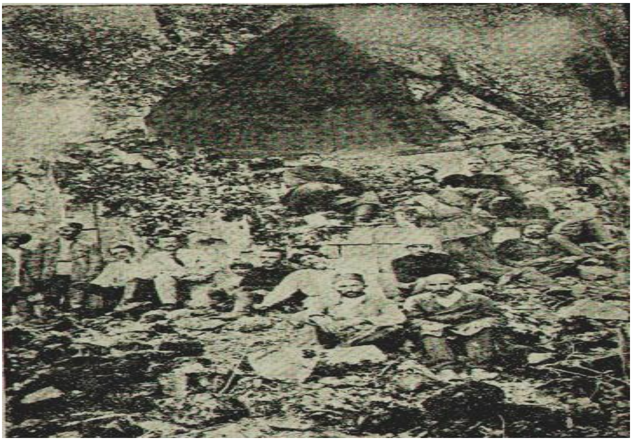

Фото, сделанное в 1925 г. в Нухинском (Шекинском) уезде сотрудниками Азгосмузея во время командировки, организованной директором Давудом Шарифовым

Демонстрировались огнестрельное оружие тех времён (фитильное, кремневое), ключи от Шушинских ворот, крепостей Гянджи, Баку, Кубы, а также макеты городов Баку, Шамахи, Сураханского храма огнепоклонников.

В экспозиции также демонстрировались портреты персидских шахов (азербайджанских), которые правили Азербайджаном в XVIII и XIX вв.: Надир шаха, Ага Мухаммед шаха Гаджара, Фатали шаха Гаджара; картина Рубо, изображающая взятие крепости Лянкарань в 1812 году, портреты царских чиновников-азербайджанцев Кербали хана Нахичеванского, Керимбека Новрузова-Кенгерлинского, помещика Гасан бека Агаларова. Большой интерес представлял макет вооружённого крестьянина XIX века.

Согласно решению Наркомпроса Азерб.ССР с 1924 года в Азгосмузее стал формироваться отдел искусств с двумя подотделами – Восточного и Западного искусства. Из фондов Азгосмузея были выделены соответствующие экспонаты: картины, фарфоровые изделия и т.д.

Отчет Азгосмузея в Главпрофобр Наркомпроса за август 1925 года гласит, что в месячной командировке в Нухинском (Шекинском), Агдашском и Геокчайском уездах с целью сбора исторического и этнографического материала находились директор музея Давуд Шарифов и заведующий отделом искусств Фабри.

По результатам командировок:

1) Художником Фабри и директором Шарифовым были сняты точные копии с некоторых сюжетов настенной живописи дворца Шекинских ханов в Нухе (7 единиц, из которых одна размером в 7 аршин, две 5 аршин в красках).

2) Сделано 97 фотографий исторического, этнографического и художественного характера.

3) Приобретено 28 этнографических предметов, в том числе 2 костюма.

4) Произведено 102 антропометрических измерений в селениях Куткашен, Варданлы, Бунут, Чуху-Каббала, Каланджик, Газря.

5) В музей доставлено 42 экземпляра кустарниковых растений верхнего Нухинского района.

6) Изготовлено 16 листов эстампажей старинных надписей с исторических памятников у селений Газря.

7) Произведены раскопки (разведочные) в развалинах города Кабала и извлечено 8 археологических предметов. Из-за отсутствия средств на доставку, ряд крупных исторических материалов, были оставлены в Ляки, Уджаре и Нухе.

Как видно из архивных документов, наряду с выездной деятельностью, кропотливая работа проводилась внутри Музея. В том числе:

• По историко-этнографическому отделу:

Произведена тщательная дезинфекция и приняты меры к уничтожению моли и прочих вредителей в шерстяных изделиях. Сюда поступило ряд предметов: 5 нумизматических золотых византийских монет, относящихся к периоду императора Константина III, а также дукат* и 3 фаянсовых предмета.

•По биологическому отделу:

Ботаническому подотделу было передано 162 растения из гербария Кубинского уезда.

---

*Старинная серебряная, а позднее – золотая монета, впервые выпущенная в Италии, затем находившаяся в обращении в ряде стран Западной Европы. Дукат применяли как украшение в виде медали или медальона, который носили на шнурке у самого горла.

Зоологическому подотделу было направлено и смонтировано 600 экспонатов бабочек кубинского сбора, а также был завершен Муганский уголок.

•По зоологическому отделу:

Установлен химический и минералогический состав 19 минералов, найденных на территории республики. Собраны, и установлены образцы почв Нухинского (Шекинского) и Кубинского уездов в количестве 62 коробок.

29 сентября 1925 г. на совместном заседании комитета Азгосмузея и Археологического Комитета под председательством директора музея Д. Шарифова и при участии научных сотрудников музея Р. Джафарова, М.А. Фабри, С.М. Сысоева, Т. Садыги, секретаря Шван-Гурийского рассматривался вопрос поездки в Москву и Ленинград для перевоза музейных ценностей для Азгосмузея. Как видно из выступления Шарифова, он считал, что перевоз музейных ценностей для Азербайджанского Музея должен осуществляться исключительно силами его сотрудников, а не посторонними лицами, совершенно не причастных к музею. С этим полностью были согласны все участники совещания, решено было поднять вопрос перед Наркоматом просвещения. Отметим, что Давуд Шарифов написал докладную записку в Управление Глафпрофобра Наркомпроса после того, как в июне 1925 г. директором художественной школы Самородовым, а в августе и сентябре – художниками Косичкиным и

Богословской из музеев Ленинграда и Москвы были вывезены картины, выделенные музейным фондом для Азербайджанского Музея, а также керамика и бронза. Как отметил Д. Шарифов, «он не знал целей Самородова, Косичкина и Богословской, когда они, не договорившись по этому поводу с Госмузеем, выбрали и вывезли художественные предметы, но не для обогащения Госмузея, а для создания учебных кабинетов в художественных школах Азербайджана». Между тем Главнаука и ее музейный отдел твердо и определенно предложили вывозящим сдать все в Азгосмузей. Не вдаваясь в рассуждения о правильности и правовой правомочности действий, Самородова, Косичкина и Богословской, Шарифов считал, что Музей не должен ограничиваться деятельностью краеведческого характера, и собирать в своих хранилищах художественные ценности западноевропейской и русской культуры. Был создан особый отдел Восточного искусства, который мог бы объединиться впоследствии с отделом Западного искусства. На основании этого руководитель Азгосмузея предлагал:

1) По примеру других республик приступить к организации отдела Западного искусства при Азгосмузее, чтобы немедленно обработать доставленный материал;

2) Подыскать необходимое для этой цели помещение;

3) Для правильного функционирования вновь создаваемого отдела Западного искусства, определить и согласовать в соответствующих инстанциях штат работников отдела, увеличить финансирование Госмузея.

Для функционирования отдела Западного искусства предлагалось временно (до освобождения помещения в нижнем этаже дома АзЦИКА по ул. Малыгина № 6) отвести помещение во дворце Просвещения, выделив штат сотрудников в следующем составе: заведующий отделом, хранитель, уборщица и сторож. Помимо зарплаты ежемесячно выделять дополнительно 70 рублей, из коих 40 руб. – на учебные и 30 руб. – на хозяйственные нужды. Кроме этого, единовременно отпустить на оборудование отдела (ремонт картин, изготовление шкафов, витрин, рам и пр.) 2000 рублей.

В 1925-26 гг. из центральных хранилищ государственных музейных фондов Москвы и Ленинграда в Баку были доставлены картины русских мастеров XIX в.: Боровиковского, Брюллова, Айвазовского, Лагорио, Аргунова, Бродского, Репина, Коровина, Серова, Рубо, Маковского и др., копии картин западноевропейских мастеров: Рафаэля, Мурильо, Тициана и др., всего - 192 картины.

Музей истории народов Азербайджана АзФАН.
Слева направо: 1)И.П.Когновицкая, 2) Л.П.Ташьян, 3) Б.Х.Ашурова, 4) Бржезицкий, 5) М.Бахмутова, (художник), 6) Н.Ф.Тодольская, 7) Л.Мирзоян, 8)А.Мамедов, 10) Н.Ф.Миклашевская, 12) В.Н.Левиатов, 13) И.Ахундов, 14) Азим Азимзаде, 15) О.Ш.Исмизаде

Поступили изделия из фарфора и фаянса - работы императорских заводов периода от времен Екатерины II до Александра II включительно, а также частных заводов Гарднера, Попова и др., фарфор и фаянс западноевропейских мануфактур: мейсенской (Сакс), французской (Севр), венской – императорского завода в Берлине, Дельфтский фаянс (Голландия) и др. – всего 342 предмета. Оттуда же поступило небольшое количество скульптур, в том числе работы Антокольского, Опекушина, барельефы Фёдора Толстого и несколько бронзовых изделий.

О проводимой работе Азгосмузей постоянно отчитывается перед вышестоящими организациями.

Так, согласно отчету в Главпрофобр Наркомпроса, с 22 июня по 26 июля 1926 г. большинство сотрудников Музея находились в командировках для сбора материалов в уездах АзССР, а Оболенский был направлен в Москву и Ленинград для получения художественных предметов в упраздняемых музейных фондах РСФСР.

Как следует из этого отчета, Оболенскому удалось получить 208 изделий, в том числе: 1) 14 предметов дальневосточного фарфора (акт № 1086); 2) изделия из стекла и фарфора иностранного производства – 133 шт. (акт № 1085); 3) 45 картин русских художников из Московского Музыкального фонда, Третьяковской галереи.

Поездка в Геокчайский и Нухинский (Шекинский) уезды дала:

• По этнографии: фотографических снимков – 168, предметов разных – 35, зарисовок – 9 (всего 212 шт.).

•По истории: 5 предметов, преимущественно камни и эстампажи с надписями надмогильных сооружений.

•По зоологии (собрано директором и препаратором Музея): тушек птиц – 22, гнезд с яйцами – 12.

•По ботанике – собран гербарий нагорной полосы Нухинского (Шекинского) уезда, флора усадьбы в количестве 1 800 экземпляров.

•По энтомологии – собрано 5 347 экземпляров изделий.

•По геологии и петрографии – собраны материалы по нагорной части Нухинского (Шекинского) уезда в количестве около 350 экземпляров.

Во время командировок директора Азгосмузея Давуда Шарифова в Тифлис из Кавказского Военно-Исторического Музея были получены археологические материалы, среди которых были атрибуты азербайджанских ханств.

Давуд Шарифов

В 1925-26 гг. из историко-этнографического отдела Азгосмузея в подотдел Восточного искусства была передана ценная коллекция Рейской керамики. Увеличение объема фонда позволило в 1927 году открыть галерею русской живописи. Возникла необходимость создания художественного фонда народного творчества Азербайджана. В 1928 году была организована экспедиция в районы Азербайджана, в результате было собрано много ковровых изделий.

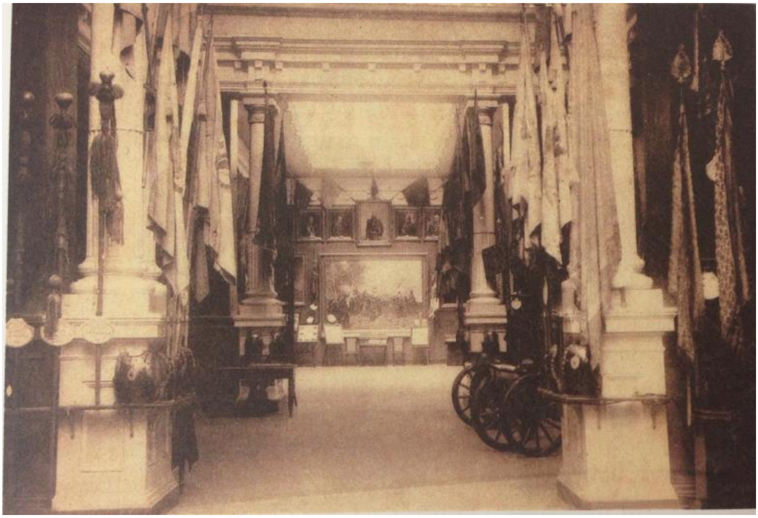

Тифлисский Военный Исторический Музей

В Историко-археологическом подотделе была проделана большая работа по реставрации и монтажу экспонатов, найденных во время раскопок на территории Азербайджана. Сюда поступило оружие, принадлежащее бывшим ханам Карабаха, клад золотых монет из Ленкаранского уезда, клад персидских монет X века, ряд исторических документов. Этнографический подотдел приобрёл юрту кочевых тюрок, несколько костюмов и орудий производства, а также собрал коллекцию современной керамической промышленности Нухинского (Шекинского) уезда.

Ботаническим подотделом в Нухинском (Шекинском) уезде был проведён сбор гербария, насчитывающий 1 800 видов растений. Также велась работа по выявлению растительных красок в

Кубинском, Гянджинском, Нухинском (Шекинском) уездах, лечебных растений, употребляемых населением.

ОРГАНИЗАЦИЯ КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЕВ В РАЙОНАХ АЗЕРБАЙДЖАНА

Гянджинский краеведческий музей

Гянджинский музей был организован в 1926 году. Музей имел антирелигиозные экспонаты, а также экспонаты горной и текстильной промышленности. Функционировал также передвижной музей Революции 1905 года, «26-ти Бакинских комиссаров».

Ханларский (Еленендорфский) краеведческий музей

Музей был создан в 1928 году. Он был организован в процессе школьной деятельности силами учащихся семилетней школы и техникумов. В апреле 1929 г. в Еленендорфе образовался филиал Общества обследования и изучения Азербайджана, в ведение вновь организованного краеведческого Общества перешел и музей. В сентябре 1929 г. при Обществе была организована секция юных краеведов. В последующие годы все расходы покрывались членскими взносами Общества, добровольными пожертвованиями, продажей краеведческой литературы.

Музей в главном здании имел следующие отделы:

1) Историческая геология;

2) Археология;

3) Естествознание, промышленность и сельское хозяйство;

4) Этнография;

5) Литературный;

6) Общий.

Музей экспонировал специальные стенды, его сотрудники выступали с докладами на темы:
а) Как техника меняет хозяйство и быт людей;
б) Победа науки над религиозными предрассудками;
в) Наши очередные задачи; г) Рационализация и механизация виноградарства и др.

С 1930 г. в районах Азербайджана археологическая работа осуществлялась местными силами, главным образом, в окрестностях города Ханлар (бывшая колония Елененндорф), где на основе археологических материалов Я.И. Гуммелем был организован Ханларский краеведческий музей с богатым археологическим отделом.

Я.И. Гуммель во время проведения археологической экспедиции в 1930-е гг.

В 1931 году Ханларский (Еленендорфский) музей организовал при учётном отделе кооператива «Конкордия» специальный музей по виноградарству, виноделию со следующими подотделами:

1) Почвоведение;
2) Орошение и метеорология;
3) Удобрение;
4) Рационализация и механизация виноградного хозяйства;
5) Искусственное опыление винограда;
6) Вредители винограда;
7) Грибные болезни.

Примечательно, что музей был оформлен исключительно на немецком языке, бюджетных средств не получал. Музеем заведовал местный педагог Я.И. Гуммель.

Ленкоранский краеведческий музей

По инициативе отдела народного образования был организован сбор местного материала, послужившего базой для организации в 1926 году музея. В 1927 г. музей быстро пополнялся краеведческими материалами, а в 1928 году был переведен в другое помещение, в результате чего часть материалов была утеряна. В дальнейшем началась фактическая ликвидация музея, принявшая характер его уничтожения и растаскивания экспонатов. В 1933 г. финансирование музея было

прекращено, остатки экспонатов были разбросаны по разным учреждениям и организациям, часть экспонатов из-за небрежного хранения была утеряна.

Нухинский (Шекинский) краеведческий музей

Нухинский (Шекинский) музей был организован в 1926 году по инициативе Азербайджанского Государственного Музея. Из бывшего фонда Ханского дворца были подобранны материалы, экспонаты, отражающие специфику этого края и метности. Затем фонды дополнили материальные ценности из различных организаций, передвижными стендами бывшего Музея революции. В 1932 году музей пополнился новыми материалами, расширился, в результате чего были организованы отделы:

1) Местная промышленность;
2) Кустарная промышленность;
3) Сельская промышленность;
4) Культура и быт.

Нахичеванский краеведческий музей

Нахичеванский краеведческий музей был организован в 1924 году. Базой для его организации послужила коллекция материалов, собранная до революции одним местным любителем. Поставлением Нахичеванского ЦИКа часть

материалов неимеющих отношения к музею, была изъята.

По плану Наркомпроса в 1933 году в республике предполагалось создать 12 краеведческих музеев, в том числе, в Гяндже – два музея (краеведческий и педагогический, но фактически был создан только краеведческий музей), в Елененедорфе – краеведческий музей. Бюджетные средства для Нухи, Ленкорани, Нахичевана, Степанакерта (Ханкенди) отпускались с 1932 г., но о финансировании Музея сведений нет, в Кубе по бюджету краеведческий музей вообще не числился, в Загаталах, Агдаме, Казахе и Ордубаде музеи не были организованы. Районные музеи находились, к сожалению, в плачевном состоянии, им не уделялось должного внимания.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУЗЕЯ В 30-40-Е ГОДЫ XX ВЕКА

В 1933 г. было утверждено **положение об Азербайджанском Государственном Музее.** В нем указывалось, что Азгосмузей является научно - вспомогательным учреждением общегосударственного значения, **основной задачей которого являлось**:

а) изучение и экспонирование материалов по истории развития производительных сил и классовой борьбе в Азербайджане;

б) взаимоотношение человека с природой;

в) социалистическое строительство в Советском Азербайджане.

В соответствии со своей основной задачей Азгосмузей осуществлял:

а) сбор экспонатов, отвечающих программе музея, с относящимися к ним документами, дополняющими, освещающими научное значение экспонатов, рукописей, относящихся к различным периодам истории Азербайджана;

б) изучение и хранение экспонатов;

в) подготовку кадров научных работников музееведов путём организации курсов, семинаров.

Для осуществления своих функций музей пользовался правом:

а) пополнения своих коллекций путём сбора материалов, отвечающих программе музея, получения соответствующих коллекций, отдельных экспонатов из центральных музеев СССР, покупки в

пределах сметных ассигнований, принятия в дар предметов, необходимых для музея;

б) обмена с другими музейными учреждениями дублетов и материалов, не соответствующих задачам данного музея или лишних для музея;

в) публикации своих трудов, описаний отдельных экспонатов, каталогов путеводителей, связанных с деятельностью музея;

г) организации выставок, как в самом музее, так и за его пределами;

д) организации докладов, курсов и научных конференций по вопросам, входящим в круг деятельности музея.

е) организации научно-исследовательских экскурсий и экспедиций.

ж) командирования сотрудников музея в пределы СССР, за границу для ознакомления и изучения достижений музейного строительства;

з) устройства специальных музейных хранилищ (для размещения базы для экспозиционных целей материалов), библиотеки, архива, фотоархива, дезинфекционной камеры, реставрационных, муляжных и других учреждений научно-вспомогательного характера;

и) производства экспертизы над предметами искусства по предложению государственных, общественных учреждений и частных лиц.

В 1934 г. было утверждено положение о Научно-методическом совете при Азгосмузее.

В его задачу входило:

а) обсуждение методических вопросов, связанных с осуществлением директив Наркомпроса по музейному строительству;

б) рассмотрение и утверждение структуры планов экспозиции, научно - исследовательской работы отдельных музеев;

в) выработка форм и методов взаимосвязи научно - исследовательской работы музеев с близкими им по специальности другими научно-исследовательскими учреждениями;

г) рассмотрение и утверждение плана издательской деятельности музеев;

д) обследование работы музеев;

е) обсуждение вопросов, связанных с планомерным пополнением музеев коллекциями.

В соответствии с указанными задачами научно-методический совет:

а) давал заключения по планам, вносимым музеями на его обсуждение;

б) рассматривал мероприятия и материалы по подготовке музейных кадров;

в) рассматривал, давал заключения по методическим разработкам линии массовой работы.

Членами научно-методического совета были утверждены:

1) М. Саламов – директор Азгосмузея;

2) Каграманов – директор Музея революции;
3) А.К.Шарифов – директор Театрального музея;
4) Проф. Елпатьевский – научный консультант Азгосмузея;
5)Пахомов – заведующий нумизматическим отделом Азгосмузея;
6) Проф. Хулуфлу – руководитель Исторического отдела АзОЗФАНА;
7) Гюльназаров – учёный секретарь Азгосархива;
8) Ю. Гаджиев – начальник школьного управления и другие.

С 28 сентября по 28 октября 1933 г. в Азербайджане проводились мероприятия, связанные с 1000-летним юбилеем Фирдовси, предусматривающие:

- Выпуск в издательстве «Азернешр» юбилейного сборника «Шах-Намэ» на тюркском языке;
- Организацию выставки, освещающей жизнь, творчество и эпоху Фирдовси.

Сборник под общей редакцией Рухуллы Ахундова содержал отрывки из «Шах-Намэ»: «Сотворение мира и человека», «Захак и Кавэ», «Рустам и Зохраб», «Сиявуш», «Рустам и Исфендияр», «Кубад и Мездек», «Восхваление султана Махмуда».

Перевод и редактирование сборника были сосредоточены в Литературном секторе Азербайджанского отделения Закавказского Филиала

Академии Наук (АзОЗФАН). К работе были привлечены лучшие переводчики, историки, критики и писатели республики –Хулуфлу, Али Назим, Абдулла Ибрагимов, Шаиг, Аббас Али, Мушвиг, Саид-заде, Ибрагим Таир.

Юбилейная выставка была развёрнута по 4-м основным разделам:

1) Фирдовси и его эпоха;

2)Герои «Шах-Намэ» и их эпоха;

3)Влияние Фирдовси;

4)Фирдовси и наша эпоха.

В организации выставки активное участие принимал Азгосмузей. Наряду с персидскими материалами, на выставке демонстрировались Азербайджанские материалы из Гянджи, Кабалы, с раскопок, проведенных под руководством акад. И.И. Мещанинова в Орен-Кала, где некоторые фрагменты посуды по качеству рисунка и выделке оказались уникальными. Весь этот археологический материал дополнялся рисунками, восстанавливающими реконструкцию городов Азербайджана и его крупнейших памятников той же эпохи. В отделе, посвященном жизни и творчеству Фирдовси выделялись живописные, акварельные полотна, скульптура, в частности, картины: Халыкова «Похороны Фирдовси» (масло), Р. Мустафаева «Портрет Фирдовси» (масло), Азимзаде «Фирдовси у Мазандаранского шаха» (акварель) и другие. Среди музейных экспонатов особенно выделялась богатая

коллекция керамики Реи, ценная коллекция золотых, серебряных и медных монет Персии периода арабского владычества в Азербайджане – эпохи Фирдовси. Из печатной продукции были представлены книги: Бакиханова «Гюлистане-Ирам», а также «Калила и Димна», «Дивани Унсури» и ряд миниатюр.

Экспозиция выставки, состоящая из двух разделов, была посвящена исключительно героям «Шах-Намэ» и эпохе Фирдовси. Наряду с содержанием «Шах-Намэ», была показана материальная культура древней Персии, откуда Фирдовси черпал свои сюжеты. Здесь была представлена коллекция изображений на барельефах эпохи Ахеменидов, Сасанидов, а также фото сасанидских монет и серебряных блюд. Наряду с творчеством Фирдовси, выставка демонстрировала также влияние этого великого поэта на последующую литературу Персии и Азербайджана. В этой части выставки центральное место было отведено творчеству Низами Гянджеви.

На выставке были представлены портрет Низами и ряд рукописей его произведений с иллюстрациями. Особенно интересной была миниатюра, изображающая Бардинскую царевну Нушабэ. Здесь же демонстрировались портреты других азербайджанских поэтесс и поэтов: Мехсети ханум, Хагани. Ценнейшим экспонатом выставки стали два куска узорной ткани из могил Низами

Гянджави и Мехсети ханум, относящиеся к XII-XIII вв.

Азгосмузей являлся обладателем двух редких рукописей, исполненных лучшими каллиграфами-художниками Востока шрифтом «талыг»: Мир Иммади и Али Мешади. Труд каллиграфа оценивался часто выше труда художника, так как рукописи писались годами и составляли ценное наследие. Отдельно были представлены переводы «Шах-Намэ» на тюркском языке, стихи азербайджанских поэтов о Фирдовси. В этой части выставки демонстрировали библиографию Фирдовси на европейских и восточных языках.

Тематика Фирдовси имела влияние не только на художественную литературу, но также служила сюжетом для украшения тканей росписи стен в зданиях и т.д. На темы из «Шах-Намэ» в исполнении художников Азербайджанской ССР были представлены картины: «Восстание Мездека» Гурицкого (масло); «Бой Рустама с Афрасиябом» Саламзаде (масло); прекрасно исполненная литогравюра Гасана Мустафаева на тему «Бой Рустама с белым дивом»; ходожественно исполненная карта сасанидских владений работы Арта и Шарова.

Одновременно на выставке было продемонстрировано влияние художественного произведения «Шах-Намэ» в драматургии. Здесь было представлено до 15-ти пьес и даны макеты

постановок пьес: «Гявэ», «Сиявуш», «Од гялини» и отдельные герои этих пьес (материалы театрального музея). Завершалась выставка фотографиями Ленинградской выставки Эрмитажа, посвящённой Фирдовси. Эта выставка была особенно интересна тем, что на ней демонстрировались уникальные рукописи, миниатюры и серебряные сосуды, относящиеся к эпохе Сасанидов.

Миниатюра на ткани из художественного произведения «Шах-Намэ» Фирдовси

На выставке удалось сосредоточить до 800 экспонатов и ряд ценных рукописей, предоставленных во временное пользование научными учреждениями и гражданами. Особо отличился Салман Мумтаз (АзОЗФАН): он передал Правительственой комиссии 10 экземпляров рукописей по литературе и науке, отражавших эпоху Фирдовси.

28 сентября 1933 года в присутствии председателя Азербайджанского Центрального Исполнительного Комитета Эфендиева, Наркома Просвещения Агаева, Уполномоченного Наркома Иностранных дел Ильинского, председателя Союза писателей АзССР Алекперли, академиков Левинсон-Лессинга, И. Мещанинова, представителя персидского правительства, историка и литератора Саида Нафиси, многочисленных представителей государственных, общественных, научных организаций и прессы состоялось торжественное открытие юбилейной выставки. Среди ее посетителей были известные советские ученые и писатели: Болотников, Орбели, Фретман, Бертельс, Ромашевич, Марр, Бонч-Бруневич и др. За период с 28 сентября по 28 октября 1933 г. выставку посетили 5 816 человек.

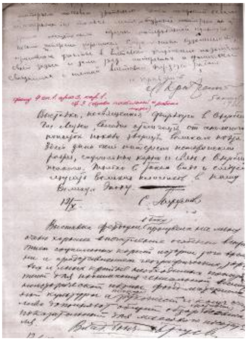

Отзывы посетителей о выставке Фирдовси.
12 октября 1933 г.

Для ознакомления широких слоев населения с жизнью общественно-политической и литературной деятельностью Н. Нариманова в 1934 году Азгосмузей организовал выставку. При подготовке экспозиции Музей обратился к общественным организациям, к отдельным деятелям литературы с просьбой оказать содействие в передаче имеющихся у них материалов, а также воспоминаний о Н. Нариманове.

С целью ознакомления с историей и развитием тюркского театра в Азербайджане, особенно с достижениями последних 10 лет, Азгосмузей выступил с инициативой организовать на предстоящей театральной олимпиаде национальных театров СССР в Москве театральную выставку достижений Тюркского театра в Азербайджане. К 10-летию советизации Азербайджана Азгосмузей выпускает книгу - материалы по истории Азербайджанского тюркского театра. Книга была

написана на основании материалов литературно – театрального отдела Музея, в ней были напечатаны репродукции и иллюстрации исторических документов, а также фотографии отдельных театральных деятелей.

Одной из лучших выставок в 1934 г. была выставка фарфоровых изделий XVIII-XIX вв.:

1) Китайский и японский фарфор;

2) Голландский фаянс (Дельфтский, XVII в.);

3)Немецкий фарфор Мейссенской мануфактуры (Сакс), а также императорского завода в Берлине;

4)Французский фарфор Севрской мануфактуры и др. заводов;

5) Образцы датского, венского и английского фарфора;

6)Русский фарфор императорского фарфорового завода времён Екатерины II, Александра II, частных заводов Гарднера, Попова и др.;

7) Советский фарфор (в основном, работы художника Данько).

На основании предложения комиссии, созданной решением СНК АзССР (постановление за № 2865 от 9 мая 1937 г.), Совет Народных Комиссаров Азербайджанской ССР принял постановление № 3911 от 28 июня 1937 г., согласно которому:

I. Здание по ул. Малыгина № 4 было передано «Дому Музеев» АзССР

II. В указанном здании размещались следующие музеи:

•Музей Истории Народов Азербайджана АзФАН.

•Азербайджанский Сельскохозяйственный музей им. В.И. Ленина Наркомзема АзССР.

•Государственный Музей Искусств Управления по делам искусств при СНК АзССР.

•Естественно-исторический музей АзФАН.

•Театральный музей Управления по делам искусств при СНК АзССР.

III. Утвердилось следующее распределение помещений между музеями: 1) Музею Истории Народов Азербайджана: на первом этаже комнаты № 1-6 и 28-34, на втором этаже комнаты № 1-13, общей площадью в 1 416 кв. метров; 2) Азербайджанскому Сельскохозяйственному Музею им. В.И.Ленина Наркомзема АзССР: на втором этаже комнаты № 14-33, на первом этаже – № 21-27, общей площадью в 763 кв. метра; 3) Государственному Музею Искусств Управления по делам искусств при СНК АзССР: на втором этаже комнаты № 34-40, на – первом этаже № 35-40, общей площадью в 695 кв. метров;
4) Естественно-историческому музею АзФАН – весь третий этаж 29 комнат общей площадью 581 кв. метр;
5) Театральному музею Управления по делам искусств при СНК АзССР – два раствора на первом этаже.

IV. Бакинскому Совету (Олин) к 1-му декабря 1937 г. поручили освободить все помещения в «Доме музеев», занятые жильцами.

V. Азербайджанскому Центральному Государственному Архиву (Гюльназаров) и Бакинскому Совету (Олин) не позднее 1 января 1938 г. следовало освободить все помещения, занятые архивом и передать их Музеям.

VI. Аналогичные поручения дали АзФАНу (Велибеков), Управлению по делам искусств (Расул-заде), Наркомпросу (Эфендиев), к 1-му сентября 1937 г. освободить все занятые их организациями помещения в «Доме Музее» (Художественный комбинат, Строительная контора АзФАН, Кукольный театр, Музей народного образования).

VII. Управление «Домом Музеев» передали АзФАНу.

VIII. АзФАНу (Велибеков) поручили в декадный срок назначить комиссию для технического осмотра «Дома Музеев», составить акт технического состояния дома, определить размеры средств для полного ремонта здания.

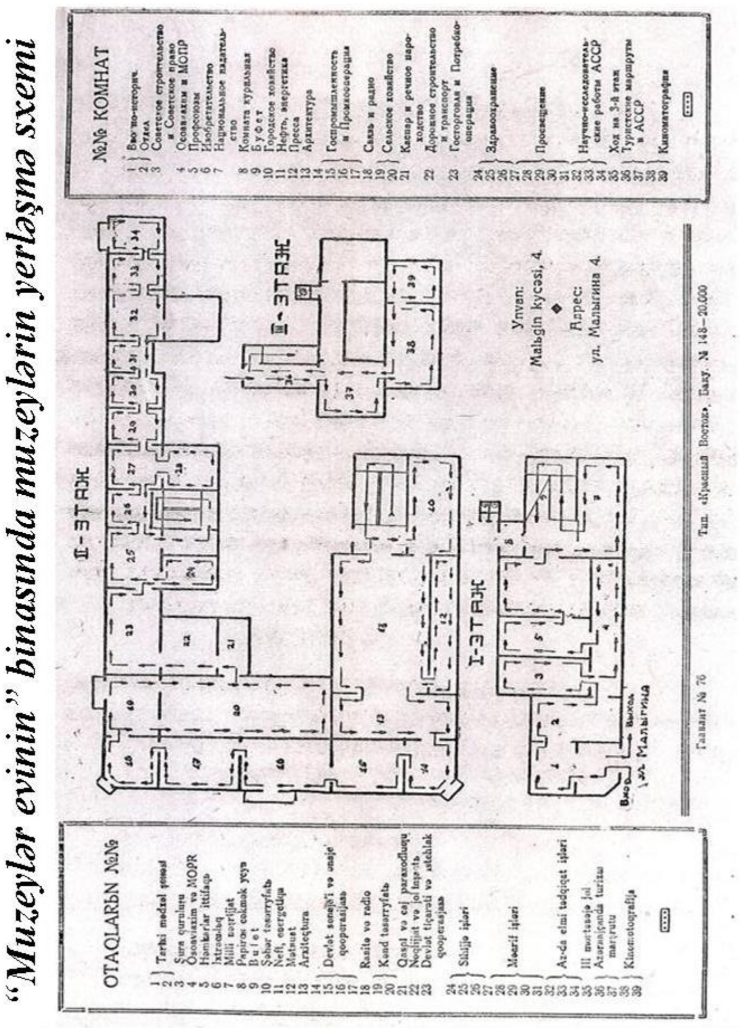

Схема размещения музеев в здании «Дома музеев»

IX. Директорам музеев предложили в кратчайшие сроки создать новые экспозиции.

X. АзФАНу (Велибеков) в декадный срок предстояло окончательно определить профиль Музея Истории Народов Азербайджана, представить документы на утверждение СНК АзССР.

XI. АзФАНу (Велибеков) и директору Музея Истории Народов Азербайджана (Измаилов) предстояло обновить экспонаты отдела социалистического строительства, использовав имеющиеся экспонаты выставки, не позже 1 ноября 1937 г. открыть «Отдел социалистического строительства» с показом достижений АзССР к 20-й годовщине Октябрьской революций.

Все народные комиссары, Председатель Бакинского Совета, руководитель ведомств и организаций должны были оказать помощь АзФАНу в обновлении экспонатов музея, обеспечить его открытие к 1 ноября 1937 г.

Директору Азербайджанского Сельскохозяйственного музея им. В.И.Ленина Наркомзема АзССР (Алиев) поручили подготовить «Отдел Социалистической реконструкции сельского хозяйства» с показом достижении АзССР в области сельского хозяйства, используя экспонаты сельскохозяйственного отдела выставки.

XII. АзФАНу (Велибеков) следовало представить в СНК АзССР на утверждение план переустройства выставки, объем средств,

необходимых на расходы, связанные с переустройством.

XIII. Госплану АзССР поручалось включить в план третьей пятилетки строительство специального здания для музеев.

XIV. Специальной комиссии из представителей заинтересованных организаций поручили рассмотреть вопрос об освобождении в Доме Наркоматов помещений, занимаемых общежитием учебных заведений Наркомздрава АзССР, ковровой артелью, с целью размещения в этом помещении Азербайджанского Центрального Государственного Архива. Комиссии было поручено рассмотреть вопрос о передаче дома Наркоматов.

В 30-х гг. XX века на базе Азгосмузея создали новые Музеи. Из Азгосмузея отмежовались Азербайджанский Государственный Театральный музей им. Дж. Джабарлы, Азербайджанский Государственный Музей искусств. Большая часть оставшихся в музее экспонатов непосредственно относились к истории Азербайджана, развитию производительных сил.

В 1936 г. Азгосмузей из ведения Наркомпроса был передан в ведение АзФАНа, произошла дальнейшая реорганизацмя Азгосмузея. В 1937 г. на базе естественно-исторического отдела был создан естественно-исторический Музей АзФАН. С музеем тесно сотрудничали родственные институты АзФАНа. Музей выделил и передал богатейший

литературно-рукописный отдел Институту Литературы и Языка им. Низами Гянджеви.

Основная часть Азгосмузея была преобразована в Музей истории Азербайджана. Музей совместно с институтом Истории Археологии и Этнографии разработали научную линию изучения истории Азербайджана. Все важнейшие мероприятия Музея, а также изучение истории страны проводились совместно с этим институтом.

Научный коллектив Азгосмузея. Во Дворце Ширваншахов: 1-й ряд справа: Е.Пахомов (1), 2-й ряд справа: П.Фридолин (2), А.Букшпан (3), Г.Губайдуллин (4), И.Мещанинов (5), И.Щеблыкин (7), С.Ашурбейли (8), 3-й ряд справа: А.Алекперов (3).

Таким образом, после передачи в ведение АзФАНа был окончательно выработан профиль Музея Истории. С 1936 года Музею было предоставлено здание бывшего Дворца Ширваншахов – выдающегося памятника азербайджанской

архитектуры XV века, где с 1937 г. в пяти залах была организована выставка.

Дворец Ширваншахов выдающийся архитектурный памятник XV века. В 1936 году здесь размещен Азербайджанский Государственный Музей.

Выставка материалов по истории Азербайджана отражала уровень знаний своего времени и состояла из следующих разделов:

1) ***Археологического***, представленного Ходжалинско-Гедабейской, Кызыл-Ванкской, Ялойлутапинской культурами, кувшинными погребениями и материалами средневековых городищ Азербайджана.

2) ***Исторического***, где были выставлены документы, относящиеся главным образом к истории XVIII - XIX веков; азербайджанское и дагестанское оружие, нумизматическая коллекция Музея, которая еще тогда, благодаря энергии и знаниям заведующего

нумизматическим фондом Е.А. Пахомова, представляла собой одну из лучших в Союзе коллекций восточной нумизматики.

3) ***Этнографического***, где были довольно широко показаны предметы домашнего обихода азербайджанцев, а также коллекции азербайджанских вышивок (шелком, мишурой и бисером), лагичской медной посуды.

4) Отдела, посвященного истории и ремонтно-реставрационным работам ***Дворца Ширваншахов***. В материалах истории Дворца демонстрировались история гор. Баку с XVII века, а также были выставлены материалы, собранные в результате археологического и архитектурного изучения дворца.

Эта выставка, а также сами памятники, относящиеся к комплексу дворца Ширваншахов: Диванхане, усыпальница, Ширваншахская мечеть, мавзолей Сеид Яхья Бакуви, известного азербайджанского ученого, жившего при Дворце Ширваншахов, привлекали в Музей массу посетителей. С конца 1937 г., когда была открыта выставка, а также в 1938-м и первой половине 1939 г. Музей посетили свыше 100.000 посетителей.

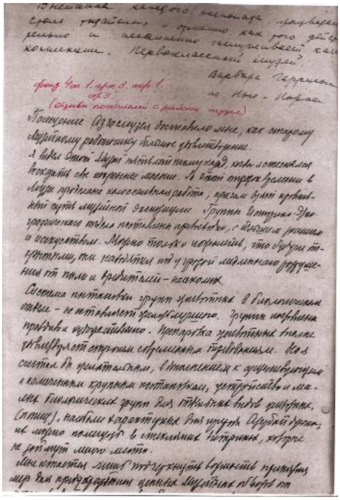

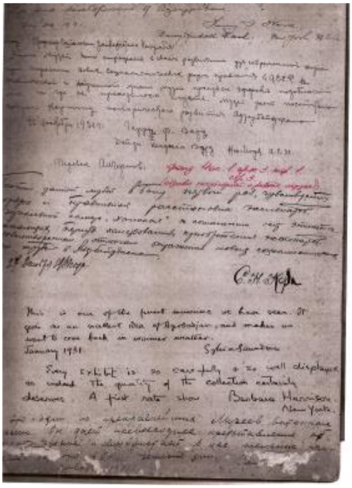

Отзывы посетителей Азгосмузея в 30-х гг. XX века.

В целях удовлетворения интереса населения и гостей к истории дворца как одному из прекраснейших памятников азербайджанской архитектуры, в 1939 году была издана брошюра И.П. Щеблыкина «Очерк истории дворца Ширваншахов».

С 1936 года в экспозиции Музея были освящены политическая история и внутренний строй ханств Азербайджана, а также история присоединения (фактического захвата) их к России. Экспозиция содержала ряд подлинных и очень ценных экспонатов: мраморное надгробье выдающегося государственного деятеля Азербайджана Фатали хана Кубинского, который в 1756-1789 гг. стремился объединить ханства Азербайджана в единое государство и достиг в этом деле значительных успехов; ключи от крепостей

Гянджи и Баку; азербайджанское и дагестанское оружие XVIII-XIX веков; бунчук Джавад хана Гянджинского, героически погибшего при обороне крепости Гянджи в январе 1804 года; оригинал картины Ф. Рубо «Поражение персидской армии под Елизаветполем в 1826 году»; ключи от городских ворот крепостей Ардебиля и Тебриза, взятых русскими войсками в 1827-28 гг., и много других ценностей.

В 1938 году рост экспонатов, хранящихся в фондах музея выражается следующими цифрами:

По фонду	**Числилось на 1 января**	
	1938 г.	1939 г.
Археологическому	1496	1676
Эпиграфическому	12	74
Нумизматическому	14321	16728
Этнографическому	2361	2725
Историческому	700	1238
Литературно-рукописному	3119	5817
Отделу соцстроительства АзССР.	2240	2312
Всего единий экспонатов	**24249**	**30570**

Таким образом, за один только 1938 г. все фонды музея пополнились на 6.321 единиц хранения в целом. Среди экспонатов, поступивших в нумизматический фонд, особое внимание привлекал клад Сасанидских (VI-VII вв. н.э.) серебряных монет,

найденных колхозниками в селении Алты-Агач. Среди новинок эпиграфического фонда, организованного 1938 г., наибольший интерес представляли 42 камня с частью огромной надписи, изображениями дива и бычачьей головы. Камни с этой надписью были извлечены со дна моря и принадлежат сооружению, именуемому «Баиловскими камнями». Надписи на камнях датировались XIII-XIV вв. В этнографический фонд в течение года поступили ряд ценных экспонатов: гянджинские штампы для набивки келагаев, высокохудожественные вышивки, относящиеся к различным периодам и районам Азербайджана, образцы старинной парчи.

Литературно - рукописный фонд приобрел многочисленные материалы, относящиеся к жизни и деятельности М.Ф. Ахундова, книги из личной библиотеки, домашний обиход, принадлежавший его семье.

Научная библиотека Музея содержала книги, журналы, альбомы по истории, географии, этнографии, нумизматике, археологии и литературе Азербайджана, Закавказья, России и Ближнего Востока. Из приобретений 1938 года особенно ценной была книга - описание путешествия Ле-Брюина с многочисленными гравюрами, изданная в Амстердаме в 1718 году. На 1 января 1939 года библиотека состояла из 11.022 единиц хранения.

Пополнение за год выразилось цифрой в 2.184 единицы.

Музей в 1938 году организовал две выставки:

1. Выставку достижений социалистического строительства АзССР к 20-й годовщине Великой Октябрьской Социалистической Революции;

2. Вторую выставку материалов по истории Азербайджана.

Первая выставка должна была демонстрировала достижения советской власти в области народного образования, науки и искусства. Она состояла из следующих разделов:

1) Вводный – царский период, Бакинская коммуна, Мусават, школьное строительство, педагогические кадры, новый алфавит в сопоставлении с арабским алфавитом, система народного образования в Азербайджанской ССР.

2) Дошкольное воспитание.

3) Начальная, неполная средняя, средняя школа.

4) Детская агрономо-биологическая станция и детские технические станции.

5) Культурно-просветительская работа.

6) Женщина Азербайджана в прошлом и настоящем.

7) Национальное издательство.

8) Пресса.

9) Искусство.

10) Музыкальное, художественное и театральное образование.

11) Наука.

12) Физкультура.

В экспозиционный план входили следующие темы и подтемы:

Царский период – с подтемами:1) Процент грамотности; 2) Количество школ и учащихся; 3) Мектеби; 4) Русско-татарская школа; 5) Учебники, по которым обучали в мектебе; 6) Законоположения и циркулярные распоряжения царского правительства в области народного образования.

Бакинская коммуна – с подтемой «Декреты и распоряжения Бакинской коммуны по народному образованию».

Мусават – с подтемами: 1) Количество школ и учащихся; 2) Постановления, распоряжения и донесения с мест, характеризующие полный развал на фронте просвещения.

Культурное строительство в СССР – с подтемами: 1) Постановления партии и правительства по культурному строительству; 2) Бюджет; 3) Школьное строительство; 4) Грамотность населения; 5) Педагогические кадры: а) Работа педагогических училищ; б) Рост числа студентов в Педагогическом институте; в) Рост числа студентов АГУ; г) Программы, учебники, учебные планы в педагогических вузах и училищах; д) Рост числа преподавателей и их образовательный ценз;

е) Народнохозяйственные кадры; ж) Система народного образования в Азербайджанской ССР.

Новый алфавит – с подтемой «Новый алфавит в сопоставлении с арабским алфавитом».

Школьное воспитание – с подтемами: 1) Рост числа дошкольных учреждений; 2) Рост числа детей в детсадах; 3) Живой уголок в детском саду; 4) Работы детей и дидактический материал.

Борьба за качество образования в школе – с подтемами: 1) Обучение грамоте на 16 языках национальностей, населяющих АзССР;
2) Преподавание литературы, математики, физики, химии, географии и др. предметов.

Женщина - азербайджанка – с подтемой «Положение женщины - тюрчанки в прошлом и настоящем».

Книжное издательство – с подтемой «Рост книжной продукции».

Пресса – с подтемой «Периодическая печать в Азербайджанской ССР».

Искусство – с подтемой «Театр, изобразительное искусство, музыка, азербайджанские писатели».

Музыкальное образование – с подтемами:
1) «Художественное и театральное образование»;
2)«Музыкальные училища, консерватория, художественное училище, театральное училище».

Наука.

Здесь были представлены экспонаты о деятельности научно-исследовательских учреждений:

По историческим дисциплинам: карта обследования и изучения Азербайджана в этнографическом и археологическом отношении, зарисовки и фото по памятникам материальной культуры и этнографии, таблица развития и распространения нового тюркского алфавита, издание произведений классиков азербайджанской литературы.

По естественно-историческим дисциплинам:

по геологии – карта исследовательских геологических работ по Азербайджанской ССР и образцы полезных ископаемых;

по почвоведению – почвенная карта Азербайджанской ССР;

по ботанике – ботаническая карта и карта субтропиков Азербайджана;

по зоологии – зоологическая карта Азербайджанской ССР, карта распространения вредителей в сельском хозяйстве;

по геофизике – сейсмические очаги в Азербайджанской ССР;

по прикладной химии – способ извлечения квасцов из алунитов, глубокая переработка естественного газа и др.;

по энергетике – карта энергетических богатств, в том числе, гидроэнергия и др.

Вторая выставка материалов по истории Азербайджана состояла из разделов:

1) Реставрационные работы в Ханском дворце и его история;

2) Старинное оружие Азербайджана и сопредельных стран, а также монетная коллекция музея;

3) Археологические культуры Азербайджана, карты и фотографии, разъясняющие содержание выставленных культур и территорию их распространения;

4) Этнография Азербайджана (XIX век). Медная посуда, костюмы, народное творчество в вышивках по ряду районов Азербайджана.

Обе выставки в 1938 году имели высокую посещаемость. За год на выставках музея было 50.147 посетителей, на 16.421 больше, чем в 1937 году.

По материалам отдела истории феодализма в Азербайджане художником Ахвердиевым была написана большая картина «Хасанский суд в Азербайджане XVIII в.». Ее сюжет построен на основе народного предания о суде Мухаммедгасан хана в городе Нухе. По материалам отдела и под руководством его сотрудников художником Г.Б. Пираловом была написана маслом большая картина «Осада Баку войсками Петра I. 1723 г.». В 1938 году художником Л.Ф.Книтом была завершена картина «Отступление армии Надир-шаха из Дагестана и северных частей Азербайджана в 1743 г.». Сюжет

полотна был связан с борьбой дагестанских и азербайджанских народов за свою независимость в период, когда огромная армия иноземного завоевателя и поработителя, находившаяся в состоянии развала и полной деморализации, града и мородорства, вынуждена была отступить. Им также была выполнена историческая картина «Мейдан в Шемахе XVIII в.».

В этом отделе был создан ряд макетов, изображавших производство и быт Азербайджана в XVIII в.: «Мастерская лагичских медников XVIII в.», «Гянджинский чувякчи XVIII в.», «Старинная баня в Маштагах», а также макеты - модели средневековых архитектурных сооружений в Азербайджане: «Каргабазарский придорожный караван - сарай XVI в.», «Грунтовой овдан на Абшероне», «Дождевой овдан на Абшероне» и макеты, показывающие эксплуатацию оседлого крестьянства в Азербайджане XVIII в.: «Пахота хышем близ Барды XVIII в.», большая диорама «Хырман в Ширване XVIII в.».

Совместно с Институтом истории АзФАН, Музей в 1938- 1940 годах организовал крупные археологические раскопки на территории Старой Гянджи. Эти работы предполагали изучение истории и культуры средневековой Гянджи – города, где родился и жил великий азербайджанский поэт Низами Гянджеви. Во время археологических раскопок были обнаружены остатки керамических мастерских, относящихся к XII и началу XIII вв. В

процессе раскопок было найдено много керамических, строительных и облицовочных материалов, орудий труда, относящихся к XII - XIII вв. Среди материалов отбирались самые ценные, для экспонирования на предстоящей в 1941 г. выставке, посвященной юбилею великого азербайджанского поэта и мыслителя. В археологических раскопках от музея принимали участие: кандидат исторических наук С.М. Казиев, ученый секретарь В.Н. Левиатов, заведующий отделом истории феодализма В.А. Грачев, старший научный сотрудник И.М. Джафарзаде, впоследствии героически погибший в 1941 году в сражении под Смоленском, младший научный сотрудник Г.И. Ионе и др.

Во время археологических раскопок, проводимых научными сотрудниками Азгосмузея, институтами АзФАНа, был обнаружен богатейший материал, который был передан в хранилища и фонды музея. В результате обработки керамики из Старой Гянджи, в 1940 году была опубликована работа В.Н. Левиатова «Керамика Старой Гянджи». Наиболее важные в научном отношении и наиболее ценные экспонаты из Старой Гянджи Азгосмузей передал в Музей Низами.

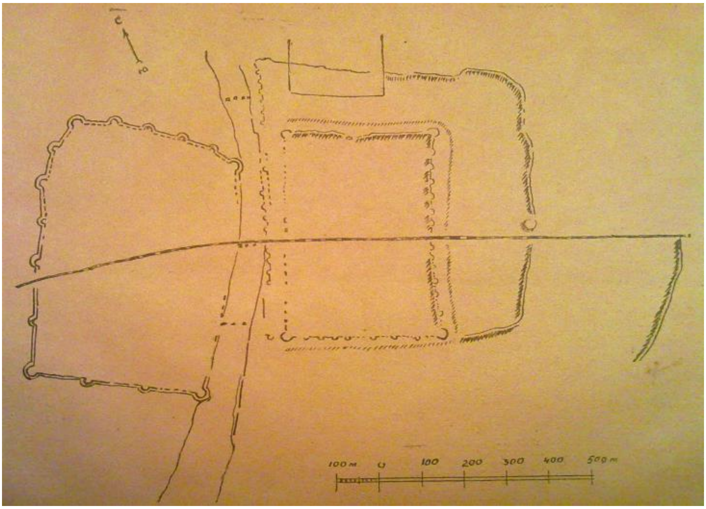

Схематический план городища «Старой Гянджи»

В 1941 году Музей организовал археологическую экспедицию в Мингечаур, где были вскрыты культурные слои начала нашего летоисчисления. Экспедицией руководил кандидат исторических наук С.М. Казиев, раскопки вели научные сотрудники Е.А. Пахомов и Н.В. Минкевич - Мустафаева. Все материалы данной экспедиции были сосредоточены в хранилищах и фондах Музея.

Сюда же доставили ряд случайных находкок, среди них особо ценными оказались предметы, с могильного поля близ селения Новоголовка Астраханбазарского района: бронзовые и железные мечи, много керамических сосудов по форме близкие к Ходжалинским, но относящихся к более позднему времени – к середине I тысячелетия н.э., и вероятно, имевших связь с культурой государства Мидия. Все

эти новинки значительно обогатили археологический фонд Музея.

Начиная с 1936 года быстро стали расти и другие фонды.

Сводные данные о росте фондов Музея:

	Числилось на 01.01.1936 г.	Числится на 15.08.1943 г.	Поступило
Археологический фонд	1515	7014	5499
Нумизматический фонд (основная монетная коллекция и печати)	9325	17188	7863
Исторический фонд	837	1745	908
Этнографический фонд	1564	3498	934
Эпиграфический фонд	10	240	230
Научная библиотека	4700	ок. 30000	ок. 25000

Из таблицы видно, что количество экспонатов в Музее с 1936 по 1943 гг. выросло более чем вдвое. Но Музей уделял внимание не только количественному росту экспонатов, здесь постоянно велись работы по изучению и описанию фондовых материалов. Результаты этой работы выражались не только в инвентаризационных записях, но и в составлении отдельных описаний. К примеру, по археологическому фонду Н.В. Минкевич - Мустафаева составила описание «Археологические находки в селении Долонлар», где были представлены бронзовые изделия, обнаруженные в Гадрутском районе Нагорно-Карабахской автономной

области: браслеты, серьги, кольца, подвески и т.п., относящиеся к IV - III векам до н.э. По нумизматическому фонду – Е.А. Пахомовым были опубликованы работы: «Клады Азербайджана и других республик, краев Кавказа» (2 - й выпуск в 1938 г. и 3-й выпуск – в 1940 г.), «Чайкендский клад» (выпуск 1941 г.). Им же были составлены: 2-й и 3-й выпуски «Описание монетной коллекции Музея» (монеты государств домонгольского периода и государств периода монголов), «Бардинский клад», «Путеводитель по монетной коллекции Музея». По историческому фонду – переведены с арабского и персидского языков письма некоторых азербайджанских ханов XVIII века, составлены описания ряда документов начала XIX века (работы выполнены кандидатом исторических наук С.М. Казиевым). По этнографическому фонду – составлены тексты статей: «Вышивки Азербайджана XIX века» (и альбом идетничной темы), «Описание азербайджанского женского костюма из города Шуши» и «Описание азербайджанского мужского и женского костюмов Карабаха» (работы выполнены заведующей этнографическим фондом З.А. Кильчевской).

Проводя большую массовую политико - просветительскую работу, научный коллектив Музея в то же время принимал активное участие в выполнении научных работ, проводимых совместно с Институтом истории. В 1940 г. научные сотрудники

Музея И. Джафарзаде, В. Левиатов, Е. Пахомов, З. Ямпольский и другие составили монографический очерк истории Азербайджана.

В.Н. Левиатовым был подготовлен новый путеводитель комплекса сооружений Дворца Ширваншахов в Баку. В целях обеспечения книжной базы для проводимой научной работы, Музей уделял много внимания вопросам пополнения и комплектования своей библиотеки. В результате кропотливой работы, проведенной заведующей библиотекой А.И. Гринбаумом, была создана лучшая в республике кавказоведческая библиотека.

В конце 40-х годов XX века директор Музея Истории Азербайджана Салех Казиев выдвинул идею – на основании материалов, хранящихся в фондах и архивах музея, публиковать специальные сборники под названием «Материальная культура Азербайджана».

В период Великой Отечественной войны Музеем было организовано 9 передвижных историко-оборонных выставок, они были посвящены русским полководцам – Александру Невскому, А.В. Суворову, М.И. Кутузову, а также героической борьбе азербайджанского народа за свою свободу и независимость - Бабеку, борьбе против монгольского завоевания, сынам азербайджанского народа – героям Отечественной войны и др. Подготовкой выставок занимались научные сотрудники музея А.Я. Лев, Ю.Т. Тузенкевич и др. Эти выставки экспонировались

в госпиталях, клубах, дворцах культуры, кинотеатрах. Вставку посетили десятки тысяч человек.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУЗЕЯ ЗА 1950 ГОД

В 1950-м году основная деятельность Музея Истории Азербайджана была посвящена изучению истории материальной культуры (археологии, этнографии) Азербайджана, проведению культурно-просветительской работы по тематическим выставкам на базе исторических источников, предметов домашнего обихода, орудий труда, оружия и других экспонатов материальной культуры азербайджанского народа, приобретенных по результатам экспедиций; археологических раскопок, а также путем купли продажи у населения.

Приоритетными областями в работе Музея являлись: 1) Материальная культура Азербайджана; 2) История Азербайджана.

По первой проблеме продолжалась разработка темы «Археологические памятники Мингечаура», в области этнографии проводилось изучение быта, материальной культуры населения сел Халданского и Самухского районов, окрестностей Мингечаура, подлежащих затоплению водами будущего водохранилища ГЭС.

По второй проблеме – в области нумизматики проводилось изучение новых монет, пополнялись основные коллекции музея, составлялся текст общего описания монет Азербайджана, а также изучались монеты, найденные в ходе раскопок в

Мингечауре. Продолжалась также разработка темы «История гор. Баку в первой половине XIX в.».

В 1950 году штат Музея Истории Азербайджана составлял 34,5 единиц. Во втором полугодии 1950 г., в связи с сокращением финансирования АН Азерб. ССР, были упразднены 2 штатные единицы, 3 сотрудника поступили в аспирантуру, один – продолжил учебу в школе, к концу года на работу был принят один человек. На 1 января 1951 года в штате состояло 29,5 единиц сотрудников, из них: один доктор наук, профессор, 1 кандидат исторических наук, один и.о. старшего научного сотрудника, 10 младших научных сотрудников, один старший лаборант, один препаратор и обслуживающий персонал.

Темой «История города Баку в первой половине XIX века» руководил член-корреспондент АН Азерб. ССР, профессор И.А. Гусейнов. По данной теме проводилась работа в Архивном управлении МВД Азерб. ССР, был просмотрен фонд Бакинского коменданта, обработан один печатный лист материалов. Обрабатывались также материалы, полученные из Военно-Морского архива в Ленинграде, рукописного материала библиотеки АН СССР. В ходе изучения различных материалов и на основании первых обмеров сооружения в начале прошлого столетия была подготовлена статья о «Девичьей башне» в Баку.

В связи с сокращением финансирования со стороны АН Азерб. ССР из плана музея на 1950 год была снята тема «Баку в первой половине XIX в.». Профессором Е.А. Пахомов были совершены поездки по музеям северного Кавказа (Пятигорск и Краснодар) для выявления материалов, относящихся к Азербайджану.

В 1950 г. в Музее Истории Азербайджана были проведены следующие работы:

Археологический фонд

В некоторых комнатах археологического фонда были установлены трехярусные стеллажи, на которых были размешены археологические материалы, полученные во время раскопок в Мингечауре в 1946-1947 гг., ранее хранившиеся в ящиках. Сотрудниками музея все эти материалы были систематизированы по раскопкам согласно полевой описи, произведена их сверка по инвентарным книгам, полевым описям и дневникам, всего было разобрано 4 000 предметов. Отбирались также материалы для различных исследований: из них 250 экз. были переданы в лабораторию Музея для технологической обработки и реставрации, а 40 экз., в том числе органические вещества и кости, на которые была составлена соответствующая инвентаризация, были переданы в лабораторию естественно-исторического музея им. Г. Зардаби АН Азерб. ССР.

Хранящиеся в фонде изобразительные материалы (рисунки, планы, схемы и фотографии) после сверки с дневниками и описями были систематизированы в том же порядке, что и археологические материалы, и разложены по папкам в хронологическом порядке. В порядок был приведен и фотоархив: все фотоснимки и негативы были сверены и систематизированы по археологическим объектам. Были также инвентаризированы и приняты на баланс археологические материалы, относящиеся к истории Старой Гянджи – всего 169 предметов.

Нумизматический фонд

Было просмотрено 12 партий, содержащих 674 монеты. Сделана запись определений на поступления 1949 года, записаны до 500 определений к пронумерованным ранее экземплярам. Произведена систематизация всех карточек каталога после проверки в 1949 году, осуществлена перестановка в порядке инвентарных номеров. В основной фонд коллекции поступило 560 монет и 47 резных камней.

Этнографический фонд

Осуществлены мероприятия по сохранности мягких экспонатов фонда – около 3 000 экземпляров. Подбирались экспонаты (ткани, утварь, вышивки, орудия производства и др.) для экспозиции по

истории Азербайджана XVIII и I половины XIX вв. – 72 экземпляра.

Из 57 ковров, приобретенных в 1950 году, особое место занимали изделия, произведенные в конце XVIII, XIX и XX вв. Среди них выделялись ковры «Хиля» (конец XVIII в.), «Перебедиль» (XIX в.), современные «Чили» и «Верни» (паласная выработка).

Фонды были подготовлены к летнему периоду - мягкие экспонаты просушены, прошли санитарную обработку.

В работе Музея истории Азербайджана в 1950 году было немало недочетов, недостатков:

1) Музей занимал не приспособленное для данного учреждения сырое, не имеющее отопления помещение Дворца Ширваншахов. Сырость губительно действовала на хранящиеся в фондах экспонаты: металлические предметы (бронзовое орудие, украшения и др.) после очистки вновь покрывались патиной, портились также экспонаты этнографического фонда (ткани, вышивки) и книги библиотеки.

2) Отсутствие подходящего для Музея помещения не позволяло полностью развернуть экспозиции по истории Азербайджана с древнейших времен до настоящего времени. Поэтому действовали экспозиция по истории Азербайджана XVIII в., первой четверти XIX столетий, а также выставка,

посвященная мингечаурским археологическим раскопкам.

3) Отсутствие помещения для лаборатории археологической технологии не позволяло соответствующим образом осуществлять обработку экспонатов археологического фонда.

4) Камеральная обработка добытых в Мингечауре экспонатов была недостаточной, она ограничивалась промывкой и склейкой керамики и стекла, а также передачей Естественно-историческому Музею АН Азерб. ССР костных остатков животных для определения их ценностей.

5) В 1950 году количество заседаний Ученого совета Музея, проводилась недостаточно, обсуждение научных вопросов ограничилось рассмотрением полугодового отчета. Доклады научных сотрудников о проделанной научной деятельности рассматривались редко.

6) Сотрудники музея в основном были далеки от научной деятельности Академии наук, запланированный к выпуску в 1950 г. Сборник «Материальная культура Азербайджана» № 2 был выпущен не в срок.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУЗЕЯ 1955-1960 ГГ.

В исследоваемый период Музей истории Азербайджана переехал из Дворца Ширваншахов в дом Гаджи Зейналабдина Тагиева.

Здесь были развернуты экспозиции, ставшие результатом многолетней научной работы большого числа историков, археологов Азербайджана и соседних республик, исследовавших историю Закавказья древнего и раннесредневекового периодов. Следует особо отметить плодотворную деятельность азербайджанских историков: действительного члена Академии наук Азербайджанской ССР А.А. Ализаде, члена-корреспондента АН Азерб. ССР А.С. Сумбатзаде, проф. Е.А. Пахомова, директора Естественно-исторического музея Р.Д. Джафарова, а также С.М. Казиева, И.Г. Алиева, З.И. Ямпольского и др. Своими ценными советами и содействием большую помощь Музею оказал академик Академии наук Азерб. ССР, народный поэт Азербайджана Самед Вургун. При создании вводного зала, посвященного естественным богатствам и географическим условиям Азербайджана, музей консультировался с академиком М.А. Кашкаем и с кандидатом географических наук Ш.А. Алиевым.

Научные работы ученых из Москвы, Ленинграда (акад. В.В. Струве, А.А. Иессен и др.), Грузии (акад. А.Г. Шанидзе, Т.С. Каухчишвили и др.)

и других ученых способствовали дальнейшему изучению древней и раннесредневековой истории Азербайджана. В создании экспозиций активное участие принимали научные сотрудники Музея Г.А. Абилова, С.Б. Ашурбейли, М.М. Гусейнов, Ш.Г. Исакова (Садых-заде), В.П. Фоменко, А.Н. Гусейнов, А.В. Рагимов, З.А. Кильчевская и др. Им оказывали помощь работники Института истории – А.Н. Гулиев, М.А. Исмаилов, Г.М. Асланов, Р.М. Ваидов, Г.И. Ионе, И.Р. Селимханов, Н.В. Минкевич-Мустафаева, О.А. Абибулаев.

Научный коллектив Музея основное внимание уделял созданию и открытию новой экспозиции по истории Азербайджана, охватывающий период с древнейших времен до наших дней (т.е. до 1950-х гг.). Посетителей знакомили с экспонатами – музейными ценностями, отражающими историю, материальную культуру, искусство, культуру и героическую борьбу азербайджанского народа за эти годы.

Экспозиция музея состояло из 10-ти залов.

В новую экспозицию вошли экспонаты, ценнейшие памятники материальной культуры, добытые в результате многолетних археологических раскопок, проводившихся научными экспедициями на территории Азербайджана, главным образом, в Мингечауре, Старой Гяндже, Оренкале, Кабале, Ханларе, Чухурюрте, Варданлы т.д. Иностранные гости высоко отзывались об экспозиции Музея.

В книгах отзывов были отражены интересные высказывания об экспозиции и богатой истории азербайджанского народа.

Новая экспозиция Музея, организованная в 50-х гг. XX века

В 1955-1956 гг. были созданы выставки: «Азербайджан в период первой русской революции 1905-1907 гг.», «Наука и религия» и «Подарки Азербайджанской ССР». В зале подарков было собрано большое количество ценных и оригинальных вещей, преподнесенных Азербайджанской СССР и выдающимся деятелям Азербайджана делегациями из соседних республик и представителями зарубежных стран.

9-10 марта 1956 г. Музеем была проведена научная сессия, посвященная открытию экспозиции по истории Азербайджана с древнейших времен до XX в. Сессию открыл академик Академии наук Азербайджанской ССР А.А. Ализаде, в ее работе, наряду с азербайджанскими учеными, с докладами о материальной культуре Азербайджана выступили и представители других союзных республик.

Выступление на сессии директора Музея Истории Азербайджана М.Казиева в марте 1956 г.

Музеем были изданы тезисы этой сессии. Доклады и сообщения, сделанные на азербайджанском и русском языках, были подготовлены к печати и изданы во II томе «Труды Музея» в 1957 г. Материалы этого тома были посвящены экспозиции, истории, археологии, этнографии азербайджанского народа. Параллельно с созданием и открытием основной экспозиции, коллектив научных сотрудников Музея подготовил к печати ряд работ. В первой половине 1956 г. были

изданы: I том «Труды Музея Истории Азербайджана», популярные сборники – «Памятники истории Азербайджана» и «Баку. Исторические и достопримечательные места». Были завершены подготовительные работы по сдаче в печать названных сборников на азербайджанском языке. Эти же книги были изданы и на английском языке. Был опубликован ряд научных работ сотрудников музея: монография «Из истории революционной борьбы Бакинского пролетариата 1905-1910 гг.», «Мешади Азизбеков», «Жизнь и деятельность Наримана Нариманова» и др. Был подготовлен к изданию на азербайджанском и русском языках путеводитель по экспозиции Музея Истории Азербайджана, относяхщихся к древнему периоду. Научные сотрудники Музея подготовили к печати и буклеты-краткие описания исторических памятников Азербайджана, отдельных музейных ценностей с фотоиллюстрациями, а также альбомы «Азербайджанские вышивки» и «Азербайджанские костюмы».

Восточный зал Музея Истории Азербайджана. Зал подарков

В соответствии с Постановлением Президиума Академии наук Азербайджанской ССР в 1955-1956 гг. комплекс Дворца Ширваншахов и Девичья башня были переданы Музею в качестве его филиалов.

В 1955 г. впервые в Музее была создана «золотая кладовая», где были сосредоточены археологические материалы, предметы искусства, редкие монеты, украшения, оружие из драгоценных металлов и т.п. В 1956 г. в Музее были подготовлены передвижные выставки: «Жизнь и деятельность Наримана Нариманова», «Наука и религия», которые демонстрировали на предприятиях Баку и ряде районов Азербайджана.

Продолжалось также пополнение фондов, библиотеки Музея посредством сбора, межмузейного обмена и приобретения экспонатов. Сюда поступили личные вещи выдающихся деятелей азербайджанского народа – Н. Нариманова, М.Б.

Касумова, М.Ф. Ахундова, героя Отечественной войны генерал-майора Ази Асланова; генерал-лейтенанта царской армии А.А. Шихлинского, легендарного партизана Великой Отечественной войны, славного сына азербайджанского народа Мехти Гусейнзаде и др. Музей приобрел для экспозиции ряд ценностей, связанных с жизнью и деятельностью М.Г. Ефремова - генерала Советской Армии, павшего смертью храбрых в годы Великой Отечественной войны. Среди них была богато отделанная шашка, которой АзЦИК наградил М.Г. Ефремова, ножны которые были украшены золотыми пластинками, орнаментом и надписью о его боевых заслугах.

В 50-х гг. XX века Музей организовал две экспедиции по изучению периода палеолита в Азербайджане и розыску албанской письменности. В районы республики были совершены отдельные поездки с целью сбора и изучения материалов для экспозиции.

Библиотека Музея, насчитывающая около 46 тыс. книг, за истекший период еще больше обогатилась. Основным источником пополнения явился отбор и получение книг из дублетного фонда библиотеки Академии наук СССР в Ленинграде. Было получено около 2 тыс. книг (монографической и периодической литературы на русском и западноевропейских языках), среди которых имелось немало редких изданий. Музей подготовил сценарий

для документального цветного фильма «Свидетели прошлого». Этот короткометражный фильм был посвящен историческим памятникам Азербайджана и демонстрировался в кинозале Музея.

В начале 1957 г. по инициативе Музея совместно с Министерством культуры Азербайджанской ССР был проведен семинар для музейных работников республики. Целью семинара являлось оказание научной помощи и консультации, а также установления постоянных контактов с краеведческими музеями. В 1957 г. в Музее Истории Азербайджана состоялось совещание с участием сотрудников закавказских филиалов Института марксизма-ленинизма (ИМЛ).

Участники совещания сотрудников закавказских филиалов ИМЛ в Баку. В 1957 г. Слева стоят: М. Казиев, Газанфер Мехтиев (зав. партархивом), последний в ряду - Джалиль Кулиев. Сидят: слева 2-ой – П.Азизбекова, 3-й М.Искендеров (директор ФИМЛ), 4-й - представитель ИМЛ (Москва) зам.директора С.А.Гусейнов, 5-й – И.Гусейнов, 6-й – Н.Таирзаде.

В 1959 году Музей истории Азербайджана организовал выставку в Москве.

Она была приурочена к декаде Азербайджанского искусства и литературы в столице страны. Ее целью было краткое представление истории азербайджанского народа с древнейших времен и до наших дней.

Выставка была создана на основании подлинных и вспомогательных музейных материалов. Экспозиция начиналась с периода первобытно-общинного строя и образования первых государств на исторической территории Азербайджана. В витринах были выставлены материалы эпохи палеолита, неолита, энеолита, бронзы, железа, орудия труда, оружие, изделия художественного ремесла, керамики и пр. Эпоха феодализма представлена была экспонатами, отражающими классовую борьбу, производительные силы, политическую историю и культуру Азербайджана XIII-XVIII вв. В отдельной витрине были показаны монеты, отчеканенные и обращавшиеся в Азербайджане с древнейших времен до начало XIX века. Последующие три щита были посвящены теме присоединения (захвата) Азербайджана Россией, его последствиям для экономики и культуры Азербайджана. В экспозиции нашли место национальные костюмы, образцы тканей, оружие, предметы домашнего быта,

относящиеся к XIX в., а также азербайджанские ковры, орудия ковроткачества и др.

Отдельный стенд был посвящен культуре Азербайджана XIX и начала XX вв. Здесь демонстрировались портреты выдающихся деятелей культуры Азербайджана: писателей М.Ф. Ахундова, М.А. Сабира, Дж. Мамедгулузаде, А. Бакиханова, композитора У. Гаджибекова, а также известных ученых, педагогов, художников, артистов. В витринах были выставлены музыкальные инструменты, образцы народного прикладного искусства: вышивки, резьба по металлу и дереву.

В одной из витрин были показаны произведения азербайджанских писателей, их высказывания о русской культуре, а также мнения русских писателей об Азербайджане, о взаимной связи русской и азербайджанской культур. Отдельный щит отражал революционную борьбу трудящихся Азербайджана против царизма, помещиков и буржуазии, тесно связанную с общероссийским революционным движением. Также была показана «помощь и руководство большевистской партии, во главе с В.И. Лениным Бакинской партийной организации, возглавившей борьбу трудящихся Азербайджана». Последние четыре щита относились к периоду борьбы за установление советской власти и социалистическому строительству в Азербайджане. Демонстрация экспозиции составляла живое представление развития

промышленности, сельского хозяйства и культуры в Азербайджане за годы советской власти.

МАССОВАЯ РАБОТА И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КРУЖКОВ, СОЗДАННЫХ В МУЗЕЕ В 1960 Г.

Научно-просветительская работа музея находилась в неразрывной связи с научно-просветительской работой Академии наук Аз.ССР. Хранящиеся в музее памятники материальной и духовной культуры, научно обработанные и представленные к экспозиции, использовались в массовой работе с населением. Формы такой работы самые различные – экскурсии, семинары, кружки, консультации, передвижные выставки. Основной формой являются экскурсии, тесно связанные с экспозицией Музея. Целевая установка экскурсии – идейная основа ее. Здесь отражались общеобразовательные и воспитательные задачи.

При Музее Истории Азербайджана функционировали три исторических кружка.

Наиболее активным был кружок юных археологов. Археологический кружок при школьном кабинете Музея был основан с 1960 г. За это время была выработана определенная методика его работы. Перед кружком ставилась основная задача - показать, как археология из собирательства, отдельных частных коллекций выросла в науку, изложить основные методы и приемы археологических раскопок и исследований, показать, как на основе добытого археологического материала освещается история человеческого прошлого.

Кружок работал по установленному плану. Членов кружка знакомили с научными темами: возникновение и развитие археологии как науки, связь археологии с другими науками (геологией, антропологией, этнографией, историей, нумизматикой, эпиграфикой, геральдикой, сфрагистикой, глиптикой и др.), письменные и вещественные источники и т.д. Беседы сопровождались демонстрацией археологического материала и показом его в экспозиции Музея. Кружок проводил тематические экскурсии с целью ознакомления с археологическими и архитектурными памятниками Баку, Абшерона и районов Азербайджана. Первая экскурсия юных археологов всегда начиналась с ознакомления с прошлым, настоящим и будущим своего города. Ребята посещали лучшие уголки города: площади и скверы, проспекты и парки, новостройки, места, связанные с революционным движением, архитектурные памятники в старой части города. Обязательно знакомились с овеянной легендами «Девичьей башней», построенной примерно в XII веке, с прекрасным комплексом Дворца Ширваншахов первой половины XV века. В крепости юные археологи знакомились с древними банями, медресе, порталами жилых домов, с караван-сараями для купцов разных стран: китайских купцов (XIV в.)- ***чин караван-сарайы,*** индийских купцов из Мултаны- ***мултаны каравансарайы*** (XVIII в.), ухарский и др. В

одном только Ичери шехер имелось более 30 древних памятников.

На фото: Ямпольский З.И., доктор исторических наук, с 1968 по 1971 гг. являлся руководителем отдела Древней истории и средних веков Музея истории Азербайджана. Во время экскурсии в Гобустане рассказывает участникам кружка историю о латинской надписи

Члены кружка выезжали в Гобустан, где знакомились с замечательными творениями азербайджанского народа - наскальными изображениями, возраст которых исчисляется 10-12 тысячами лет. По разнообразию, технике исполнения и количеству рисунков – это один из интереснейших памятников мира. Более 3000 изображений нанесено на поверхности скал трех гор: Кичикдаш, Беюкдаш и Джингирдаг.

Сотрудники отдела Древней и средневековой истории и фонда археологии во время пикника: Тамила Ибрагимова(крайняя слева), Зелик Ямпольский(стоит в центре), рядом с ним лаборант Нурлана, внизу Ризван Алиев и другие.

Члены кружка также знакомились с другими памятниками Абшерона: пирами, мечетями, наблюдательными башнями, крепостными стенами, маяками, памятниками революционной славы, археологическими объектами в Шагане, Шувелянах, на острове Артем, в Кала, Тюрканах, Дюбенди, на знаменитом озере в Бинагади с остатками флоры и фауны четвертичного периода. Наиболее способные члены кружка допускались к участию в археологических экспедициях. Так, участники кружка принимали участие в Торпаккалинской, Бакинской, Кабалинской и подводной историко-археологических экспедициях. Здесь члены кружка знакомились с

археологическими памятниками, методикой археологических раскопок, вели дневники с полевых исследований с фотографированием, зарисовками, планами и чертежами, участвовали в камеральной обработке обнаруженного материала, в археологическом обследовании окресностей и других работах экспедиции. Некоторые члены археологического кружка впоследствии стали видными учеными в области истории, археологии и других наук.

В 1960-х гг. Музей посетили более 75 тысяч человек. Статьи научных сотрудников были опубликованы в «Трудах Музея», «Известиях АН Азерб. ССР» и других печатных органах. Научный коллектив Музея продолжал работу по обогащению и пополнению фондов. Особенно обогатился археологических фонд, куда поступило большое количество предметов материальной культуры, найденных во время археологических раскопок работниками Института истории АН Азерб. ССР.

Фонды пополнялись также путем приобретения у населения музейных ценностей и в результате тематических поездок в районы республики с целью сбора и приобретения новых недостающих материалов.

В 1960 г. в фонды Музея поступило около 11 тысяч новых материалов:

Фонды	Количества предметов
Археологический	2993
Нумизматический	7000
Этнографический	45
Новой истории	15
Современного периода	30
Негативные и архивные материалы, полученные из Москвы, Ленинграда, Тбилиси и других городов бывшего Союза всего	695

Научными сотрудниками Музея истории Азербайджана были организованы консультации, помощь вновь созданным музеям: Государственному Театральному музею им. Дж. Джабарлы, Азербайджанскому Государственному Музею искусств им. Р. Мустафаева, Музею литературы и языка им. Низами и др.

Национальный Музей Истории Азербайджана один из наиболее посещаемых музеев республики. Это учащиеся, студенты, туристы различных городов, а также политики, общественные деятели, ученые и работники сферы культуры и искусства.

В данной работе мы на основании архивных материалов, хранящихся в фонде «Центра комплектования и систематизации научного наследия в Азербайджане» при президиуме Национальной

Академии Наук Азербайджана, пытались осветить процесс становления и развития музейного дела в Азербайджане в период 1920- 1960 гг. прошлого столетия. Представленная нами работа может представлять интерес как для широкого читателя, интересующегося историей Азербайджана так и для музееведов.

В заключении хотим отметить, что представленное издание посвящено 90-летию истории возникновения и развития музейного дела в Азербайджане.

Использованная литература:

1. Пахомов Е.А. Монетная коллекция Азгосмузея (I. Греция, Рим, Эллинистический Восток, Сасаниды, Бухары-Худаты, Табаристан и Омайдские наместники в Иране). Т.1, вып. 8. Изд. Азгосмузея. Баку, 1928, с.7.
2. Социально-комплексная экспозиция Аз.Гос.Музея (к 10-летию Музея, 1920-1930). Изд. Азгосмузея. Баку, 1931, 48 с.
3. Гусейнова С.О. Организация первых научных учреждений и их вклад в становление исторической науки в Азербайджане. Материалы по истории Азербайджана. Т.Х. Баку, 1987, с.132-140.
4. Материалы по истории Азербайджана (к 50-летию Музея). Т.VIII. Баку, 1975.
5. Гуммель Я.И. Краеведческий музей Ханларского района. Баку, 1939.
6. Известия Общества обследования и изучения Азербайджана. № 2, 1926; №3, 1927.
7. Левиатов В.Н. Музей Истории Азербайджана. Известия Азербайджанского Филиала Академии Наук, № 6, 1943, с.132-135.
8. Ишханов Б.А. Музей истории народов Азербайджана. Отчет за 1938 и перспективы на 1939 г. Известия Азербайджанского Филиала Академии Наук, № 3, 1939, с.45-49.
9. Пахомов Е.А. Клады Азербайджана и других республик и краев Кавказа. Баку. Вып. 2-й., 1938; Вып. 3-й, 1940 г.

10. Казиев С.М. Археологические раскопки в Мингечауре. Материальная культура Азербайджана, № 1. Баку, 1949, с.9-49.
11. Казиев М.А. Научные основы и задачи экспозиции Музея истории Азербайджана с древнейших времен до X века. Материалы по истории Азербайджана. Труды Музея истории Азербайджана. Т.2. Баку, 1957, с.13-18.
12. Гусейнов А.Н. Музей истории Азербайджана. Материалы по истории Азербайджана. Труды Музея истории Азербайджана. Т.2. Баку,1957, с.329-332.
13. Азизбекова П.А. Директор Музея истории Азербайджана АН Азерб. ССР. (50-летие Музея истории Азербайджана). Изд. «Элм», Баку, 1975, с.12-22.
14. Голубкина Т.И. О работе кружка юных археологов Музея истории Азербайджана (50-летие Музея Истории Азербайджана). Изд. «Элм», Баку, 1975, с.112-116.
15. Бахшиева А.Т. Из истории Музейного дела в Азербайджане. Изд. «Элм», Баку, 2005, 152 с.
16. Керимова Т.С. Из истории Национальной Академии Наук Азербайджана. Изд. «Тахсил», Баку, 2005, 566 с.
17. Bayramov A. Heydar Əliyev və muzeylərimiz. Bakı, 1999.
18. Государственный Исторический Архив Азербайджанской Республики (ГИААР). Фонд № 57, оп.5, док.92, л.303.

19. Центр комплектования и систематизации научного наследия Азербайджана Президиума Национальной Академии наук Азербайджана (ОКСННА НАНА) ф. 4, оп. 1, ед. хр. 9, кор. 1.
20. Там же. Ф.4, оп.1, ед.хр.1, кор.1.
21. Там же. Ф.4, оп.1, ед.хр.39, кор.2.
22. Там же. Ф. 4, оп. 1, ед.хр. 28, кор.2.
23. Там же. Ф. 4, оп. 1, ед.хр. 26, кор.1.
24. Там же. Ф.4, оп. 1, ед.хр.21, кор.1.
25. Там же. Ф.4, оп. 1, ед.хр.20, кор.1.
26. Там же. Ф.4, оп. 1, ед.хр.4, кор.1.
27. Там же. Ф.4, оп. 1, ед.хр.10, кор.1.
28. Там же. Ф.4, оп. 1, ед.хр.19, кор.1.
29. Там же. Ф.4, оп. 1, ед.хр.17, кор.1.
30. Там же. Ф.4, оп. 1, ед.хр.8, кор.1.
31. Там же. Ф.4, оп. 1, ед.хр.16, кор.1.
32. Там же. Ф.4, оп. 1, ед.хр.7, кор.1.
33. Там же. Ф.4, оп.1, ед.хр.41, кор.2.

СОДЕРЖАНИЕ

Введение ……………………………………………..80

Цели и задачи создания Азербайджанского Государственного Музея ……………………………87

Структура музея ……………………….…………94

Деятельность музея в 20-е годы хх века...………...98

Организация краеведческих музеев в районах Азербайджана……………….……………..…….116

Деятельность музея в 30-40-е годы хх века..121

Деятельность музея за 1950 год……………………155
Деятельность музея в 1955-1960 гг..………………161

Массовая работа и деятельность кружков, созданных в музее в 1960 г.……………..…...............................172

Использованная литература…………..……………175